

K 41207
2

უკუიჩინოს ცხენიგებნი
საქმართიკუიქონს
ქისსახეებ

მეცნიერებათა

1 9 7 4

უცხოური წყაროები საქართველოს შესახებ

წიგნი XXXIII

ჯუჯეინი

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
КОМИССИЯ ПО ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ
О ГРУЗИИ
FONTES PEREGRINI AD GEORGIAM PERTINENTES

СВЕДЕНИЯ ДЖУВЕЙНИ О ГРУЗИИ

Персидский текст с грузинским переводом издал, введением
и примечаниями снабдил
Р. К. КИКНАДЗЕ

EXCERPTA HISTORIAE DJUVAINI AD
GEORGIAM PERTINENTIA

Textum persicum cum versione georgica edidit,
introductione et commentariis instruxit
R. KIKNADZE

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»
Sumptibus Academiae Scientiarum Georgiae
ТБИЛИСИ — 1974 — TBILISIS

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საქართველოს უმსახურესი არსებული უცხოური ჟურნალების კომისია

ჯუვეინის ცნობები საქართველოს უმსახურესი

სპარსულ ტექსტს შესავალი წაუშვლავრა, ქართული თარგმანი
და შენიშვნები დაურთო რევაზ კიკნაძემ

K 41207
2

გამომცემლობა „მეცნიერება“
თბილისი

1974

XIII საუკუნის ირანელი ისტორიკოსის ალა აღ-დინ ათა მალიქ ჯუვეინის „ქვეყნის დამპყრობის ისტორია“ მონღოლური ხანის სპარსული ისტორიოგრაფიის თვალსაჩინო ნაწარმოებია. ჯუვეინის თხზულება საუკეთესო პირველწყაროა ამიერკავკასიის ქვეყნებში მონღოლებისა და ჯალალ აღ-დინის შემოსევების ისტორიის შესასწავლად.

წიგნში ქვეყნდება სპარსული ტექსტი და კომენტირებული ქართული თარგმანი ჯუვეინის ცნობებისა საქართველოს შესახებ.

მთავარი რედაქცია: რ. პიპნაძე, ს. შაუხჩიშვილი,

გ. შერეთელი

(მთ. რედაქტორი), ლ. ჯანაშია, ს. ჯიქია

სპარსული წყაროების სერიის რედაქტორი
რ ე ვ ა ზ კ ი კ ნ ა ძ ე

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ალა ად-დინ ათა მალიქ ჭუევეინი და მისი „თარიხ-ე ჭაჰანგოშაჲ“	7
ალა ად-დინ ათა მალიქ ჭუევეინი, თარიხე ჭაჰანგოშაჲ. ცნობები საქარ- თველოს შესახებ (ქართული თარგმანი)	20
თხრობა იემესა და სუბუდაის წასვლისა სულთან მოჰამედის კვალდაკვალ	20
თხრობა გუიუქ-ხანის ხანობის ტახტზე ასვლისა	21
თხრობა სულთან ჯალალ ად-დინის ბაღდადისკენ წასვლისა	25
თხრობა სულთნის, ქართველებისა და მათი დარბევის შესახებ	28
თხრობა სულთან ჯალალ ად-დინის საქართველოში დაბრუნებისა	35
თხრობა სულთნის ხლათს წასვლისა დამისი აღების შესახებ	38
თხრობა სულთნის წასვლისა რუმის სულთანთან საბრძოლველად	40
თხრობა ამირ არღუნის შესახებ	44
თხრობა ამირ არღუნის წასვლისა დიდ ყურულთაიზე	46
თხრობა შვიდი სამეფოს ფადიშაჰისა და სამართლიანობისგამაჲრცელებელი შაჰანშაჰის მანგუ ყაენის ხანობის ტახტზე ასვლისა	52
თხრობა ქვეყნიერების უფლისწულის პულაგუს დასაეღეთის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ	55
შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის	60
საძიებლები	89
სპარსული ტექსტი	ჴ

ალა ალ-დინ ათა მალიქ ჯუშეინი და მისი

„თარიხ-ი ჯაჰანგოშად“

მსოფლიო ისტორიის ყოველ მნიშვნელოვან მოვლენას შესაბამისი თანადროული საისტორიო წყაროები აქვს. თვითმხილველი და თანადამხდური მემატიანენი თუ მათი უახლოესი შთამომავალნი აკვირდებოდნენ მომხდარ ამბებსა და მოვლენებს და მეტნაკლები სიზუსტითა და სისრულით, შესაძლისი ობიექტურობით აღწერდნენ მათ თავიანთ საისტორიო ნაწარმოებებში.

თანამედროვე ისტორიოგრაფიაში აღიარებულია, რომ არცერთ მოვლენას არ მოუხდენია ისეთი დიდი გავლენა შუა საუკუნეთა აზიის, მეტადრე მისი დასავლეთი ნაწილის ცხოვრებაზე, როგორც მონღოლების საზარელმა შემოსევებმა მოახდინა XIII საუკუნის პირველ ნახევარში. ცენტრალური აზიის ტრამალებიდან გამოსული მონღოლთა ურდოები რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში სპობდნენ და ანადგურებდნენ ადგილობრივ კულტურულ ხალხთა საუკუნეობრივ მონაპოვარს. მონღოლთა შემოსევების შედეგად განსაკუთრებით დაზარალდა ირანი, სადაც მრავალი ქალაქი და სოფელი გაპარტახდა და აღიგავა პირისაგან მიწისა, მოსახლეობა კი ნაწილობრივ გაწყდა, ხოლო ნაწილობრივ ტყვედ ჩაცვივდა; კულტურისა და მეცნიერების მნიშვნელოვანი კერები განადგურდა, სწავლულნი დახოცეს ან დაატყვევეს. მონღოლ-თათართა ურდოების თარეშმა მძლავრი ლახვარი ჩასცა ირანში მეცნიერებისა და კულტურის განვითარებას.

ცნობილი საბჭოთა ორიენტალისტი ა. იაკუბოვსკი შენიშნავდა: მონღოლთა შემოსევებმა XIII საუკუნის დამდეგს იმდენად ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინეს თანამედროვეთა და მათ უახლოეს შთამომავალთა შეგნებაზე, რომ მონღოლების შესწავლა თითქმის მათ შემოსევებთან ერთად დაიწყო. აზიისა და ევროპის ხალხებმა, რომელთაც მოულოდნელად დაატყდათ თავს კატასტროფა, მრავალენაზე — არაბულად, ტაჯიკურად, სპარსულად, რუსულად, სომხ-

რად, ქართულად, ლათინურად, პოლონურად, ჩინურად, უნგრულად, გერმანულად — დაწერილებით აღწერეს მონღოლთა შემოსევები, მათი ბრძოლის წესები, ლაშქრის წყობა, მათი სიმკაცრე და დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის მასიური ელექტა, ქალაქებისა და სოფლების, სარწყავი არხების ნგრევა-განადგურება, ბალვენახები-სა და სახელოსნოების გაპარტახება, მონღოლური მართვა-გამგებლობის წესები, დამპყრობელთა ადათ-ჩვეულებანი და სხვ.¹

ამასთან ერთად, უნდა აღინიშნოს, რომ არამარტო მონღოლთა მიმართ აშკარად მტრულად განწყობილი ავტორები, არამედ მათ სამსახურში მყოფი ისტორიკოსებიც შეძლებისდაგვარად პირუთვნულად აღწერდნენ თათართა ურდოების შემოსევების საშინელებას და ძირითადად სწორად აფასებდნენ ამ შემოსევების დამლუპველ შედეგებს დაპყრობილი ქვეყნებისათვის².

როგორც ითქვა, მონღოლთა შემოსევებმა დიდად შეაფერხა მეცნიერებისა და კულტურის განვითარება ირანსა და მიმდგომ ქვეყნებში. ამ მხრივ გამოჩინების შეადგენს მხოლოდ საისტორიო მწერლობა, რომელიც დიდ აღმავლობას განიცდის მონღოლთა ბატონობის ხანაში. პირდაპირ შეიძლება ითქვას, რომ არც მონღოლუბამდე და არც მათ შემდეგ სპარსულ ენაზე არ შექმნილა იმდენი შესანიშნავი საისტორიო ნაწარმოები, რამდენიც XIII საუკუნის მეორე ნახევარსა და XIV საუკუნის პირველ ნახევარში დაიწერა სხვადასხვა ქვეყნებში. საკმარისია გავიხსენოთ ჯუვეინის, ჯუზჯანის, რაშიდ ად-დინის, ვასაფის, ჰამდალას ყაზვინის, შებანგარაის, იბნ ბიბის, ალ-აპრის, აყსარაის საისტორიო თხზულებები.

მონღოლთა ბატონობის ხანაში შექმნილ ამ საისტორიო ნაწარმოებთა შორის ათა მალიქ ჯუვეინის „თარხ-ე ჯაჰან-გოშაჰ“ („ქვეყნის დამპყრობის ისტორია“) ყველაზე აღრინდელი და, ამდენად, ყველაზე ორიგინალურიც არის. ჯუვეინის მისი მაღალი სამსახურებრივი მდგომარეობის წყალობით ხელი მიუწვდებოდა ბევრ ისეთ წყაროზე, რომლებიც შემდეგ დაიკარვა. ამიტომ მის თხზულებაში დიდძალი პირველხარისხოვანი მასალა არის მოტანილი როგორც საკუთრივ მონღოლთა ისტორიის, ისე მახლობელი აღმოსავ-

¹ А. Ю. Якубовский, Из истории изучения монголов периода XI—XIII вв., сб. «Очерки по истории русского востоковедения», 1, М., 1953, 33. 31.

² შტრ. II. П. Петрушевский, Рашид-ад-дин и его исторический труд. წიგნი: Рашид-ад-дин, Сборник летописей, т. 1, кн. 1, М.—Л., 1952, 33. 32.

ლეთის ქვეყნებში მათი შემოსევებისა და ბატონობის პირველი პერიოდის ისტორიისათვის.

ჯუვეინიების გვარი ერთ-ერთი ცნობილი და წარჩინებული გვარი იყო ირანში³. მათი გენეალოგია მოცემული აქვს სირიელ ისტორიკოსს აზ-ზაჰაბის, რომელიც ათა მალიქ ჯუვეინის ბიოგრაფის აბულ-ფაზლ აბდ არ-რაზაყ ალ-ლუთის ცნობებს ემყარება. ამ გენეალოგიის მიხედვით, ჯუვეინიების გვარი დაკავშირებული ყოფილა ფადლ ბ. არ-რაბისთან, რომელიც ჰარუნ არ-რაშიდის (786—809) ვაზირი იყო, ჩვენი ავტორი კი მის მეთორმეტე თაობას ეკუთვნოდა. ათა მალიქის წინაპრები აბასელი ხალიფების ვაზირები იყვნენ, უფრო ახლო წინაპრები კი დიდი სელჩუკიანებისა და ხორეზმშაჰების სამსახურში იმყოფებოდნენ. ათა მალიქის პაპა, შამს ად-დინი ხორეზმშაჰ მოჰამედის ერთ-ერთი კარისკაცი და საფინანსო მოხელე იყო. თავისი სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში ხორეზმშაჰმა ის საჰებ-დივანად (ფინანსთა მინისტრად) დანიშნა. იგი თან ახლდა მონღოლების შიშით ბალხიდან ნიშაბურს გაქცეულ მოჰამედ ხორეზმშაჰს, მისი სიკვდილის შემდეგ კი ემსახურებოდა მისსავე ვაჟსა და მემკვიდრეს სულთან ჯალალ ად-დინს, რომელმაც ასევე საჰებ-დივანის თანამდებობაზე დაამტკიცა შამს ად-დინი. იგი გარდაიცვალა 1230 წელს ხლათის მახლობლად, ჯალალ ად-დინის მიერ ქალაქის გარემოცვის დროს.

ჩვენი ავტორის მამა ბეჰა ად-დინი 630 (1232/3) წლიდან დასავლეთის ქვეყნების გამგებელ მონღოლ მოხელეთა სამსახურში იმყოფებოდა. ჩინ-თემურის დროს იგი ხორასნისა და მაზანდარანის საჰებ-დივანად დანიშნა, ხოლო ერთი-ორი წლის შემდეგ ეახლა უგედუი ყაენს (1229—1241), რომელმაც პატივით მიიღო ბეჰა ად-დინი და საჰებ-დივანის თანამდებობაზე დაამტკიცა იგი.

დასავლეთის სამფლობელოთა გამგებლებს ხშირად უხდებოდათ დიდი ყაენის კარზე მოვზაურობა, ყურულთაიზე დასასწრებლად. ანგარიშის ჩასაბარებლად ან მათ წინააღმდეგ წამოყენებულ ბრალდე-

---

³ ცნობები ათა მალიქისა და ჯუვეინიების ოჯახის წევრთა შესახებ სხვადასხვა წყაროებშია გაბნეული. ჩვენ ვსარგებლობთ მისივე საისტორიო ნაწარმოებებით, რაშიდ ად-დინის „ისტორიათა კრებულით“, „თარიხ-ე ჯაჰანგოშას“ სპარსულ ენაზე გამომცემლის მოჰამედ ყაზვინის და თხზულების ინგლისურ ენაზე მთარგმნელის ჯ. ბოილის შესავალი წერილებით. აგრეთვე ზოგიერთა სპეციალური გამოკვლევით, სადაც მრავალი წყაროს ცნობა და მონაცემია თავმოყრილი.

ბებზე პასუხის გასაცემად. ასეთ შემთხვევებში ბეჰა ად-დინი ან თან ახლდა მათ, ანდა მათი მოვალეობის დროებით აღმსრულებლად რჩებოდა ირანსა და მეზობელ ქვეყნებში.

მონღოლთა სამსახურში იმყოფებოდა აგრეთვე ათა მალიქის უფროსი ძმა, დიდად განათლებული ადამიანი და თავისი დროის უდიდესი ფინანსისტი, შამს ად-დინ მოჰამედი, რომელიც ჰულაგუ-ხანის, აბალა-ხანისა და აჰმედ-თეგულარის ეაზირი იყო¹.

ალა ად-დინ ათა მალიქ ჯუვეინი დაბადებულია 623 (1226) წელს ჯუვეინის ოლქის მთავარ ქალაქ აზადვარში (ხორასანში). თხუთმეტი წლის ასაკიდან იგი მონღოლთა სამსახურში იმყოფებოდა და გურგუზის შემდეგ დასავლეთის სამფლობელოთა გამგებლად დანიშნული არღუნ ამირის ერთ-ერთი მღვანი იყო. თავისი გამგებლობის ცამეტი წლის მანძილზე (1243—1256) არღუნს ხუთ-ექვსჯერ მოუხდა მოგზაურობა დიდი ყაენის კარზე. მას მეტწილად თან ახლდა ხოლმე ათა მალიქი, რომელმაც ამის გამო ათიოდე წელი გაატარა მოგზაურობაში.

649 (1251) წელს, ზაფხულის მიწურულს, არღუნ ამირი გაემგზავრა, რათა დასწრებოდა დიდი ყაენის ასარჩევად⁵ მოწვეულ ყურულთაის. მან თან იახლა ათა მალიქ ჯუვეინიც. სანამ ისინი ყარაყორუმს მიაღწევდნენ, ყურულთაი დამთავრდა და მონღოლთა სახელმწიფოს უზენაესი მბრძანებლის ტახტზე დაჯდა მანგუ ყაენი. ჩინგიზ-ხანის უმცროსი ვაჟის თულის შვილი. ამასობაში თოვლმაც მოუსწრო მოგზაურთ და ძალიან გაუჭირდათ სიარული. არღუნ ამირმა და მისმა მხლებლებმა მხოლოდ 650 წლის საფარის 20-ს (1252 წ. 2 მაისს), ე. ი. მანგუს ყაენად არჩევიდან თითქმის ერთი წლის შემდეგ მიაღწიეს ყარაყორუმს.

არღუნმა მოახსენა მანგუს დასავლეთის ქვეყნების ეკონომიური მდგომარეობის ამბავი, რასაც მოჰყვა ყაენის მიერ გატარებული საგადასახადო რეფორმები. ამის გამო არღუნ ამირს 651 წლის რა-

---

⁴ ჯუვეინიების გვარის წარმომადგენლები საერთოდ კარგი ფინანსისტები იყვნენ და ხშირად ასრულებდნენ საჰებ-დივანის ანუ ფინანსთა მინისტრის მოვალეობას. ამის გამო ამ თანამდებობის სახელწოდება მათი ერთგვარი ზედწოდებაც კი გამხდარა. მაგალითად, შამს ად-დინი საჰებ-დივანის სახელით იყო ცნობილი, თუმცა იგი ილხანთა პირველი ეაზირიც იყო. ამავე ზედსახელს ატარებდა ათა მალიქი, რომელსაც საერთოდ არ სჭერია საჰებ-დივანის თანამდებობა.

⁵ გუიუქ ყაენი 1249 წელს გარდაიცვალა სამარყანდის მახლობლად. მისი სიკვდილის შემდეგ ერთხანს სახელმწიფოს განაგებდა მისივე მეუღლე ოღულ-ყაიმიში, ფაქტიურად კი უმეფობა იყო.

ჯაბის თვემდე (1253 წლის სექტემბრამდე) მოუხდა ყარაყორუმს დარჩენა. მონღოლთა სახელმწიფოს დედაქალაქში ხანგრძლივად ყოფნის დროს მეგობრებმა ურჩიეს თურმე ჯუვეინის, დაეწყო შედგენა საისტორიო თხზულებისა, რომელშიც აღწერილი იქნებოდა მონღოლი ყაენების დიდი საქმეები და მათი დაპყრობითი ომები. ათა მალიქს ჯერ უარი უთქვამს, რადგან ფიქრობდა, რომ არ გააჩნდა საამისო ცოდნა. მაგრამ მახლობლებმა დააწმუნეს ის, რომ საფუძვლიანად იყო მომზადებული ამ საქმისათვის: კარგად იცნობდა მონღოლთა სახელმწიფოს და მის გამგებლებს, თავისი თანამდებობის გამო ხელი მიუწვდებოდა სანდო წყაროებზე და, რაც მთავარია, თვითმხილველი იყო მრავალი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენისა.

ბოლოს ათა მალიქი დათანხმდა ხელი მოეკიდა ამ საქმისათვის. თავისი საისტორიო ნაწარმოების წერას, რომელსაც „ქვეყნის დამპყრობის⁷ ისტორია“ უწოდა, იგი შეუდგა 650 (1252/3) წელს და დაამთავრა 658 (1260) წელს.

ყარაყორუმს უკანასკნელი მოგზაურობიდან 1253 წელს დაბრუნებულმა ჯუვეინიმ განაგრძო არღუნ ამირთან თავის სამსახურებრივ მოვალეობათა შესრულება. ამ თანამდებობაზე იმყოფებოდა ის ირანში მანგუ ყაენის უმცროსი ძმის ჰულაგუ-ხანის მოსვლამდე 654 (1256) წელს. არღუნ ამირი შაბურღანის ველზე შეეგება ჰულაგუს და, მისი ბრძანებით, დიდი ყაენის კარზე გაემგზავრა ყარაყორუმს, რათა თავი დაეცვა მის წინააღმდეგ წამოყენებული ახალი ბრალდებისაგან. წასვლის წინ მან ჰულაგუ-ხანის სამსახურში გაამწესა თავისი ვაჟი გერაი მალიქი, ამირ აჰმედ ბითიქჩი და ათა მალიქი ჯუვეინი. ამის შემდეგ სიცოცხლის უკანასკნელ დღემდე ჯუვეინი ჰულაგუ-ხანსა და მის მემკვიდრეებს ემსახურებოდა.

ჰულაგუ-ხანის მეთაურობით დასავლეთისაკენ გამოგზავნილი ლაშქრის პირველი მიზანი იყო ისმაილიანთა განადგურება. 1256 წლის გვიან შემოდგომაზე მონღოლებმა ყოველი მხრიდან ალყა შემოარტყეს ისმაილიანთა მთავარ სიმაგრეს ალამუთის ციხეს. იმავე წლის ნოემბრის შუა რიცხვებში ისმაილიანთა ორდენის მეთაურმა როქნ ად-დინმა გადაწყვიტა, დანებებოდა მონღოლებს და ითხოვა დაცვის სიგელი, რომელიც ჯუვეინის შეუდგენია. მასვე მონაწილეობა მიუღია აგრეთვე გამართულ მოლაპარაკებაში და დაუწერია

6 1252 წლის 2 მაისიდან 1253 წლის სექტემბრამდე, ვ. ი. ერთი წლისა და 4 ან 5 თვის მანძილზე.

7 იგულისხმება ჩინგიზ-ხანი.

ისმაილიანთა საბოლოოდ დამარცხებისა და განადგურების მუშაობის მუშაობის ფაქტ-ნამუს („ძლევის წიგნის“) ტექსტი. ჰულაგუ-ხანის ნებართვით ათა მალიქმა გადასინჯა ალამუთის მდიდარი ბიბლიოთეკა, ბევრი ძვირფასი წიგნი გადაარჩინა და გადაარჩინა დაწვას.

ალამუთისა და ისმაილიანთა ორდენის სხვა სიმაგრეების აღების შემდეგ ჰულაგუ-ხანმა ბაღდადისაკენ დაძრა ლაშქარი. 1258 წლის თებერვალში მან აიღო ბაღდადი, მოაკვლევინა ხალიფა ალ-მუსთასიმი და ბოლო მოუღო აბასელთა სახალიფოს. მომდევნო, 1259 წელს ჰულაგუ-ხანმა ათა მალიქ ჯუვეინი დანიშნა ბაღდადისა და არაბეთის ერაყის გამგებლად. ჰულაგუს გარდაცვალების შემდეგაც (1265 წ.) ამავე მოვალეობას ასრულებდა ის, თუმცა აბალა-ხანმა (1265—1282) ბაღდადის გამგებლად მონღოლი ამირი სულტუნ-ჩაყი გაამწესა. ხოლო ათა მალიქი მის ნაიბად დანიშნა.

ჯუვეინების ოჯახს ბევრი მტერი ჰყავდა და ილხანთა კარზე მათი ხანგრძლივი სამსახურის მანძილზე არაერთხელ უცდიათ ძმების დაღუპვა, მაგრამ შამს ად-დინი და ათა მალიქი ყოველთვის ახერხებდნენ უვნებლად გადაარჩენას. აბალა-ხანის ილხანობის ბოლო წლებში ვინმე მაჯდ ალ-მულქმა, რომელიც თავის დროზე ჯუვეინების მიერ იყო დაწინაურებული სახელმწიფო სამსახურში, რამდენიმეჯერ დააბეზლა ათა მალიქი და მიაღწია იმას, რომ მას სახელმწიფო თანხის — 2.500.000 დინარის მითვისება დაბრალდა. ათა მალიქმა ბაღდადში მიიყვანა ილხანის მიერ გაგზავნილი ამირი და უკლებლივ გადასცა ყველაფერი, რაც კი გააჩნდა სახლში: ოქრო-ვერცხლი, ძვირფასი ქვები, ჰურჭლეული, ტანსაცმელი... მისმა ძმამ, საჰებ-დივანმა შამს ად-დინმაც ასევე შეაგროვა თავისი საკუთარი, შვილების და მახლობელთა ქონება და აბალა-ხანს მიართვა⁸. მაგრამ მაინც ვერას გახდა, ვერ გაათავისუფლებინა დაპატიმრებული ათა მალიქი, სანამ თვითონ მონღოლი დიდებულები და აბალას საყვარელი ცოლი არ გამოესარჩლნენ მას. მაგრამ მაჯდ ალ-მულქმა მაინც არ მოისვენა და ახლა ილხანთა ყველაზე საშინელ მტერთან. ეკვიპტის მამლუქებთან მიწერ-მოწერაში დასდო ბრალი ათა მალიქს. 1282 წლის მარტში ათა მალიქ ჯუვეინი ამ ბრალდებაზე პასუხის ვასაცემად ბაღდადიდან ჰამადანს გაემგზავრა. მაგრამ სანამ ადგილზე მივიდოდა, აბალა-ხანის სიკვდილის ამბავი შეიტყო. იმავე

⁸ შამს ად-დინი თავისი დროის ერთ-ერთი უმდიდრესი ადამიანი იყო. მისი ყოველდღიური შემოსავალი ერთ თუმანს ანუ ათი ათას დინარს უდრიდა (ილხანთა სახელმწიფო შემოსავალი ყაზან-ხანის საფინანსო რეფორმამდე 1700 თუმანს შეადგენდა).

წელს ილხანის ტახტზე დაჯდა აბალას ძმა აჰმედ-თეგუდარი, რომელმაც დაუყოვნებლივ მოხსნა ჭუვეინის ბრალდება. აჰმედის წინააღმდეგ ენერგიული ბრძოლა გააჩაღა აბალას უფროსმა ვაჟმა არლუნმა, რომელიც ჭუვეინიების მიმართაც მტრულად იყო განწყობილი. მას სჯეროდა ფართოდ გავრცელებული ხმები, თითქოს შამს ად-დინმა მოწამლა მამამისი და ყოველნაირად ცდილობდა ძმების დაღუპვას. არლუნი ბაღდადს მივიდა, კვლავ წაუყენა ათა მალიქს ბრალდება სახელმწიფო თანხების მითვისებაში და მისი მომხრეების დაპატიმრებასა და დასჯას შეუდგა. ათა მალიქმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, რაშიდ ად-დინის მიხედვით, ძლიერი თავის ტკივილი დაეწყო და მალე მოკვდა (არსებობს მოსაზრება, რომ სისხლი ჩაექცა ტვინში). აზ-ზაჰაბის სიტყვით კი იგი ცხენიდან გადმოვარდნილა და ისე მომკვდარა. ეს ამბავი არანში მოხდა 681 წლის ზულ-ჰიჯჯეს თვის 4-ში (1283 წლის 5 მარტს).

1284 წელს არლუნმა ტახტიდან ჩამოაგდო თავისი ბიძა აჰმედი და თვითონ დაჯდა ილხანად. მან სიკვდილით დაასჯევინა ვაჭირი შამს ად-დინი და მისი ვაჟები და მალე ჭუვეინიების ერთ ღროს მრავალრიცხოვანი და ძლიერი ოჯახი თითქმის მთლიანად ამოწყდა⁹.

* * *

თავისი ძირითადი თხზულების „თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“-ს წერა ალა ად-დინ ათა მალიქ ჭუვეინიმ 1252 ან 1253 წელს დაიწყო და 1260 წელს, უკვე ბაღდადის გამგებლობის დროს დაამთავრა. ეს თხზულება ჩინგიზ-ხანის, მის მიერ შექმნილი სახელმწიფოსა და მისი მემკვიდრე-შთამომავლების ისტორიას ეძღვნება. გარდა ამისა, ავტორი დაწვრილებით გადმოგვცემს ხორეზშაჰებისა და ისმაილიანთა ისტორიასაც, რომლებთანაც შეტაკება მოუხდათ მონღოლებს დასავლეთში ლაშქრობისას.

„თარხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“ სამი ტომისაგან შედგება, ყოველი ტომში კი თავის მხრით თავებად არის დაყოფილი. პირველ ტომში (در تاریخ چنگیز خان و اعقاب او تا کیوک خان) ვადმოცემულია ჩინგიზ-ხანის, მისი სახელმწიფოს წარმოქმნისა და დაპყრობითი ომების ისტორია. აქვეა მოთხრობილი უგედეი ყაენისა და გუიუქ ყაენის მეფობის ამბები. მეორე ტომში (در تاریخ خوارزمشاهیان)

⁹ სიკვდილს გადაურჩა მხოლოდ შამს ად-დინისა და ავაგ ათაბაგის ასულის, ხვაშაქის ვაჟი, ზაჰარია, რომელმაც საქართველოს შეაფარა თავი.

გადმოცემულია ხორეზმშაჰების დინასტიის ისტორია (განსაკუთრებით ვრცლად არის აღწერილი მოჰამედისა და ჯალალ ად-დინის ამბები) და ხორასნისა და მაზანდარანის მონღოლ გამგებელთა თავდასავალი. მესამე ტომში (جړ سرخ منگو قآن و ملحد) მოთხრობილია მანგუ ყაენის ამბები და გადმოცემულია ილხანთა სახელმწიფოს წარმოქმნის ისტორია. აქვეა აღწერილი ირანელ ისმაილიანთა ისტორია, ჰულაგუ-ხანის მიერ ამ ორდენის დამარცხება და მათი მთავარი რეზიდენციის — ალამუთის ციხის აღება¹⁰.

ათა მალიქ ჯუვეინის „თარიხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“ ძირითადად ეძღვნება იმ პოლიტიკური მოვლენების აღწერას, რომელთა დიდი ნაწილი თვით ავტორის სიცოცხლეში მოხდა. იგი პირადად იყო მონაწილე მის მიერ გადმოცემული ბევრი ამბისა. გარდა ამისა, ჯუვეინის საშუალება ჰქონდა მოესმინა თავის უფროს თანამედროვეთა. მონღოლთა პირველი შემოსევების თვითმხილველთა და თანადამხდურთა მონათხრობი. კერძოდ, მას გამოუყენებია მოგონებანი მამამასის, ბეჰა ად-დინისა, რომელიც მონღოლთა დასავლეთის სამფლობელოების საპებ-დივანი იყო. გამორიცხული არ არის, რომ ზეპირ ნაამბობთან ერთად ჯუვეინის წერილობითი წყაროებიც გამოეყენებინა¹¹.

ყოველივე ამის გამო ათა მალიქ ჯუვეინის თხზულებამ სწრაფად მოიპოვა პოპულარობა როგორც სანდო საისტორიო წყაროდ. მისი მონაცემებით ფართოდ სარგებლობდნენ მონღოლთა ბატონობის ხანისა თუ მომდევნო საუკუნეების ისტორიკოსები. მაგალითად, XIV საუკუნის ცნობილი სახელმწიფო მოღვაწე და მეცნიერი რაშიდ ად-დინი ზოგჯერ სიტყვასიტყვით იწერს მთელ ადგილებს „ჯუვეინის დამპყრობის ისტორიიდან“.

ჯუვეინის საისტორიო ნაწარმოებში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მონღოლთა დაპყრობითი ომების აღწერას. ამიტომ მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მონღოლთა შემოსევების ისტორიის კვლევისათვის¹². ავტორი ვრცლად გადმოგვცემს მონღოლების ლაშქრობებს მავერანნაჰრსა და ხორასანში, ხორეზმშაჰ მო-

¹⁰ თხზულების ზოგიერთ ნუსხას დართული აქვს დამატება — მონღოლთა მიერ ქალაქ ბაღდადის აღების აღწერა, რომელიც XIII საუკუნის ცნობილ მეცნიერს ნასირ ად-დინ ტუსის მიეწერება.

¹¹ В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, Соч., т. I, М., 1963, гл. 68.

¹² В. В. Бартольд, Иран. Исторический обзор, Соч., т. VII, М., 1971, гл. 290—29.

ჰამედისა და სულთან ჯალალ ად-დინის ბრძოლას მათთან და ა. შ. მაგრამ ჯუვეინის შედარებით უფრო მოკლედ და ზოგ შემთხვევაში არაზუსტად აქვს მოთხრობილი ამიერკავკასიის ქვეყნებში მონღოლთა ლაშქრობების ამბები. საქართველოში, აზერბაიჯანსა და სომხეთში მონღოლების შემოსევებთან დაკავშირებული ცნობები ჯუვეინისა აშკარად ნაკლები და ნაკლებად ზუსტია¹³. მაგალითად, იგი საერთოდ არაფერს ამბობს ჯებესა და სუბუდაის რაზმების მიერ ქართველთა ლაშქრის დამარცხების შესახებ და სხვ. ასევე სრული არ არის ათა მალიქის მოთხრობა სულთან ჯალალ ად-დინის ამიერკავკასიის ქვეყნებში ყოფნის შესახებ.

მიუხედავად ამისა, ათა მალიქ ჯუვეინის ცნობებს ამიერკავკასიის შესახებ დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ ქვეყნების XIII საუკუნის პირველი ნახევრის ისტორიის საკითხების დასამუშავებლად. ჯუვეინის ცნობების სხვა წყაროების მონაცემებთან შეჯერება და ურთიერთშევესება საშუალებას იძლევა წარმოვიდგინოთ ამიერკავკასიის ქვეყნებში მონღოლებისა და ხორეზმელების შემოსევებისა და უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ ამიერკავკასიის ხალხთა გმირული ბრძოლის ისტორიის რამდენადმე სრული სურათი.

ათა მალიქ ჯუვეინის, როგორც აღვნიშნეთ, ხშირად უხდებოდა მოგზაურობა არღუნ ამირთან ერთად, რომლის პირადი მდივნის მოვალეობას იგი ასრულებდა 1256 წლამდე. ასეთ მძიმე პირობებში იწერებოდა მისი საისტორიო ნაწარმოები და ამ მნიშვნელოვანმა გარემოებამ შესამჩნევი კვალი დაამჩნია „ქვეყნის დამპყრობის ისტორიის“ ტექსტს. ზოგჯერ ესა თუ ის მოვლენა ჯუვეინის არასწორად აქვს დათარიღებული ან სულაც არ მოებოვება თარიღი. ავტორი ზოგჯერ ერთმანეთის საწინააღმდეგო ცნობებს იძლევა თხზულებაში. ერთ-ერთ უძველეს ხელნაწერში დატოვებულია სუფთა ადგილები, რომელთა შევსებას ავტორი, როგორც ჩანს, მერე აპირებდა, მაგრამ ვეღარ განახორციელა ეს. ჯუვეინი რამდენიმეჯერ იმოწმებს თავისი ნაშრომის არარსებულ თავებს და ა. შ. ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ „თარიხ-ე ჯაჰანგოშაჰ“ არ ყოფილა საბოლოოდ დამუშავებული ან, იქნებ, სულაც დაუმთავრებელი დარჩა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ სახელმწიფო სამსახურის საქმეებით დატვირთულმა ჯუვეინიმ ვეღარ შეძლო გაეგრძელებინა მუშაობა თავის საისტორიო თხზულებაზე და საბოლოოდ დაესრულებინა ის.

¹³ А. А. Али-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., Баку, 1957, гл. 14.

ათა მალიქ ჭუვეინი, ისევე როგორც რაშიდ ად-დინი. ვასაფი, ჰამდლამ ყაზვინი, მონღოლ ილხანთა ოფიციალური ისტორიოგრაფიის წარმომადგენელია. ამ ისტორიკოსებს ამავე დროს მაღალი ადმინისტრაციული თანამდებობები ეჭირათ ილხანთა სახელმწიფოში და თავიანთი კეთილდღეობით მთლიანად დამოკიდებული იყვნენ მონღოლებზე. მათ როგორც კარის ისტორიკოსებს თავიანთ ნაწარმოებებში უნდა შეექმთ ჩინგიზ-ხანი და მისი მემკვიდრენი. ამ ისტორიკოსებმა შეასრულეს მბრძანებელთა დაკვეთა — ხოტბა შეასხეს მონღოლებს, მაგრამ, როგორც ი. პეტრუშევსკი შენიშნავს, საკმაოდ უხალისოდ გააკეთეს ეს. „ოფიციალური ისტორიკოსების მდგომარეობამ ხელი არ შეუშალა ჭუვეინისა და რაშიდ ად-დინს დაეხატათ მონღოლთა შემოსევების საშინელებანი, ეჩვენებინათ მჭიდროდ დასახლებული ქალაქების დაღუპვის, საყოველთაო ხოცვა-ჟლეტის, მთელი ოლქების განადგურების სურათი თითქმის ისეთივე გულახდილობით, როგორც ამას აკეთებდნენ მონღოლთა მიმართ მტრულად განწყობილი ისტორიკოსები (იბნ ალ-ასირი, ნესაფი, ჭუზჯანი)“¹⁴.

ცნობილი რუსი აღმოსავლეთმცოდნე ვ. ბარტოლდი, თავის კლასიკურ ნაშრომში „თურქესტანი მონღოლთა შემოსევების ხანაში“ (1900 წ.) გულისტყვივით შენიშნავდა, ჭუვეინის თხზულება აქამდე არ ყოფილაო სათანადოდ დაფასებულნი¹⁵. ახლა უკვე თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ათა მალიქ ჭუვეინის „თარიხ-ე ჯაჰანგოშამ“ საბოლოოდ მოიპოვა სპეციალისტთა საყოველთაო აღიარება. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ვ. ბარტოლდის ზემოთ მოტანილი სიტყვების შემდეგ ჭუვეინის თხზულების სპარსული ტექსტი

¹⁴ И. П. Петрушевский, Исторический труд Рашид-ад-дина. гл. 32. ამიტომ სრულიად შეუწყნარებლად გვეჩვენება ქართულს ისტორიოგრაფიაში ამ რამდენიმე წლის წინ გამოთქმული შეხედულება, რომ „სრულიად უმართებულოდ არის მიჩნეული ჭუვეინი თუ სხვა რეტროგრადები ცივილიზაციის „მფარველებად“. ამ მოსაზრების ავტორი ფიქრობს, რომ „თათართა ის ვანდალიზმი, რომელსაც ილხანთა სამსახურში მყოფი ისტორიკოსები აღნიშნავენ, მათ რენეგატობის მძიმე დაღს ვერ მოაცილებს“. თურმე ნუ იტყვიო, „როცა ჭუვეინი ჰულაუს თუ მის წინამორბედთა სისხლიან თარეშს და ნგრევას აღწერდა, ამას აკეთებდა არა პროგრესისადმი ერთგულებით, არამედ ოფიციალურ თვალსაზრისთან სრული თანხმობით, ილხანი ამით თავს შეურაცხყოფილად კი არ გრძნობდა, პირიქით, ამყობდა კიდევ“ (ი. ს ი ხ ა რ ლ ი ძ ე, ქართველი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისათვის XIII—XIV საუკუნეებში, თბ., 1967, ვვ. 8).

¹⁵ В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, гл. 87.

მთლიანად¹⁶ გამოიცა სამჯერ¹⁷ და ასევე მთლიანად ითარგმნა ინგლისურ და იტალიურ ენებზე¹⁸.

საქართველოში ჯუჯეინის თხზულება მონღოლთა ბატონობის ხანაშივე გაიცნეს. კერძოდ, გამორკვეულია, რომ XIV საუკუნის შენანიშნავი ქართველი ისტორიკოსი, უამთაღმწერელი იცნობდა „თარიხ-ე ჯაჰანგოშაჲ“-ს და იყენებდა მას თავისი საისტორიო ნაწარმოების შედგენის დროს. აქედან ამოჟკრებია უამთაღმწერელს ცნობები ჩინგიზ-ხანის პერიოდის მონღოლთა შესახებ¹⁹.

შემდგომ მეცნიერი ისტორიკოსები იყენებდნენ ჯუჯეინის მონაცემებს საქართველოში მონღოლთა თუ ჯალალ ად-დინის შექმსეგების ისტორიის ცალკეული საკითხების კვლევის დროს, მაგრამ მთლიანად „თარიხ-ე ჯაჰანგოშაჲ“-ს ცნობები საქართველოს შესახებ პირველად ითარგმნა. ამასთან ერთად, ჩვენ ვცადეთ, რომ გამოგვეტანა არა მარტო ის ცნობები, სადაც საქართველო იხსენიება, არა-

16 ცალკე ნაწილების გამოცემების შესახებ იხ. Ч. А. Сторн, Персидская литература, Библиографический обзор, Переработан и дополнен Ю. Э. Брагеля, II, М., 1972, გვ. 763-764.

17 1912, 1916 და 1937 წლებში ირანელმა მეცნიერმა მირზა მოჰამედ ყაზვინიმ გამოსცა „თარიხ-ე ჯაჰანგოშაჲ“-ს სამივე ტომი სამეცნიერო აპარატითა და გრცელი შესავალი წერით სპარსულ და რუსულ ენებზე (ინგლისური თარგმანი ედ. ბროუნისა): The Tarikh-i-Jahan-gusha of 'Ala ud-din 'Ata Malik-i-Juwaini, ed. by Mirza Muhammad Qazwini, GMS, XVI, 1, 2, 3, Leyden-London, 1912, 1916, 1937. იგივე ტომები ხელმეორედ დაიბეჭდა 1952, 1953 და 1958 წლებში ბრადფორდსა (I, II) და ლონდონში (III).

1932-33 წლებში სეიდ ჯალალ ად-დინ თეჰრანიმ დაბეჭდა თხზულების სამივე ტომი თეირანში. პირველი ორი ტომი მ. ყაზვინის გამოცემას იმეორებს, ხოლო მესამე ტომი დამოუკიდებელი გამოცემაა: کتاب تاریخ جهانگشای تالیف

علا الدین عطا ملک بن بها الدین محمد بن محمد الجوینی ، سعی سید جلال الدین طهرانی طبع گردید ، طهران ، ۱۳۵۱-۱۳۵۳

1958 წელს მოჰამედ რამზანიმ თეირანში ერთ წიგნად გამოსცა თხზულების სამივე ტომი მ. ყაზვინის მიხედვით: کتاب تاریخ جهانگشای تالیف علا الدین

عطا ملک بن بها الدین محمد بن محمد الجوینی ، بهت محمد رمضان ، تهران ، ۱۳۳۷

¹⁸ 'Ata Malik Juwaini, The History of the World-Conqueror, translated from the Persian by J. A. Boyle, vol. I-II, Manchester, 1958; 'Ala-ad-Din 'Ata Malik Juwaini, Genghis Khan il conquistatore del mondo. Trad. di G. Scarcia, vol. I-II [Milano, 1962].

¹⁹ რ. კიკნაძე, უამთაღმწერლის სპარსული წყაროები, „კავკასიურ-ახლო-აღმოსავლური კრებული“, II, თბ., 1962.

მედ უფრო ფართოდ წარმოგვეჩინა ჭუვეინის მასალა და ამასთან, მთელი ამიერკავკასიის ვითარებაც გაგვეთვალისწინებინა. ამავე დროს, საჭიროდ ვცანით, გვეთარგმნა ჭუვეინის მოთხრობა მანგუყენის სავადასახადო რეფორმის შესახებ, რადგან ამ რეფორმის ტალღა საქართველოსაც მოსწვდა. მართალია, ჩვენი ავტორი რამდენადმე გადაჭარბებით აფასებს მანგუს ამ ღონისძიების მნიშვნელობას და შედეგებს, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ სამეურნეო ცხოვრების ერთგვარი გამოცოცხლება ამ რეფორმას მაინც მოჰყვა.

* * *

სპარსული ტექსტი გადმოვწერეთ მირზა მოჰამედ ყაზვინის ცნობილი გამოცემიდან და აშეიბზეც ამავე გამოცემის გვერდები ნაჩვენები.

ენა ჭუვეინის თხზულებისა საკმაოდ მაღალფარდოვანი და ღვარჭნილია, თუმცა დიდად არ განსხვავდება კლასიკური სპარსული პროზის ენისაგან. ჭუვეინის თხზულების სინტაქსიც საკმაოდ თავისებურია, რაც იმით აიხსნება, რომ ავტორმა მთელი სიცოცხლე მონღოლთა შორის გაატარა²⁰. ჭუვეინი ხშირად მიმართავს სიტყვათა თამაშს და დიდ ოსტატობასაც იჩენს ამ საქმეში (საამისო მაგალითები მითითებული გვაქვს შენიშვნებში). თარგმნის დროს ჩვენ ვეცადეთ, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის ფარგლებში, შეძლებისდაგვარად, ორიგინალის ენის ელფერიც შეგვენარჩუნებინა.

ათა მალიქ ჭუვეინის უხვად აქვს ჩართული თავის თხზულებაში სხვადასხვა ავტორთა სპარსული თუ არაბული ლექსები. ეს ლექსები, ისევე როგორც არაბული საღვთისმეტყველო გამოთქმებიც, რომელთაც კავშირი არ ჰქონდათ საისტორიო თხრობასთან, მეტწილად გამოვტოვეთ.

საქართველოს ისტორიის სპარსული წყაროების შესწავლა-გამომზეურებას დიდი ამაგი დასდო გამოჩენილმა ქართველმა ირანისტმა, აწ განსვენებულმა ვლადიმერ ფუთურჩიძემ. მან X—XIX სს. არაერთი სპარსული ძეგლი შეისწავლა, გამოკრიბა ცნობები საქართველოს შესახებ, თარგმნა ქართულად და გამოაქვეყნა სათანადო შენიშვნებით. ამ წყაროების მონაცემებს ახლა ფართოდ იყენებენ ქართველი ისტორიკოსები ჩვენი ქვეყნის წარსულის მრავალი სა-

²⁰ Н. В. Пигулевская, А. Ю. Якубовский, И. П. Петрушевский, Л. В. Строева, А. М. Беленицкий, История Ирана. Л., 1957, гл. 167.

ყურადღებო საკითხის გასარკვევად. მეცნიერს ათა მალიქ ჯუვეინის ცნობების თარგმნაც თვითონ ჰქონდა დაწყებული²¹, მაგრამ სხვა სამუშაოთი დატვირთულმა (იმხანად იგი სპარსულ ისტორიულ საბუთებს ამზადებდა გამოსაცემად) ეს საქმე ჩვენ დაგვაავალა და ყურადღებაც არ მოგვაკლო. ეს წიგნიც დაუვიწყარი ვლადიმერ ფუთურიძის ხსოვნას ეძღვნება.

---

²¹ იხ. ვ. ფუთურიძის გამოქვეყნებულ და გამოუქვეყნებელ ნაშრომთა სია, შეადგინა ა. კეიშვილიძე, „ამოსავლური ფილოლოგია“, II, თბ., 1972, გვ. 33, № 41.

ალა აღ-დინ ათა მალის ჯუჯიანი

თარის-ე ჯაჰანგოშა

ხნობები საქართველოს შესახებ

ქართული თარგმანი

ტომი პირველი

თხრობა იემესა და სუბუდაის წასვლისა
სულთან მოჰამედის კვალდაკვალ

ჩინგიზ-ხანი რომ სამარყანდს მიადგა¹ და ალყა შემოარტყა მას, ამბავი გაიგო, სულთანმა მოჰამედმა² თერმეზის წყალი გადალახა, თავისი ლაშქრის, დიდებულებისა და მხლებელთა დიდი ნაწილი ციხეებსა და სოფლებში დაქსაქსა, მასთან ცოტა ხალხი დაარჩა და შემინებული, გულდამძიმებული გადავიდა მდინარეზეო.

ჩინგიზ-ხანმა თქვა: „მანამდე, სანამ მის გარშემო ჯამაათი შეიკრიბებოდეს და სხვადასხვა მხრიდან დიდებულნი შეუერთდებოდნენ და შეეწოდნენ, მისი საქმე უნდა მოვათავოთ და გული გავისუფთავოთ მისგან“. თავის გამოჩენილ ამირთაგან იემე³ და სუბუდაი აარჩია, რათა მას დადევნებოდნენ. მთელი ლაშქრიდან, რომელიც თან ახლდა, შეფარდებით ოცდაათი ათასი კაცი გამოჰყო, რომ თითოეული მათგანი და სულთნის ლაშქრის ათასი კაცი ისე იყვნენ [ერთმანეთის მიმართ], ვით მგელი და ცხვრის ფარა, ანდა როგორც გავარეარებული ნაკვერჩხალი და ხმელი ლერწმინა.

მონღოლებმა [ირანის] ერაყის ოლქებისა და ქალაქების მეტი წილი აიკლეს და დაარბიეს და იქიდან არდებილს წავიდნენ, გარემოცვით აიღეს ქალაქი. ხოლო [მცხოვრებნი] გაჟლიტეს და გაძარცვეს.

რაკი ზამთარი იდგა, იქიდან მულანს⁴ მივადნენ და ზამთარი იქ გაატარეს. იმ წელს დიდი თოვლი მოვიდა და გზები შეკრული იყო.

ჯემალ ად-დინ აი-აბემ⁵ ერთ ჯგუფთან ერთად ერაყში კვლავ შფოთი და არეულობა წამოიწყო და აჯანყდა. მათ ჰამადანში მყოფი შეჰნენ⁶ მოკლეს, ალა ად-დოვლე⁷ შეიპყრეს და გერითის ციხეში⁸ ჩაადგეს [მონღოლებისათვის] მორჩილების გამოცხადების გამო.

როცა გამოზაფხულდა, იემე შეჰნეს მოკვლის გამო შურის საძიებლად ერაყს მოვიდა. ჯემალ ად-დინ აი-აბე თუმცა მორჩილებით გამოეცხადა, მაგრამ ამან არ უშველა და ისიც სხვებთან ერთად მოკლეს.

იქიდან გაემართნენ და თავრიზი დაიმორჩილეს, მარადის, ნახ-ჭევნისა და იმ ვილაიეთების [მოსახლეობა] ერთიანად გაჟლიტეს. ათაბეგი ხამუში⁹ მორჩილების გამოცხადებით ეახლა [იემეს] და მას სიგელი და ბეჰედი უბოძეს.

იქიდან არანს მოვიდნენ და ბაილაცანი აიღეს, მერე კი შირვანის გზას გაჰყვნენ¹⁰ და დარუბანდს გავიდნენ. არავის ახსოვდა, რომ ოდესმე რომელსამე ლაშქარს გაეგლო იქ ან საომრად მოსულიყო. [მონღოლებმა] ეშმაკობა იხმარეს¹¹ და ისე გაიარეს იქ.

თუშის¹² ლაშქარი ყოვჩაყთა ველზე და იმ მიდამოებში იდგა. [იემესა და სუბუდაის რაზმები] იმათ შეუერთდნენ, იქიდან კი ჩინგიზ-ხანს ეახლნენ¹³.

თხრობა გუიუქ-ხანის ხანობის ტახტზე ასვლისა

იმ წელიწადს, როცა [უგედეი] ყენი გამოეთხოვა სიცოცხლის სიმყუდროვეს და უარი თქვა ამ საზიზლარი ქვეყნის სიამოვნებებზე, მან ელჩები გაგზავნა გუიუქის სახმობლად¹⁴, რათა მას დაბრუნების სადავე მოეწია და თავისი განზრახვა და სურვილი [მამასთან] სასწრაფოდ ხლებისაკენ მიემართა. მიღებული ბრძანების შესაბამისად [გუიუქი] სიჩქარის უზანგს დააწვა და სისწრაფის აღვირი მიუშვა. როცა მოახლოვდა [დრო], ოდეს შეხება უბედურებისა, მანძილის სიშორის გამო რომ წარმოიქმნება, ახლოს ყოფნით უნდა განდევნილიყო, და უთანხმოებისა და განშორების საფარველი ჩამოხსნილიყო, განგების გარდაუვალი მაღალი ბრძანება აღსრულდა და აღარ აცალა, რომ განშორების უდაბნოში მყოფი მწყურვალნი შეერთების ანკარა ცივი წყლის ერთი წვეთით გამოძლარიყვნენ და მამასა და შვილს ერთმანეთის მშვენების ხილვით დაეტკობთ მზერა. როცა ამ უსაშველო შემთხვევის ამბავი გუიუქს შეატყობინეს, აუცილებლად მიიჩნია, უფრო აჩქარებულიყო. მომხდარი ამბის

მწუხარებამ ის [ცხენიდან] მიწაზე არ ჩამოუშვა, სანამ ემელს¹⁵ არ მიადწია. იქაც არ შეჩერებულა, რადგან ხმა დაირხა ოთეგინის¹⁶ მოსვლის შესახებ, და მამის ურდოს მიაშურა. მისი მოსვლით დაიმსხვრა [ხელისუფლებას] დახარბებულთა იმედები. [გუიუქი] იქვე მახლობლად დაბინავდა.

სახელმწიფოს მმართველობა კვლავ დედამისს, თურაქინა-ხათუნს ებარა და საქმეების გამგებლობაც მის ხელთ იყო. გუიუქი იასას¹⁷ და ადათის მიხედვით სახელმწიფო საქმეებში არ ერეოდა და არც ედავებოდა.

რაკი ელჩები გაგზავნეს ქვეყნის შორეულ თუ მახლობელ მხარეებში უფლისწულების და ნოინთა მოსაწვევად და სულთნების, მალიქებისა და მდივანთა სახმობლად, ბრძანების შესაბამისად ყველა დაიძრა თავისი საცხოვრისიდან და სამყოფელიდან.

[როცა გაზაფხული მოვიდა და ფარვარდინის თვე დადგა¹⁸], უფლისწულები თითოეული თავისი მხედრებით, მსახურებით, ლაშქრითა და ამალით მოვიდნენ. ადამიანის თვალი გაოცდა მათი წყობით და მტრის სიამოვნების წყარო აიძვრა მათი ურთიერთთანხმობით. ჯერ სორყოთანი ბიქი და მისი ვაჟები მოვიდნენ ისე აღჭურვილ-შეიარაღებული, რომ არც თვალს ენახა და არც ყურს სმენოდა. აღმოსავლეთიდან მოვიდნენ ქუთანი¹⁹ თავისი შვილებით, ოთეგინი ვაჟებით, ელჩითაი და სხვა ბიძები და ბიძაშვილები, ვინც იმ მხარეში ბინადრობდა. ჩაღათაის ურდოდან მოვიდნენ ყარა, იესუ, ბური, ბაიდარი, იესუნ-ბოლა და სხვა შვილოშვილები და შვილთა შვილები²⁰. საყსინისა და ბოლღარის მხარიდან, რაკი ბათო პირადად არ მოვიდა, თავისი უფროსი ძმა ჰორდუ და უმცროსი ძმები — შიბანი, ბერქე, ბერქეჩარი და თოლა-თემური გამოგზავნა. საპატიო ნოინები და წინამძღოლი ამირები, რომლებიც სხვადასხვა დაჯგუფებას ეკუთვნოდნენ, უფლისწულებს ეახლნენ. ხატაეთიდან²¹ მოვიდნენ ამირები და დღღი მოხელენი; მავერანანაპრიდან და თურქესტანიდან — ამირ მას'უდ-ბეგი და მასთან ერთად იმ მხარეთა დიდებულნი; ამირ არღუნთან ერთად — ხორასნის, ერაყის, ლურის, აზერბაიჯანისა და შირვანის სახელმთხოვეჭილი და დიდებული პირნი. რუმიდან მოვიდა სულთანი როქნ ად-დინი²² და თავავორის სულთანი²³; საქართველოდან — ორივე დავითი²⁴; ალეპოდან — ალეპოს პატრონი²⁵ ძმა; მოსულიდან სულთან ბედრ ად-დინ ლუ'ლუს²⁶ ელჩი; მშვიდობის ქალაქ ბაღდადიდან — მთავარი ყადი ფაზრ ად-დინი; აგრეთვე [მოვიდნენ] არზრუმის სულთანი²⁷, ფრანკთა ელჩები და, ასევე, ქერმანიდან და ფარსიდან; ალამუთის [მბრძანებლის]

აღა აღ-დინისაგან²⁸ ყოვესთანის საპატიო კაცნი — შევაბ აღ-დინი ჟა შამს აღ-დინი.

ეს ხალხი თითოეული იმოდენა ბარგით გამოცხადდა, ასეთ სა-
მეფო კარს რომ შეეფერებოდა. სხვა მხარეებიდან იმდენი ელჩი და
დესპანი იყო, რომ დაახლოებით ორი ათასი ხარგა მოამზადეს მათ-
თვის. [მოვიდნენ აგრეთვე] ვაჭრები მაშრიყისა და მალრიბის ძვირ-
ფასი და იშვიათი საქონლით. როცა შეიკრიბა ეს თავყრილობა, რომ-
ლის მსგავსი არც ენახა ვინმეს და არც მათიანეებში წაეკითხა, ხალ-
ხის სიმრავლისაგან ფართო ველი ვიწრო შეიქნა და ურდოს მიღა-
ჰობებში ცხენიდან ჩამოსახდომი და ფეხის დასადგმელი ადგილის
შოვნაც გაჭირდა... საქმელ-სასმელი ძალიან გაძვირდა და ბალახიც
კი აღარ დარჩა ცხენებისა და სასაპალნე პირუტყვისათვის.

მთავარი უფლისწულები შეთანხმდნენ, რომ ყაენის ერთ-ერთი
შვილისთვის ჩაებარებინათ სახანოს საქმეები და გადაეცათ სახელ-
მწიფოს გასაღებები. ქუთანი ილტვოდა ამ პატივისცენ იმ მიზეზით,
რომ პაპამისმა ერთხელ რაღაც ანიშნა. სხვები იმ აზრისა იყვნენ,
რომ სირამუნი²⁹ როცა გაიზრდებოდა, შესაფერისი იქნებოდა იმი-
სათვის, რათა სახელმწიფო საქმეებით აღეჭურვათ. [უგადეი ყაენის]
ვაჟებს შორის გუიუქი განთქმული და ცნობილი იყო სიძლიერით,
უღმობლობით, სიმამაცითა და მბრძანებლობით. ის ძმებზე უფ-
როსი იყო, ძნელი საქმეების მოგვარების დიდი გამოცდილება ჰქონ-
და. ლხინიც ენახა და ჭირიც. ქუთანი ცოტათი ავადმყოფობდა, სი-
რამუნი კი ჭერ ბავშვი იყო. ამასთან, თურაქინა-ხათუნი გუიუქის
მხარეს იჭერდა, ბიქიც თავისი ვაჟიშვილებით მასთან იყო, ნოინები-
სა და დიდებულთა უმეტესობაც მათ ემხრობოდა ამ საქმეში. ამგვარ-
ად. შეთანხმდნენ, რომ ხანობა გუიუქისთვის მიეცათ და სახელმწი-
ფოს ტახტზე აეყვანათ იგი. გუიუქი წესისამებრ უარზე იდგა და ხან
ამას ასახელებდა. ხან იმას. ბოლოს მისანთა მიერ შერჩეულ დღეს,
ყველა უფლისწული შეიკრიბა, ქუდები მოიხადეს, ქამრები შეიხს-
ნეს, იესუმ ერთი ხელი დაუჭირა, ჰორდუმ — მეორე და მბრძანებ-
ლობის ტახტზე და ფადიშაჰობის სასთაულზე დასვეს და თახები
ასწიეს. მერე იქ მყოფმა და სამეფო კარავს გარეთ შეკრებილმა
ხალხმა სამგზის მოიყარა მუხლი და გუიუქ-ხანი უწოდეს მას. თა-
ვისი ადათისამებრ წერილობითი პირობა მისცეს, რომ მის სიტყვას
და ბრძანებას არ გადავიდოდნენ. მერე ლოცვა წარმოთქვეს, ამის
შემდეგ სამეფო კარვიდან გარეთ გავიდნენ და სამგზის თაყვანი
სცეს მზეს. როდესაც [გუიუქ-ხანი] კვლავ დიდების ტახტზე დაბრ-
ძანდა. უფლისწულები მის ხელმარჯვნივ დასხდნენ სკამებზე, ხო-

ლო ხათუნები — ხელმარცხნივ, ყოველი მათგანი მომეტებულად სანდომიანი, ვითარცა ძვირფასი მარგალიტი...

დროს ტარებას რომ მორჩნენ, [ყაენმა] ბრძანა გაეხსნათ ძველი და ახალი ხაზინა და გაემზადებინათ ძვირფასეულობა, ნაღდი ფული და ტანსაცმელი. ამ მნიშვნელოვანი საქმის განბჭობა და იმ საქონლის დარიგება ჩააბარა სორყოთანი ბიქის საზრიანობასა და კეთილგონიერებას, რომელიც იმ ყურულთაიზე ყველაზე უფრო დიდი ხელისუფალი იყო. პირველ რიგში გასცეს წილი ქვეყნის დამპყრობი ჩინგიზ-ხანის მოდგმისა და ტომის იქ მყოფი უფლისწული ვაყების და ქალებისა; ყოველმა კაცმა, ვინც მათ ემსახურებოდა და ახლდა, დიდებულმა თუ მდაბიომ, დიდმა თუ პატარამ, ყველამ ასევე მიიღო საჩუქარი. შემდეგ რიგით მიიღეს ნოინებმა, ღუმნის, ათასეულის, ასეულისა და ათეულის ამირებმა, აგრეთვე, რაოდენობის მიხედვით, თითოეული მათგანის თანაშემწეებმა და დამხმარეებმა. ასევე მიიღეს სულთნებმა, მალიქებმა, მდივნებმა, დიდმა მოხელეებმა და მათმა ზელქვეითებმა. ვინც კი იყო სხვა ვინმე ყაენის კარზე, თავისი წილის გარეშე არავინ დარჩა და ყველამ მიიღო შესაფერისი სარგო და სრული წილი. ამას რომ მორჩნენ, მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეების განხილვას შეუდგნენ...

ამის შემდეგ ლაშქრის საქმეზე და ქვეყნის სხვადასხვა მხარეს მის დაგზავნაზე მოითათბირეს. რაკი გამოირკვა, რომ ხატაეთის სარტყელში მდებარე მანზი³⁰, რომელიც იმ მხარის უშორესი ნაწილია, მორჩილებიდან გამოსულიყო და გამგონობის საზღვარს გადასცდენოდა, სუბუდაი ბაჰადური და ჯღან ნოინი დანიშნა დიდი ლაშქრითა და მრავალრიცხოვანი სპით იმ მხარეს წასასვლელად; ასევე თანგუთისა და სოლანგაის მხარეშიც; დასავლეთისაკენ გაგზავნა ელჩიგთაი და დიდი ლაშქარი. [ყაენმა] ბრძანა, რომ თითოეული უფლისწულის ლაშქრის ათი კაციდან ორი მას (ელჩიგთაის) შეერთებოდა და, ვინც კი იმ საზღვრებში იყო, ყველა ცხენზე შემჯდარიყო, ათი თაზიქიდან³¹ ორი გაჰყოლოდა და თავდაპირველად მულქიდებიდან³² დაეწყათ. შეთანხმდნენ, რომ თვითონ ყაენიც კვალდაკვალ გაჰყავებოდა. თუმცა მთელი ლაშქარი და ხალხი ელჩიგთაის დაუმორჩილა, მაგრამ საგანგებოდ ჩააბარა მას რუმის, საქართველოს, ალექოს, მოსულისა და დიარბექრის³³ საქმეები, რათა სხვა არავინ ჩარეულიყო და იმ ადგილების სულთნებსა და ჰაქიმებს მის წინაშე ეგოთ პასუხი იქაურ გადასახადებზე. ხატაეთის ქვეყანა მან დიდ საძებს იალაუაჩს [ჩააბარა], ხოლო მავერანნაჰრი, თურქესტანი და სხვა ქვეყნები, რომლებიც ამირ მას'ულ-ბეგის³⁴ მფლობელობაში იყო, მასვე უბოძა. ერაყი, აზერბაიჯანი, შირვანი, ლური, ქერმანი,

ფარსი და ინდოსტანის მხარე ამირ არღუნს ჩააბარა. ყოველ ამირსა და მალიქს, რომლებიც თითოეულ მათგანს ემორჩილებოდნენ, იარლიყი და ფაიზა³⁵ უბოძა მაშინ; მნიშვნელოვანი საქმეები ჩააბარა მათ და ვეფხვისთავიანი ფაიზებისა და იარლიყების ბოძებით გამოარჩია. რუმის სასულთნო სულთან როქნ ად-დინს გადასცა იმის გამო, რომ ის მორჩილებით ეახლა, მისი უფროსი ძმა³⁶ კი გადააყენა. ყიზ-მალიქის³⁷ ძე დავითი მეორე დავითის ბრძანებას დაუმორჩილა. თავაგორისა და ალეპოს სულტნებს და აგრეთვე ელჩებს, იარლიყები მიეცათ. ბაღდადის ელჩს ჩამოართვეს იარლიყი, რომელიც პატივით გადაეცათ მისთვის, და [ყაენმა] რისხვით აღსაგვ ეპისტოლე გაუგზავნა მართლმორწმუნეთა მეთაურს იმ საჩივრის გამო, ჩორმაღუნის ვაჟმა სირამუნმა რომ შეიტანა. ალაშუთის ელჩები დამპყრობით და აგდებულად გაისტუმრა და მათ მოტანილ წერილებზე საკადრისი უხეში პასუხი მისწერეს.

რაკი ამ მნიშვნელოვან და დიდ საქმეებს მორჩნენ, ნებართვის მიღებისა და პატივისცემის წესების შესრულების შემდეგ, უფლისწულები წავიდ-წამოვიდნენ და გუიუქ-ხანის ნაბრძანებისა და ნათქვამის შესაბამისად ლაშქართა გაგზავნის საქმის მოწესრიგებასა და ამირების დანიშვნას შეუდგნენ.

ბოში მეორე

თხრობა სულთან ჯალალ ად-დინის ბაღდადისკენ წასვლისა

621 წლის დამდეგს³⁸ [ჯალალ ად-დინმა] გადაწყვიტა თუშთარს წასულიყო და ზამთარი იქ გაეტარებინა. ელჩი ფაჰლავანი ორი ათასი კაცით მეწინავედ გაგზავნა მზვერავედ. თვითონ კი უკან მიჰყვა. გზაში სოლეიმან-შაჰი³⁹ ეახლა და თავისი და მიათხოვა. როცა სულთანმა მიადწია შაბურ-ხასის⁴⁰ (შაბურ-ხასთი დიდი, ცნობილი და სახელგანთქმული ქალაქი იყო და იხსენიება მატიანეებში, [თუმცა] მხოლოდ ნანგრევები იყო მისგან დარჩენილი), ერთ თვეს დარჩა იქ და ლურის ამირები ეახლნენ. როცა ცხენები მოლონიერდნენ, ბაღდადის გზით დაიძრა იმ იმედით, რომ მართლმორწმუნეთა მბრძანებელი ან-ნასირ ლი-დინ ალაჰი⁴¹ დახმარებას გაუწევდა და მას ზღუდედ აღმართავდა მტრის წინააღმდეგ. [ჯალალ ად-დინმა] შიკრიკი გაგზავნა, რათა თავისი მისვლა და ჩანაფიქრი ეუწყებინა [ხალიფასთვის]. მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა ამ სიტყვებს ყურადღება არ მიაქცია, რადგან ჯერაც გულში ედო შურისძიების გრძნობა იმის გამო, რაც მისი მამისა და პაპისაგან ეწენია წარსულში. მან ამირო-

ბის ხარისხამდე მიღწეულ ნასყიდ მონათაგან ყოშ-თემური დანიშნა ოცი ათასი გულადი ადამიანითა და მამაცი გმირით, რათა სულთანნი ჯალალ აღ-დინი მისი ქვეყნიდან გაედევნათ. [ამავე ღროს] საფოსტო მტრედები აფრინეს ირბილისკენ, რათა მოზაფარ აღ-დინსაც⁴² ათი ათასი კაცი გამოეგზავნა, რომ სულთანი შუაში მოექციათ.

ყოშ-თემური, მანამდე სანამ ირბილის ლაშქრის მოსვლის დრო მოაწევდა, თავისი [ჯარის] რაოდენობის სიმრავლითა და სულთნის შემწე [ლაშქრის] მცირერიცხოვნებით ვათამამებული ადგილიდან დაიძრა. როცა სულთანი მოახლოვდა, კაცი გაუგზავნა ყოშ-თემურს: „ჩვენი ამ მხარეს წამოსვლის მიზანი მართლმორწმუნეთა მბრძანებლის ფართო ჩრდილის ქვეშ თავშესაფრის ძიება არის, რადგან ძლიერმა მტერმა ვაიმარჯვა და გაბატონდა [ისლამის] ქვეყნებსა და ღვთისმოსავე ადამიანებზე; ვერცერთმა ლაშქარმა ვერ გაუწია მათ წინააღმდეგობა. თუ ხალიფასაგან შემწეობას მივიღებ და მისი მხარდაკერა მექნება, იმ ჯამათის დამარცხება ჩემი საქმეა“.

ყოშ-თემურმა ამ რჩევას წაუყრუა და ლაშქრის რიგები [საბრძოლველად] გააწყო. სულთანსაც სხვა გზა არა ჰქონდა, ბრძოლისა და წინააღმდეგობისათვის უნდა მომზადებულიყო. რაკი მისი ხალხი [ყოშ-თემურის] ლაშქრის მეთაედსაც არ შეადგენდა, ერთი რაზმი ჩასაფრებული ჰყავდა, თვითონ კი ხუთასი მხედრით იდგა. ორ-სამჯერ მათ ცენტრსა და ფრთებზე იერიში მიიტანა და [ისევ] ზურგი აქცია. ყოშ-თემურის ლაშქარს ეგონა, [ჯალალ აღ-დინის] ჯარი გაიქცაო და გამოედევნენ. საფარში ჩამჯდარი ხალხი მათ ზურგში აღმოჩნდა; სულთანიც შემობრუნდა. თავს დაესხა მათ და გააქცია. სულთანი მათ დევნაში ბაღდადის სანახებამდე მივიდა, იქიდან გამობრუნდა და დაყუყუისკენ წავიდა და ძარცვა-გლეჯის ცეცხლი დაანთო იმ ოლქში.

იქ რომ ჩაიარა, მსტოვრები მიუვიდნენ: მოზაფარ აღ-დინი ახლოვდებაო ირბილის ლაშქრით, წინ ბარგი გამოუგზავნია და უნდა, რომ მოემზადოს და სულთანს საფრიდან შეუტოოსო. სულთანმა თავის ალაღს უბრძანა, გზა განეგრძო, თვითონ კი გულოვან მხედართა თანხლებით მთას დაუარა. როგორც კი შეიტყო, [მტრის] ლაშქარმა ჩაიარაო, მაშინვე ვეშაპის მსგავსი მამაცებით შეუტია და მოულოდნელად თავს დაესხა მოზაფარ აღ-დინს. როცა ეს უკანასკნელი მის ხელთ აღმოჩნდა, სულთანმა სავალდებულოდ მიიჩნია ხელმწიფეთათვის საპატიო და სასახლო წესი შეწყალებისა და პატიებისა, ოღონდ ნება არ მისცა გზა განეგრძო იქით, საითაც მიდიოდა. მოზაფარ აღ-დინი დარცხვენილი იყო თავისი ნამოქმედარის გამო და პატიებას ითხოვდა. თან სინანულს გამოსთქვამდა, რომ დღემდე

სულთნის შუქმფინარი აზრების შესახებ არაფერი გამეგო და არც მისი უწყინარობისა და სიმტკიცის ამბავი ვიცოდით. სულთანმა ამის საპასუხოდ ფადიშაჰური სიტყვები წარმოსთქვა და, რაკი მოზაფარ ად-დინის [გამგებლობის] დროს, მიუხედავად ლური და ქურთი ქვეშევრდომებისა, რომელთაც მლოცველთა სისხლის დაღვრა ალალ საქმედ მიაჩნდათ, გზები მაინც უშიშარი იყო და შფოთიც დაცხრა, აქო და აღიდა იგი, მრავალი საჩუქარი უბოძა და წყალობა უყო. მოზაფარ ად-დინი სულთნის მითითებითა და ნებართვით [თავის ქალაქში] დაბრუნდა და სხვადასხვაგვარი სამსახურის გაწევით ყოველნაირად ცდილობდა მისი კეთილგანწყობილება მოეპოვებინა.

იმ მხარიდან სულთანი არანისა და აზერბაიჯანისკენ დაიძრა. იმ დროს ათაბეგი უზბეგი⁴³ იყო [იქაურობის] გამგებელი. მას შებრძოლების ძალა არა ჰქონდა, მარტო გაიქცა თავრიზიდან და თავისი მეუღლე მალიქა, სულთან თორღულის⁴⁴ ასული, ქალაქში დასტოვა.

ერთი სიტყვით, [ჯალალ ად-დინი] რომ თავრიზის კარს მიადგა და ალყა შემოარტყა, ათაბეგის დიდებულნი და ამაღლი იქ იმყოფებოდნენ და სასტიკ წინააღმდეგობას უწევდნენ. როცა მალიქამ დაატყო, რომ სულთნის მოგერიება შეუძლებელი იყო, და თან რაკი გულში ათაბეგისაგან შეუტრაცხოფილი იყო, სულთანს საიდუმლოდ კაცი გაუგზავნა და აცნობა ის სიძულვილი, რაც თავისი ქმრის, ათაბეგის მიმართ ჰქონდა. მანვე გაუგზავნა ბაღდადისა და შამის იმამთა ფეთეხები⁴⁵ იმის თაობაზე, რომ სამგზის განქორწინება, რაც [აქამდე] პირობითი იყო, ნებადართულიყო. თან სულთანთან დაზავების ვადა დათქვეს, რათა მალიქა თავისი ავლა-დიდებით ნახჭევანს წასულიყო. ამის შემდეგ სულთანიც ნახჭევანს მივიდოდა და შეირთავდა. მან ბეჭედი გაუგზავნა მალიქას ნიშნად.

ორი დღის შემდეგ მალიქამ ქალაქის ამიერბესა და დიდებულთ უხმოდ და უთხრა: „დიდი სულთანი ჩამოხდა ჩვენი ქალაქის მახლობლად. ათაბეგს მისი მოგერიებისა და განდევნის ძალა არა ჰქონდა. მაგრამ, თუ მასთან ზავი და მშვიდობა არ დაიდო და ქალაქი ბრძოლით აიღო, იმასვე გვიზამს, რაც მამამისმა ქალაქ სამარყანდში მოიმოქმედა. თუ მიზანშეწონილად მივიჩნევთ, ყადიები და გამოჩენილი პირები გავუგზავნოთ და შეთანხმება დავდოთ, რომ ზიანს არ მიაყენებს ათაბეგის ჰარამხანას და მის ქვეშევრდომთ და ხელს არ შეუშლის, რომ სადაც უნდათ, წავიდნენ. ქალაქი კი მას გადავცეთ. რაც ჩემმა გონებამ საჭიროდ სცნო, ეს არის. თქვენ ათაბეგის დიდი მოხელენი ხართ, რაც სასარგებლოდ მიგაჩნიათ, უნდა სთქვათ“. ყველამ ერთხმად განაცხადა, მალიქას აზრი მეფურთა აზრია და ბრძნუ-

ლი ჩანაფიქრიაო. მთავარი ყადი იზ ად-დინ ყაზვინი, რომელიც თავისი დროის მეცნიერ და სწავლულ კაცთა შორის უწარჩინებულესი იყო, კარისკაცთა ჯგუფთან ერთად სულთანს აახლეს და პატიებას და შეწყალებას ეაჯნენ იმ პირობით, რომ მალიქას და ათაბეგის ჯალაბობას წინააღმდეგობას არ გაუწევდნენ, რომ სადაც უნდოდათ. წასულიყვნენ. სულთანმა მათი თხოვნა დააკმაყოფილა და ნება დართო, თუკი სურდათ, წასულიყვნენ.

მეორე დღეს, როცა ზეცის ხელმა მზის მახვილი პორიზონტის ქარქაშიდან ამოიღო. ათაბეგის დიდებულნი და ამირები და ქალაქის წარჩინებული პირები ერთად ეახლნენ სულთანს მისადებ კარავში და სხვადასხვანაირი საჩუქრები და მოსაკითხი მიართვეს. ისინი ეამბორნენ ხალიჩას, რომლის თავზე ზეცა ქოლგად იყო გადაშლილი, და სულთნის შუბლზე მხიარულების, სიმხნევისა და კეთილშობილი თვისებების კვალი იხილეს.

მალიქამ თავისი განწყობილების შესაბამისად ხოის გამგზავრება ინება⁴⁶; სულთანიც 622 წელს⁴⁷ დიდებით შევიდა ქალაქში და მცხოვრებნი მის მისვლას მიესალმნენ. სულთანი რამდენიმე დღე დარჩა იქ, მერე კი ნახჭევანს მივიდა, იმამთა ფეთვების თანახმად მალიქას დაეუფლა და ათაბეგის სავალ ბილიკზე შედგა⁴⁸.

ათაბეგი იმ დროს ალინჯის ციხეში⁴⁹ იმყოფებოდა. სულთნის ნახჭევანს მისვლის ამბავი რომ შეიტყო, მიხვდა, რაც ჰქონდა განზრახული, შინაგანი განუკურნავი დარდი ამ ჭარბგანი მიზეზით გამოაჩნდა და იმავე დღეს სევდისა და მწუხარებისაგან სულიც განუტევა.

გულახდილად რომ ითქვას, უწესო საქციელი, განსაკუთრებით, რაც ოჯახსა და პარამხანას ეხება, ყველა ადათის მიხედვით დასაგმობია. ამ საძაველი მოქმედების და გასაკიცხი საქმეების მსგავსა ქცევა მხოლოდ ზიზღს იწვევს.

თხოობა სულთნის, ქართველებისა და მათი დარბევის შესახებ

როცა განვებამ, როგორც მისი ადათი და წესია, ათაბეგის სახელმწიფო გაანადგურა და მისი სამფლობელო სულთან ჯალალ ად-დინს გადასცა, ხოლო მახლობლებმა და მსახურებმა ყოველი მხრიდან მისკენ იბრუნეს პირი, უგვანო და ურწმუნო ქართველებმა განიმტკიცეს ხარბი სურვილი ვილაიეთის დასაკუთრებისა, რათა პირველ რიგში სულთანი განედევნათ და თავრიზის მხარე დაეპყროთ, შემდეგ ბაღდადს წასულიყვნენ, კათალიკოსი დაესვათ ხალიფას ად-

გილზე, მეჩეთები ეკლესიებით და ჰეშმარიტება სიცრუით შეეცვალათ. ამ პატივმოყვარე სურვილისა და ამპარტავანი უგუნურების გამო, თავისი ხალხის სიმამაცისა და ბასრი შუბებისა და მახვილების იმედით ჯარი შეკრიბეს, ოცდაათ ათასზე მეტი კაცი გაამზადეს და დაიძრნენ.

სულთანს რომ ეს ამბავი მიუვიდა, თუმცა მისი რაზმი ჯერ მრავალრიცხოვანი არ იყო და მისი აწეწილი საქმეებიც ჯერ არ იყო გამოსწორებული, იმ რაზმით, რაც ჰყავდა, ბევრი ფიქრისა და ყოყმანის გარეშე ქართველებისკენ დაიძრა. იმ დროს, როცა განთიადის შუქი ღამის წყვილადს სდევნიდა, [ჯალალ ად-დინმა] ქართველთა ბანაკს⁵⁰ მიადწია გარნისის⁵¹ ხეობაში, სადაც ისინი ღვინით მთვრალეები და გაღეშილები იყვნენ.

სანამ ქართველები ხელს აღმართავდნენ საომრად, სულთანი თავს დაესხა და კარგი გამარჯვება მოიპოვა მათზე. გარნისის ვიწრო ხეობაში ერთი გამოქვაბული იყო, ბრძენის ფიქრებივით ღრმა. ქართველები როგორც იყვნენ, ისევე ცხენდაცხენ გარბოდნენ და იმ გამოქვაბულს აფარებდნენ თავს.

ეპოქის ყოველგვარი არეულობისა და შფოთვის ამტეხთა მეთაურები შალვა და ივანე სხვა ქართველ დიდებულებთან ერთად შეიპყრეს, ბორკილებში ჩასვეს და სულთანს მიჰგვარეს. შალვა აღის [ტომის]⁵² მამაკაცს ჰგავდა ტანის სიდიდითა და წარმოსადგეობით, კეთილშობილი ღირსებითა და ძლიერებით. სულთნის წინაშე რომ წარდგნენ, ჰკითხა: „რა იქნა შენი მძვინვარება, რომ გაიძახოდი, სად არის ზულ-ფაყარის⁵³ პატრონი, რომ [ჩემი] ბასრი ხმლის დარტყმა იხილოსო?“. შალვამ მიუგო, ეს საქმე სულთნის კეთილმა ბედმა ჰქმნაო. ამის შემდეგ ისლამის მიღება შესთავაზეს. მან უპასუხა: „დეჰყანებს ასეთი წესი აქვთ, რომ ბოსტნებში ავი თვალის წინააღმდეგ სახედრის თავს ჰკიდებენ. შალვაც ვირის თავი იქნება ისლამის ბალის მწვანეში“. მაგრამ თვითონ კი, უკაცრავად პასუხია, ნამდვილი უკანალი იყო ვირისა.

ერთი სიტყვით, როცა გამარჯვებულმა და ძლევამოსილმა სულთანმა დედაქალაქ თავრიზს მიადწია, მისი შიშით იმ ოლქებში გულები ძრწოლამ, ხოლო მტრები ელდამ მოიცვა. მისი ლაშქარი წინანდელთან შედარებით გაიზარდა. შალვასა და ივანეს პატივით მოეპყრა და, იმ განზრახვით რომ, საქართველოს დაპყრობაში დამეხმარებიანო, დამატებითი წყალობის სახით მარანდი, სალმასი, ურმია და უშნუ⁵⁴ უბოძა.

[ჯალალ ად-დინმა] ქვეითებისა და მხედართაგან შემდგარი დიდი ლაშქარი გაამზადა და შალვა და ივანე მასთან ერთად გაგზავ-

ნა⁵⁵. ისინი მისი განწყობილების შესაფერ სიტყვებს ეუბნებოდნენ, ყოველგვარ ვალდებულებას და მოვალეობას კისრულობდნენ და ცრუ დაპირებებით აქეზებდნენ სულთანს; უნდაღათ მუხანათობის თოკით სიკვდილის ჭაში ჩაეჩხათ იგი და მეღისებური მოქმედებით ის აეზას ბუნების ლომი [თავიანთი] მზაკვრობის ბორკილით შეეპოკათ.

სულთანმა გადაწყვიტა მარტო შეხვედროდა თავის ქალს, არა ფულთ ნასყიდ მხეველს⁵⁶, და ხოისკენ დაიძრა. იქიდან საქართველოსკენ წავიდა და დეინში, რომელიც საქართველოს საზღვარია, ერთმანეთს შეუერთდნენ. სულთანმა უპირველეს ყოვლისა მალექ თაშთდარი დესპანად გაგზავნა ყიზ-მალიქთან. ეს ყიზ-მალიქი ქალი იყო და მთელი საქართველოს ფადიშაჰი გახლდათ. მართლმორწმუნეთა მბრძანებელ აბუ ბაქრის⁵⁷ შესახებ, — ღმერთი იყოს მისი მწყალობელი, — არსებობს თქმულება, რომ, როდესაც ამბავი მიუვიდა ირანის შაჰი ქალიათ, უთქვამს: „მდაბალია ის, რომ თავისი საქმეები ქალისათვის ჩაუბარებია“.

ერთ დღეს მალექ თაშთდარი მდინარე მტკვრის ნაპირას იდგა. შალვასგან მომავალი ერთი მთვრალი მღვდელი, რომელსაც ქეშიშს უწოდებენ, მალექ თაშთდარს მიეჭრა და უთხრა: „მალე მალიქი⁵⁸ ლაშქარს დაძრავს, რათა მარქაბის ველზე შემოვერტყათ სულთანს ლაშქრინად და სამაგიერო შურისგება მიეუზლოთ მას“. მალექ თაშთდარმა ის მღვდელი მაშინვე მოჰკლა და სწრაფმფრენი ჩიტივით გაეჩქარა სულთანთან. დილა ადრიან, როცა მუეძინების ხმამ მართლმორწმუნენი გააღვიძა, სულთანთან მიადწია და საქმის ნამდვილი მდგომარეობა და ქეშმარიტების გზას აცდენილი ხალხის მზაკვრობის ამბავი აუწყა. [ჯალალ ად-დინმა] ბრძანა, იმისათვის რომ გამოეცადოთ და შეეამოწმოთ, შალვა და ივანე აქ მომგვარეთო და სხვა ორმოცი [ქართველი] ამირიც მოიყვანეთო მათთან ერთად. [როცა მოიყვანეს], უთხრა: „მინდა რჩევა გკითხოთ, რომელი გზა უკეთესია, ყარსისა თუ მარქაბის ხეობის?“ შალვამ და ამირებმა მიუგეს: „ყარსის გზაზე გამაგრებული ქალაქებია, იქ გავლა გაძნელებდა. მარქაბის გზა კი შუალა გზაა და უფრო ახლოა თბილისთან⁵⁹. როცა იქ მივალთ, სულთნის [გამოჩენის] ხმაზე იმათი ლაშქარი გაიფანტება და თბილისის ვილაიეთს დავიკავებთ და დავიპყრობთ“.

რაკი სულთნისთვის ამ თვალთმაქცი ადამიანების უხამსი მრწამსის ნამდვილი ამბავი ცნობილი შეიქნა, წამოდგა, ხელში ნაჭერი ხმალი წელზე შემოჰკრა შალვას, შუაზე გაკვეთა და ხმალი შეღება მისი სისხლით. თანაც ბრძანა, ყველა დანარჩენიც ჯოჯოხეთში გაგზავნე-

თო⁶⁰. მერე თავის ამირებს რჩევა ჰკითხა, რომელი გზით წავიდეთ. ყველამ თავისი შეხედულება თქვა. ბოლოს სულთანმა ბრძანა, ჩემი აზრი ასეთია, რომ რაკი იმათ შალვასა და ივანეს შესახებ არაფერი იციან და მათგან ამბავს ელოდებიან, მოულოდნელად უნდა დავესხათ თავს. მისი აზრის თანახმად, ათი ათასი გულოვანი კაცი სასწრაფოდ დაიძრა და იარეს ბანდ-ე ფამბას⁶¹ ხეობის კალთამდე, რომელზე გადაფრენა მხოლოდ არწივს შეეძლო. [ჯალალ ად-დინი] ცხენიდან ჩამოხდა და ლაშქარიც ფეხდაფეხ მიჰყვა. მთის თხები მის სვლას რომ ხედავდნენ, ქვეითად სიარულის გამო დარცხვენინი და შეშინებულნი თავდაყირა ცვიოდნენ მთიდან. როდესაც განთიადის ნაკადულები აჩუხჩუხდა, იმ გარყვნილებამდე მიაღწიეს. ორივე მხრით სასტიკი ბრძოლა გაიმართა და ისარსა და ხმალზე იტაცეს ხელი, სანამ ბოლოს და ბოლოს ჭეშმარიტებამ არ სძლია სიცრუეს, წარმართთა სექტის დიდი ნაწილი მოსაზობის მახეში მოხვდა და ცდომილი ხალხი დამლუპველმა გველებმა დაკბინეს. სულთნის მომხრეებმა გაიმარჯვეს, ხოლო ეშმაკის მეგობრები იძლივნენ.

იმ დღეს დაღამებისთანავე იქვე დაიბანაკეს. მეორე დღეს... ლორეს ველზე მივიდნენ. ისეთი მტვერი დადგა, რომ კაცი ვეღარ ცნობდა ერთმანეთს. როცა მტვერი ჩადგა და მზე ამოვიდა, დაინახეს ქართველები, რომლებიც მახეში გაბმული ნადირივით ხუთ-ხუთ და ათ-ათ კაციან ჯგუფებად შეგროვილიყვნენ. ვინც კი დაინახავდა ქართველს, იქვე ჰკლავდა, სანამ ამრიგად ბევრი არ გაწყდა და თავისიანებს არ მიჰყვა. ლორეს ამანი უბოძა [ჯალალ ად-დინმა]. იქიდან ალიაბადის⁶² ციხისკენ გაემართა. [მეციხოვნეებმა] შეწყალება ითხოვეს და მათთვისაც არ მიუყენებიათ ზიანი. მოჰარამისა და საფარის თვეების განმავლობაში [სულთანი] ლაშქართან იმყოფებოდა, მაგრამ როგორც კი რაბი ალ-აველის ახალი მთვარე იხილეს⁶³, სულთანმა ნადირობა ისურვა და მარტო გაემართა რამდენიმე მხედრის თანხლებით. ქართველებმა რომ ეს შეიტყვეს, ხუთასი კაცი, ნაცადი ვაჟკაცები, გაგზავნეს, იქნებ სულთანი მოულოდნელად დავიჭიროთ ეშმაკობის ქამანდით და ისლამის ცეცხლი ჩავაქროთო.

სულთანმა რომ შორიდან დაინახა ისინი, მიხვდა, დიდი წარღვნა მოდისო. მაგრამ იმ იმედით, რომ ბედის ქართა მხრიდან, ძლევამოსილი და დიდებული ღვთის შეწევნით, ნიავი დაბერავს და უბედურების მტვერს შეაყრის თვალებში ამ უმსგავსოებსო, ბრძოლაში ჩაება. იგი პირადად ესხმოდა თავს ისე, რომ ერთი კაცი ხუთასს ერეებოდა და ყოველ ჯერზე რამდენიმე მათგანს ანარცხებდა ძირს. სულთნის ლაშქარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, ერთი რაზმი მოვიდა მის დასახმარებლად. იმ საძაგლებს ყოველ წამს მოსდიოდათ ხალხი,

სანამ ათი ათას კაცზე მეტი არ შეიყარა. ორხანმა⁶⁴ თბილისის მახლობლად შეაფარა თავი და იქაურ ლაშქარს აკავებდა; ამასობაში სულთანი თავისიანების ერთი რაზმით თავბირის ძახილით თავს დაესხა იმ უგვანოებს და ხმლისა და შუბის მარჯენივ თუ მარცხნივ ძვერებით ბევრი მათგანი მიწას დაანარცხეს.

ქართველებმა რომ მისი გურჯის ცემა იხილეს, გაიქცნენ. რაკი ქალაქის მისასვლელები მეომრებით სავსე დახვდათ, სადავე მდინარისკენ⁶⁵ შეაბრუნეს და ის მდაბალი ადამიანები შიშისა და ძრწოლებისაგან იარაღითა და ცხენებიანად წყალში ცვიოდნენ და ჯოჯოხეთის ცეცხლში მიემგზავრებოდნენ.

ციხეში მყოფთ რომ ეს ამბავი ნახეს, ხელები საბრძოლველად გაიწვდინეს. მაგრამ როცა ლაშქარი წინ წადგა და ვარსკვლავთა გამგმირავი ისრებისა და ჯივრის მწველ ბოძალთა ტყორცნით შეაწუხეს და შეავიწროვეს ისინი. ყიზ-მალიქის ხაზინა წყალში ჩაყარეს და მეორე დღეს პატიება ითხოვეს. სულთანმა მათი თხოვნა დააკმაყოფილა და პირადად იდგა, სანამ ის ხალხი მის საგუშაგოებს ჩაუვლიდა და აფხაზის საზღვარს⁶⁶ მიაღწევდა. ყოველი სოფელი თუ ციხე თბილისის მიდამოებში, რომლებიც ეშმაქის მიმდევრებით იყო სავსე, ერთიანად მოსთხარა და მის ამაღას უსაზღვრო და უზომო ნადავლი ერგო. თბილისის ეკლესიები⁶⁷, რომელთა აშენებაზე ძველთაგან ძვირფასი საუნჯე იყო დახარჯული, დააქცია, მათ ადგილზე კი ისლამის სამლოცველოები დააარსა.

მოულოდნელად მსტორები მოვიდნენ, ბარაყმა ერთგულების უღელი ვადმოიგდო კისრიდან და ქერმანიდან ერაყის დასაპყრობად დაიძრაო. ბარაყის მოსაგერიებლად სულთანმა ბურაყის მსგავსი ბედაურები დასძრა და ელვისებურად⁶⁸ გაექანა. ლაშქრიდან, რაც შესძლო, თან წაიყვანა და ქარივით მიწის ზედაპირს ძლივს ეხებოდა, ცეცხლის ალივით მალა-მალა მიიწევდა. სადგომებსა და გადასასვლელებზე ლაშქარი უკან ჩამორჩა. ჩვიდმეტ დღეში თბილისიდან ქერმანის მიდამოებში მივიდა. ლაშქრიდან სამას მხედარზე მეტი არ ახლდა თან. ბარაყ ჰაჯიბმა რომ სულთნის მისვლა შეიტყო, მრავალი საჩუქარი მიართვა და პატიება ითხოვა.

ციხეების დასვენების მიზნით სულთანი რამდენიმე დღით ისტაჰანს მივიდა და ერაყის დიდებულნი ეახლნენ⁶⁹.

ამასობაში კვლავ მოვიდა ამბავი, ქართველები ისევ შეიკრიბნენო. ვაზირი იულდუზჩი⁷⁰, რომელიც სულთანს თავის მოადგილედ დაეტოვებინა თბილისში. იძულებული იყო თავრიზს მოსულიყო, ხოლო მალიქ აშრაფს⁷¹ შამიდან ჰაჯიბ ალი ხლაოში გაეგზავნა და ყოველ რამდენიმე დღეში არბევდა იქაურობას. მალიქა ხოიდან

ხლათს წასულიყო და ჰაჯიბ ალის დანებებოდა. ქართველები თბილისში დაბრუნებულიყვნენ, მეჩეთებს ანგრევდნენ და მუსლიმებს აწამებდნენ. ამ საშინელი ამბების გამო სულთანი შეშფოთდა და შეწუხდა და მაშინვე აზერბაიჯანისკენ გაემშურა.

სულთანმა რომ ხლათის მიდამოებს მიაღწია, ვისაც კი მოახელებდა მისი ლაშქარი, იქვე ხოცავდნენ და, რასაც თვალს მოჰკრავდნენ, მიჰქონდათ. ასე მიაღწიეს ხლათის კარამდე. მოლაშქრენი ქალაქში შეიჭრნენ და ძარცვასა და ხოცვა-ჟლეტას მიჰყვეს ხელი, ყვირილი და კვნესა აღმოხდათ კაცებსა და ქალებს. სულთანმა თავისიანები გაგზავნა, რათა ის ხალხი ქალაქიდან გარეთ გაეყვანათ. მდებრიო ხალხმაც ამბოხება მოაწყო⁷², მოლაშქრეთა ერთი ჯგუფი დახოცეს, დანარჩენები კი გარეკეს ქალაქიდან. საქმე ველარ გამოკეთდა და სულთნის ამაღამ რამდენიც არ სცადა, [მცხოვრებლებმა] გზა არ მისცეს, რომ ქალაქში შესულიყვნენ.

რაკი თაიმასისა და თაინალის⁷³ ერაცს მისვლის ამბავი შეეტყო და იქ გაჩერებაც შეუძლებელი იყო, იქიდან ერაცს მიმავალმა [სულთანმა] თავრიზს მიატანა, ხოლო მერე ისფაჰანში ჩავიდა. საცა კი იყო გაბნეული ლაშქარი ან ცალკე მეომრები, ყველამ სულთანს მიაშურა. ამასობაში მონღოლთა ლაშქარმა რეის მიაღწია. სულთანი ბრძოლისა და შეტაკებისათვის გაემზადა, ყველა დიდებული დუხანი გამოიძახა.

ყთილშობილებს უხმო ლაშქრილან

და ასე უთხრა: „მნიშვნელოვანი საქმეა, წინ რომ გვიდევს და დიდი უბედურება მოგვადგა კარს. თუ სისუსტესა და ჯაბნობას მივეცი თავი, ჩვენი არსებობა შეუძლებელია. ერთი სიტყვით, უმჯობესია წინააღმდეგობა გავუწიოთ და მოვითმინოთ. თუ მაღალი ღმერთი შეგვეწია, ჩვენცა და თქვენც გადავრჩებით. ხოლო თუ საქმე სხვაგვარად მოეწყო, ჩვენ მოკლებული არ ვიქნებით წამებულთა ღირსებას და [საუკუნო] ნეტარების პატივს“... ყველა ერთგულად და ერთხმად დაეთანხმა სულთანს. იმანაც ლაშქარი მოამზადა და ცენტრი და ფრთები გააწყო. ლაშქრის მარჯვენა ფრთა მან თავის ვერაგ მმასა და სწორს, უღმობელ ყიას ად-დინს ჩააბარა, ხოლო მარცხენა ფრთა...⁷⁴ გაამავრა. თვითონ ცენტრში დადგა და რიგები გააწყო. უნდოდა მარჯვენა და მარცხენა ფრთებისთვის ებრძანებინა, მასთან ერთად მიეტანათ იერიში მტრის ცენტრსა და რიგებზე, [მაგრამ ამ დროს] მისმა მმამ ყიას ად-დინმა ელჩი ფაჰლავანის, თავისი ამალისა და მეომართა ერთი ჯგუფის თანხლებით სადავე შეაბრუნა.

სულთანი ჯალალ ად-დინი ამის გამო შეშფოთდა და ზიზლით აივსო ლაშქრის მიმართ. მიუხედავად ყველაფერი ამისა, მან პირი არ იბრუნა და [მოწინააღმდეგის] ლაშქრის ცენტრს შეუტია. მონღოლთა ლაშქრის მარჯვენა ფრთა სულთნის მარცხენა ფრთას უწყევდა, ხოლო სულთნის მარჯვენა ფრთა — მონღოლთა მარცხენა ფრთას. ორივე ლაშქარი ერთმანეთში აირია. მონღოლთა ლაშქარი სულთნის [ჯარის] ცენტრის ზურგში აღმოჩნდა; სულთნის ალაში ადგილიდან დაიძრა, ხოლო [მონღოლთა] მარჯვენა ფრთა მისი მარცხენა ფრთის დევნას განაგრძობდა; ასე რომ, არავენ იცოდა ერთმანეთის ამბავი. სულთანი [ლაშქრის] ცენტრში იყო და ჯილავდრის მეტი მასთან კაცი არ დარჩენილიყო. მას ყოველი მხრით გარს შემორტყმოდნენ და სულთანი წრეხაზის ცენტრივით იყო შუაში. ერთს რომ ცხენიდან გადმოაგდებდა, მეორეს ხელ-ფეხს მოკვეთდა, სანამ თავი არ დააღწია ალყას და ლურისთან არ მიაშურა. [იქ] ერთ ხეობაში დაიდო ბინა და ლტოლვილები თითო-თითოდ თუ ორ-ორნი მოულოდნელად მოდიოდნენ მასთან და მის სამსახურში რჩებოდნენ. ისფაჰანის მცხოვრებთაგან და ლაშქრიდან არავენ იცოდა მისი ამბავი. ზოგს ეგონა, ბრძოლაში მოკლესო, ზოგიც ფიქრობდა, ტყვედ ჩავარდაო.

მონღოლთა ლაშქარი ისფაჰანის კარს მიადგა, მაგრამ შეყოვნებისა და შეჩერების გარეშე სასწრაფოდ გააჭენეს ცხენები და სამ დღე-ღამეში რეის მიადწიეს. იქიდან ნიშაბურისკენ გაემართნენ და უკანვე დაბრუნდნენ.

სულთანმა ისფაჰანს მიაშურა; მაცნეები წინ გაგზავნა, თვითონ კი კვალდაკვალ მიჰყვა. ყველა კაცი და ქალი მის შესახვედრად გამოვიდა და მისი მობრძანება სიხარულის მოსვლად და უბედურების წასვლად მიიჩნიეს.

სულთანი გულმოსული იყო თავისი ამაღლის დიდებულთა უმეტესობაზე. მან ბრძანა, მოეგვარათ ის ხანები და მეთაურები, ვინც ხელმწიფის მახლობლები და მისი სამეფო კარის სახელმძღვანელო ადამიანები იყვნენ, მაგრამ ბრძოლის დღეს არაფერი გაუქუთებიათ. მათ ქალის ლეჩაქები დაახურეს თავზე და ქალაქის უბნები შემოატარეს. იმ ხალხს, ვისაც ამირობის ხარისხი არა ჰქონდა, მაგრამ იმ დღეს, რომელიც განკითხვის დღე იყო, ბრძოლის ველზე დაწინაურდა, მაგრად გაიდგა ფეხი და ერთგულად იდგა, ზოგს ხანობის წოდება უბოძა. ზოგსაც — მალიქობისა და [საპატიო] ხალათები და სხვა საჩუქრები, ალაზევა ისინი და განადიდა.

**თხრობა სულთან ჯალალ ად-დინის საქართველოში
დაბრუნებისა**

625 წელს⁷⁵ იქიდან საქართველოში წავიდა. რაკი რუმის, შამის, სომხეთისა და იმ მხარეთა სულთნებს ეშინოდათ მისი სიმკაცრის და შურისძიების, მიძინებარე იერიშისა და გაბედული თავდასხმის, ერთმანეთს შეუთანხმდნენ და მის განსაღვენად გაერთიანდნენ. ქართველთა, ალანთა, სომეხთა, სარირების, ლეკების, ყიფჩაყთა, სვანების, აფხაზთა, ჭანების, სირიელების და ურუმთა ლაშქარი გაერთიანდა იმ ხალხთან ერთად, ვინც განგების ცეცხლზე იყო ნაწრთობი და მეგრძოლთა შორის რჩეული.

სულთანი მათს სიახლოვეს მივიდა მინდორზე⁷⁶ და ჩამოხდა. იგი შემფოთებული იყო შეიარაღების ნაკლებობით და მახვილოსნებისა და შუბოსნების უყოლობით, აგრეთვე მტრის მომრავლებით და თავისი ბედის ცვალებადობით.

[ჯალალ ად-დინმა] რჩევა ჰკითხა ვაზირ იულდუზჩისა და სხვა დიდებულებს. იულდუზჩიმ მოახსენა: „რაკი ჩვენი ხალხის რაოდენობა იმათ მეასედსაც არ შეადგენს, მინდორიდან წავიდეთ და იმათ გზა მოვეუჭრათ წყლისა და საწვავისაკენ, რათა სიცხისაგან თვითონაც დასუსტდნენ და ცხენებიც დაუმჭლევედეთ. [ჩვენი] სხვა რაზმებიც, რომლებიც სხვადასხვა მხარეს არიან, [ამასობაში] მოაღწევენ. მაშინ სრული ძალითა და გამჭრიახობით შევეუდგებით საქმეს და ომზე ვიფიქრებთ“.

სულთანი უზომოდ განრისხდა ამაზე და, წინ რომ სამელნე ედგა, ვაზირს თავში სთხლიშა. თან ბრძანა, „ეგენი ცხვრის ფარას წარმოადგენენ და ლომს რა აქვს საწუწუნო არვეს სიმრავლის გამო?“.

იულდუზჩიმ თავისი უხეირო ნათქვამი მოინანია და ჯარიმად ორმოცდაათი ათასი დინარი გადაიხადა.

სულთანმა ბრძანა: „თუმცა მძიმე და ძნელი საქმეა, მაგრამ ერთადერთი საშველი ბრძოლა და ღვთის წყალობაზე მინდობაა. არაეინ იციის ვინ გაიმარჯვებს“.

ხაზინის კარი გახსნეს და ცხენის ჯოგები მორეკეს; ამირებმა და დიდებულებმა, საშუალო და მდაბიო [შეომრებთან] ერთად, რაკი შეეძლოთ, აიღეს და მოემზადნენ.

როცა [მოწინააღმდეგის] რაზმებმა მოაწიეს დაფითა და ბუკით, მამალი და დედალი აქლემებით, და ერთმანეთის მიყოლებით დაეწყვნენ მწყრივებად ომისთვის მომზადებულნი, სულთნის ლაშქა-

რი თავის თავთან შედარებით ზღვის მცირე ნაკადულად და თავის მოედანზე ბურთად ეჩვენათ...

როცა ქართველთა ლაშქარი მოვიდა, სულთანის ჯარმაც იარაღი აისხა. სულთანი მათ დასათვალიერებლად ერთ მაღალ გორაკზე ავიდა. მარჯვნივ ყივჩაყთა დროშები და აღმები და ოცი ათასი რჩეული კაცი დაინახა. სულთანმა ყოშყარს უხმო, ერთი პური და ცოტაოდენი მარილი მისცა და ყივჩაყებთან გაგზავნა. მან მოაგონა ის ამბავი, რომ მამამისის მეფობაში, იმ დროს, როცა ისინი დამონებული და დამცირებული იყვნენ, სულთანმა თავისი ეშმაკური მახვილსიტყვაობით დაიხსნა ისინი ამისგან და მამასთან უშუამდგომლა. თან დასძინა: „ნუთუ ახლა იმ ამბის სამაგიეროდ მახვილის იშიშვლებთ ჩემს წინააღმდეგ?“.

ამ მიზეზით ყივჩაყთა ლაშქარმა უკან დაიხია, თავის ადგილს მოშორდა მაშინვე და განზე გადავა.

როცა ქართველთა ლაშქარმა რიგები განაწყობა, სულთანმა მოციქული გაუგზავნა ივანეს⁷⁷, რომელიც მათი მეთაური იყო, [და შეუთვალა]: „თქვენ დღეს შორიდან მოხვედით, ცხენებიც დაღლილია და ხალხიც დაქანცული. დღეს ასევე ვიდგეთ და ორივე მხრით ბრძოლას მოწყურებული ახალგაზრდები გამოვიდნენ თითო-თითოდ მოედანზე და თავდასხმისა და მოგერიების გზით შეებან ერთმანეთს, რათა ჩვენ დღეს მათ ვუცქიროთ, საქმე კი ხვალისათვის გადავდოთ“. ივანეს ეს სიტყვები მოეწონა და მამაც ახალგაზრდათა და გულოვან ვაჟკაცთაგან ასპარეზზე გამოვიდა ერთი რაინდი, რომელიც მთას ეჯიბრებოდა ახოვნებით; ამ მხრიდან კი სულთანი, მსგავსად მუნქარისა⁷⁸,

ლომით გაქანდა ლაშქრიდან
და ჰუჯირის⁷⁹ წინ გამოცხადდა მამაცურად.

ხალხი ორივე მხრიდან შესცქეროდა მათ. სულთანმა გაჭენებულ ცხენზე თავბირი⁸⁰ დასძახა და

შუბი ატაკა სარტყელში,
ისე რომ ხიფთანიც გაუგლიჯა და ქამარიც.

ის წყეული ცხენიდან ძირს გადმოვარდა და სული ამოხდა. მას სამი ვაჟი ჰყავდა. ისინი რიგრიგად გამოდიოდნენ ცალ-ცალკე; სულთანი მაღალი და ღიადი ღმერთის ძლევამოსილებითა და ძლიერებით თითო დარტყმით ჯოჯოხეთში აგზავნიდა მათ მამის კვალდაკვალ.

სხვა აზნაურმა, რომელიც ტანით ბისუთუნის მთას ჰგავდა და ბოძის სიმსხო შუბი ეჭირა ხელში, გამოაჭენა სპილოსოდენა ცხე-

ნი... სულთანის ცხენს მეტისმეტი დადლილობისაგან მოძრაობა აღარ შეეძლო და ის-ის იყო უკანდახვევის ხუნდებშიც მოხვედებოდა. აზნაური ყოველ წამს თავს ესხმოდა, სულთანი კი მკვირცხლად იგერიებდა. ამგვარად [აზნაური] განუწყვეტლივ უტევდა და უშენდა სულთანს, მაგრამ უშედეგოდ. საქმე გაძნელდა და იქამდე მივიდა, რომ წყეული შაითანი სძლევდა მოწყალე სულთანს და შაჰი შავ დევს ჩაუვარდებოდა ხელში. ბოლოს, როცა ერთ-ერთი შეტევის დროს [აზნაური] მიუახლოვდა, სულთანი გაქენებული ცხენიდან ჩამოხტა და

ერთი შუბი ატაკა თავში აშქაბუსსმ!,
მაშინ ზეცა ხელზე ეამბორა მას.

ამ დროს მიწიერ ანგელოზთა მოწონების ხმა მაღალ ზეცას მისწვდა და ავი სულებისა და ადამიანთა ყურს ჩაესმა შეძახილი: „დიდება ალაჰს, რომელმაც გამარჯვება მიანიჭა თავის მსახურს“. ორივე მხარე გაოცებული იყო ამ ამბით, რომლის მსგავსი როსტომ ზაალის ძესაც კი არ შეეძლო გაეკეთებინა, და

ყოველი კაცი ამბობდა, ეს როსტომი არის,
ან არადა ამომავალი მზეაო.

რაკი ის რამდენიმე კაცი, რომელთაგან თითოეული მამაცი გმირი და ლაშქრის საყრდენი იყო, ერთ წამში, ერთი მხედრის მსხვერპლი შეიქნა და ძალებისა და აფთართა ლუქმა გახდა. ის უბედურნი სასოწარკვეთილებამ და ძრწოლამ მოიცვა, ისლამის ლაშქარს კი გაუქრა შიში და კრთომა.

სულთანმა იმ ადგილიდან თავისი მათრახის ბოლოთი ნიშანი მისცა, მებრძოლი ვაჟკაცები დაიძრნენ და ქართველთა ლაშქარმა პირი იბრუნა. გამარჯვების პირველი ნიშნები გამოჩნდა და ძლევის მშვენიერმა შუქმა გაანათა მათი სახეები. ერთ წამში გაშლილი ველი დახოცილთა სიმრავლისაგან უსწორმასწორო ბორცვად იქცა და მიწის პირი ატლასისფრად შედება დაღვრილმა სისხლმა.

რაკი იმ უბედურთა საქმეს ვერაფერი უშველიდა, ხოლო მატყუარებს სიცრუე აღარ გამოადგებოდათ, დროულად გაქცევისა და ღამის კალთებისათვის ხელის ჩაქიდებისა და წყვდიადის ფარდისთვის თავის შეფარების გარდა (ღმერთი არ არის უსამართლო!) სხვა გზა ვერ ნახეს, ველისა და მთების ყოველი მხარე და კუთხე მღელვარებდა მათი კვნესა-ყვირილისგან და მიწა ზანზარებდა მათი გახელებული ცხოველების ჭიხვინისა და ყროყინისაგან.

იმოდენა ნადავლი დარჩათ, რომ წვრილფეხა პირუტყვს ყურადღებას აღარ აქცევდნენ და სიმდიდრე იმდენად ჩვეულებრივი რამ

გახდა, რომ მსხვილფეხა საქონელსაც არაფრად აგდებდნენ.

როცა წინასწარმეტყველის სარწმუნოება კვლავ მომძლავრდა, სულთნის ღირსების და სიმკაცრის ამბავი დედამიწის მხარეებს მოედო და ეს სასიხარულო ცნობა სხვადასხვა კუთხეში დაგზავნეს, მალიქებმა და დიდებულებმა ისევ დაუწყეს ანგარიშის გაწევა. იქიდან სულთანი ხლათისკენ დაიძრა.

თხოვა სულთნის ხლათს წასვლისა და მისი აღების შესახებ

როდესაც სულთანი პირველად გამობრუნდა ხლათიდან, რათა ერაყს წასულიყო, ხლათის გამგებლებმა იქაური ციხე აღადგინეს და გალაენი გაამაგრეს. ამჯერად, როცა სულთანი იქაურობას მიუახლოვდა, შიკრიკები გაგზავნა, თავისი მისვლის ამბავი აცნობა და მისასვლელად მოუწოდა.

ქალაქში მყოფმა უცხოელებმა, მათი გამგებლები რომ იყვნენ, უარი თქვეს ამ წინადადების მიღებაზე და წინააღმდეგობის კარს დაუწყეს კაკუნი. მათ ჩაკეტეს ქალაქის კარნი და არ უწყობდნენ, რომ წიხლს კრავდნენ საკუთარ ბედს და ქეჩის საწოლს იმზადებდნენ ნარცეცხლას ეკლებსაგან.

რაკი სულთანმა იმედი დაკარგა, რომ მიიღებდნენ მის რჩევას, ლაშქარს უბრძანა, ალყა შემოერტყათ ქალაქისათვის, კოშკები აეგოთ, გაემართათ ლოდსატყორცნები და სხვა იარაღი — ისრებისა და ცეცხლის სატყორცნი ჩარხები. ქალაქის შიგნითაც გაემზადნენ საომრად. ორივე მხრიდან ამოქმედდა ლოდსატყორცნები, სეტყვასავით წამოვიდა ისრები და ბოძალნი. ომის ცეცხლის დამნთები მემორები დღისით და ღამით ესხმოდნენ თავს ქალაქის კარებს, ქალაქელებიც იგერიებდნენ მათ და უშალიანდებოდნენ.

ამასობაში დღეები და თვეები გავიდა და ქალაქში შიმშილმა და სიძვირემ იჩინა თავი. იმათ (ხლათელებმა) უჩუმრად მალე-მსრბოლები გაგზავნეს ბაღდადში, რუმსა და შამში, სულთანთან გვიშუამდგომლეთო. მართლმორწმუნეთა მბრძანებელმა ალ-მუს-თანსირ ბილაჰმა⁸² და რუმისა და შამის სულთნებმა რამდენიმეჯერ გაგზავნეს ელჩები ხლათელებისათვის დანაშაულის პატიების შუამდგომლობით. მაგრამ, რაკი მცხოვრებნი დამორჩილებაზე არ ყაბულდებოდნენ, ხლათელ უგუნურებს ზნეობის გახრწნამ ტვინი აურია, პირი გახსნეს აშკარა ლანძღვა-გინებისათვის, ენა დაიგრძელეს საზიზღარი ბოდვით და ცთუნების ეშმაკი ერთბაშად შეუძვრათ

ქარღვებსა და ვინებაში. მათ დარიგებას წაუყრუეს და ბრძოლაში შეუპოვრები გახდნენ. ამასობაში დაახლოებით ათი თვე გავიდა. ბოლოს ქალაქის მცხოვრებნი უკიდურესობამდე მივიდნენ შიმშილი-საგან. სულთანმა ლაშქარს უბრძანა, სხვადასხვა მხრიდან მიეტანათ იერიში და ქალაქში შეჭრილიყვნენ. სულთანი და მისი ამირები ბალიან იყვნენ განრისხებული და გულნატკენი მათი მეთაურების ლანძღვა-გინებით. [სულთანმა] ბრძანა, დილიდან შუადღემდე ეყლი-ტათ. მანამდე, როცა მისი რისხვის ცეცხლი შენელდა, შეიწყალა ის საცოდავები და ბრძანა მათთვის სიცოცხლის შენარჩუნება.

სულთანი მალიქ აშრაფის სასახლეში ჩამოხდა. მალიქ აშრაფის ქმა მუჯირ ად-დინი და მისი ნასყიდი მონა იზ ად-დინ აი-ბეგი⁸³ შიდაციხეში შევიდნენ წყლისა და სანოვავის გარეშე. მუჯირ ად-დინი გარეთ გამოვიდა, სულთანს ეახლა და წყალობითა და პატივისცემით იქნა მიღებული. მან გადასცა იზ ად-დინის მიმართვა, სი-ცოცხლის შენარჩუნების თხოვნითა და კავშირის წინადადებით. სულთანი მუჯირ ად-დინს მიუბრუნდა და უთხრა: „სულთნის სახე-ლი რომ გერქვას, ცვედანი ნასყიდი მონისაგან ელჩობის მიღებას როგორ აიტანდა შენი თავმოყვარეობა? იმას რა მოეთხოვება. რო-გორც უნდა, ისე მოიქცევა, თვითონ იცის“.

რაკი დაინახეს, რომ სულთანი მათ მიმართ კეთილგანწყობილი არ იყო, დაატყვეს, ახლა ჯიუტობის დრო არ არისო. აი-ბეგი გარეთ გამოვიდა, თავისიანებს ტანსაცმლის ქვეშ ჯავშანი ჩააცვა და ხელშუბები დააქერინა, რომ შესვლის დროს არეულობა აეტეხა და სულთანს მოუხელებლად დასხმოდა თავს. მცველებმა თვალი ჰკრეს მათ ტანსაცმელს. მიხვდნენ, რომ ქვეშ ბოროტება იმალებოდა, ხელი შეუშალეს მათს შესვლას და აი-ბეგი მარტო მიჰგვარეს სულთანს. მან ყურადღებაც არ მიაქცია და იმ ჯგუფის დაპატიმრების ბრძანება გასცა.

ბოლოს, როცა ზეცის ჯემშიდმა შამისკენ გამგზავრება განი-ზრახა, მეფეთა მზემ ვახშმის სუფრაზე გაშლილ ტკბილეულს მიაშუ-რა. აივანზე ავიდა და ივანეს ქალიშვილთან⁸⁴, რომელიც მალიქ აშ-რაფის მეუღლე იყო, გაატარა ღამე და დაიცხრო მალიქას გაქცევით გამოწვეული გულისწყრომა.

გამპრიახი აღამიანი სრული ნდობით მოეკიდება ამ ამბავს. იმ დროს. როცა სულთანმა თავისთვის აიყვანა მალიქა, სხვაამაც⁸⁵ აიყ-ვანა მალიქა თავისთვის; ერთი წელიც არ გასულა და მალიქ აშრა-ფის მეუღლე სულთანს ჩაუვარდა ხელში.

ნუ მოუწონებ სხვას იმას, რაც შენთვის არ მოგწონს.

აუარებელი ქონება და სიმდიდრე წამოიღეს მალიქ აშრაფის ხაზინიდან და ორი იმდენი ქალაქის შეძლებულ მოსახლეობაში იშოვეს. სულთნის ხაზინა კვლავ გაიფურჩქნა ფულისა და ძვირფასეულობის სიმრავლით. ლაშქარმაც შემწეობა მიიღო ძარცვითა და გლეჯით.

თხრობა სულთნის წასვლისა რუმის სულთანთან საბრძოლველად

რაკი სულთანმა შესძლო გაემარჯვა ქართველებზე, ისინი კი ისეთი ხალხი იყო, ვინც მათი მხარის მიუვალობისა და სიმაგრეების მიუდგომლობის, დიდი სიმდიდრისა და მეომართა სიძლიერის გამო დაცული იყო ჟამის ცვალებადობისა და ბედის ტრიალისაგან, შამისა და რუმის სახელგანთქმული ბატონები და მამაცი თანასწორობაზე შეთანხმებოდნენ ბრძოლაში მათი გულოვნების შიშით და პირიც კი იბრუნეს მათგან სუსტად და უღირსად, — [ეს ხალხი ახლა] ქედს იხრიდა ერთგულებით მის (ჯალალ ად-დინის) წინაშე, ხლათის აღებაც დაემატა ამ გამარჯვებას და სალამოს სმა დილის სმად გადაიქცა. სულთნის შიში იმ ქვეყნებს მოედო. მისი სიმკაცრისა და შეუპოვრობის ამბავი საყოველთაოდ გავრცელდა.

რუმისა და შამის გამგებლებმა მშვიდობის ქალაქის⁸⁶ მიბაძვით სასწრაფოდ საჩუქრები და მოსაკითხი გაუგზავნეს ბატონს სულთანს მის დიდებულსა და მშვენიერ სამეფო კარაჟში. მისი ბანაკი კვლავ გახდა კეთილშობილთა და დიდებულთა თავშესაფარი, ამაღა გაიზარდა, საქმეები გამოკეთდა, საგანძური მომრავლდა, ხოლო იქაურობა კეთილმოეწყო მისი სამართლიანობით.

ხლათიდან სულთანი მანასკერტისკენ წავიდა, იქიდან კი ხართაბირთს მივიდა⁸⁷. თავს სუსტად გრძობდა. სწორედ იმ დროს არზრუმის სულთანი⁸⁸ სხვადასხვა წყალობითა და გულუხვობით გამოარჩია იმ დახმარების გამო, რაც ხლათის გარემოცვის დროს გაუწია სანოვაგითა და საკლავით. იმან მოახსენა: „სულთანი ალა ად-დინი⁸⁹ და ალუბოსა და შამის მალიქები დაზავდნენ, სულთნის წინააღმდეგ გაერთიანდნენ და ჯარების შეკრებით არიან დაკავებული. თან სულ მსაყვედურობენ: — სულთანს რომ ხლათის კართან არზრუმის სანოვაგე არ მისვლოდა, იმას იქ დადგომის შეძლება და საშუალება არ ექნებოდაო“.

მიუხედავად სენის ძლიერებისა და ძალთა სისუსტისა [სულთანი ჯალალ ად-დინი] მაშინვე დაიძრა იქიდან. მუშის ველს⁹⁰ რომ მიატანა ლაშქარმა, ექვსი ათასი კაცი შემოხვდათ, რომლებიც სი-

რიელთა დასახმარებლად მიეშურებოდნენ. გარს შემოერთყენნ მათ და ერთ წამში ყველა გაუღიტეს.

რამდენიმე დღის შემდეგ, როცა ჯარები ერთმანეთს დაუახლოვდნენ, რუმის სულთანი, მალიქ აშრაფი და იმ ქვეყნების სულთნები და გამგებლები შეერთდნენ და იმდენი იარაღი, საომარი მოწყობილობა და საქურველი დააგროვეს და იმდენი კაცი გაამზადეს, რომ ვერც კი დაითვლებოდა. ერთი გორაკის წვერზე გააწყვეს რიგები; ცხენოსანი და ქვეითი ცეცხლმტყორცნელები და მშვილდოსნები წინ წადგნენ ხარის ტყავის ფარებით.

როდესაც ბრძოლის ცეცხლი დაიწყო და იქამდე მივიდა საქმე, რომ იღბლის ნიავს უნდა დაეებრა და იმედის კოკორიკ უნდა გაფურჩქნილიყო, სულთანიმ საკაციდან გადმოსვლა და უნაგირზე შეჯდომა მოინდომა. მაგრამ იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ სადავის დასაჭერად საკმარისი ყოფილიყო. სადავე ხელიდან გაუვარდა გამარჯვებასავით, ცხენი მისი ნების გარეშე უკან გაბრუნდა და რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა. მისმა მახლობლებმა თქვეს, ერთი საათით უნდა დავასვენოთ სულთანი, რათა ღონე მოემატოსო. ამის გამო მისი პირადი ალმებიც შეაბრუნეს. მარჯვენა და მარცხენა ფრთამ რომ ეს დაინახეს, იფიქრეს. სულთანი გარბისო, და თვითონაც გამობრუნდნენ. მოწინააღმდეგეს ეგონა, ეს სულთნის ეშმაკობაა, რათა გაშლილ ველზე გაგვიყვანონო. იმათ ლაშქარში მაცნე გადმოდგა და გამოაცხადა, კაცი არ დაიძრას ადგილიდან და უკან არავინ დაედევნოსო. რაკი სულთნის ლაშქარი დაიშალა და სხვადასხვა მხარეს გაიფანტა, ველარ მოხერხდა სადგომის მოწყობა. გაოგნებული სულთანი იძულებული შეიქნა გამობრუნებულიყო და ხლათისკენ წავიდა, იქაურობის დასაცავად დატოვებული რაზმი გამოიძახა და ხოის მიაშურა.

სულთანი ჯერაც ვერ მოსულიყო გონს ბედისწერისაგან გარტყმული სილის გამო, რომ ამბავი მოუვიდა, ჩორმალუნ ნოინმა მდინარე ამუ-დარია გადმოლახაო. [ჯალალ ად-დინმა] ვაზირი შამს ად-დინ იულდუზჩი გირანის⁹¹ ციხის დასაცავად დანიშნა და იქ მყოფი ჰარამხანაც მასვე ჩააბარა. სულთანი თავრიზს მივიდა და, მიუხედავად იმისა, რომ მართლმორწმუნეთა მბრძანებელსა და შამისა და რუმის სულთნებთან უთანხმოება ჰქონდა, მოციქულები გაუგზავნა და ფადიშაჰის⁹² ლაშქრის [მდინარეზე] გადმოსვლა აუწყა. თან შეუთვალა: „თათართა ჯარის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი სიმრავლითა და სიძლიერით ჰინაჰველისა და გველების მსგავსი არის. ვერც ციხეები გადაურჩება მათ და ვერც ქალაქები. ამ მხარის ადამიანთა გულეში შიშმა და ძრწოლამ დაისადგურა. მე თუ დავიღუპე, თქვენ

მას წინააღმდეგობას ვერ გაუწევთ. მე თქვენთვის ალექსანდრეს კედლად ვარ აღმართული. ყოველმა თქვენგანმა თითო ალმიანი რაზმი მომამშველოს, რათა ამ შეთანხმებისა და პირის შეკერის ამბავს რომ შეიტყობენ, კბილები მოეკვეთოთ, ჩვენი ლაშქარი კი გამხნევდეს და ჩვენ გადავწყვიტოთ. რა მოვიმოქმედოთ. და თუ ამ საქმეში უყურადღებობას გამოიჩენთ. თვითონვე ნახავთ, რასაც ნახავთ“⁹³.

ქვეყნის ფადიშაჰის ჩინგიზ-ხანის⁹⁴ მქლავრმა ბედმა და სასიკეთო ჰოროსკოპმა წინააღმდეგობა ჩამოაგდო მათს მოლაპარაკებაში და სულთანს იმედი გულგატეხილობითა და სასოწარკვეთილებით შეეცვალა. უცებ ამბავი მოუვიდა, მონღოლთა ლაშქარმა სარაბს მიაღწიაო. სულთანიც სწრაფად ბიშქინის ნაჰისკენ წავიდა. სასახლეში, სადაც მისელის ღამეს დადგა, სახურავი ჩამოიქცა. სულთანმა ცუდ ნიშნად მიიჩნია და მიხვდა, ეს იმის მომასწავებელი იყო, რომ მისი დიდება ეცემოდა. ხოლო იმედს, რომლითაც ფეხმძიმედ იყო, მუცელი მოსწყდა.

ერთი სიტყვით, მეორე დღეს [ჯალალ ად-დინი] მულანს წავიდა. ხუთი დღის იქ ყოფნის შემდეგ მონღოლთა მადევარი ლაშქარი მოახლოვდა. სულთანმა თავისი კარავი აშალა და ერთი დღე ადგილზე დარჩა, მერე ყაბანის მთიანეთს მიაშურა. მონღოლებმა რომ სულთნის ბანაკი ცარიელი ნახეს, მაშინვე სადავეები შეაბრუნეს.

628 წლის ზამთარი⁹⁵ [ჯალალ ად-დინმა] ურმიასა და უშნუში გაატარა...

ვაზირ შარაფ ალ-მულქ იულდუზჩის ბრალი დასდეს. ჯალალ ად-დინის არყოფნაში მის ხაზინას და ჰარამხანას დაადგაო თვალი. როცა სულთანი იმ მხარეში მივიდა, ვაზირს შეეშინდა გირანის ციხიდან გამოსვლა და უცნებლობა ითხოვა. ჯალალ ად-დინმა ხელთ იგდო იულდუზჩი და იმავე ციხეში ჩასვა ის, სადაც მალე გარდაიცვალა.

სულთანი დიარბექრისკენ დაიძრა. როცა მონღოლთა რაზმი ჩორმალუნთან მივიდა, დიდად დატუქსა უკან მობრუნებისა და სულთნის გულმოდგინე და ზედმიწევნით ძიების მიტოვების გამო: „ასეთი მტერი რომ დასუსტდება და დაბნეულობისა და შიშის ფარდა ჩამოეფარება, ამისთანა ღროს როგორ შეიძლება მისთვის ვადის მიცემა და ძებნაში უდარდებლობის გამოჩენა“. [ჩორმალუნმა] თაიმასი და დიდებული ამირები ელვასავით დაადევნა გურგინზე აფრასიაბის⁹⁶ შურისმაძიებელთა მსგავსი მოსისხლე თურქების რაზმით.

სულთანმა ბუყუ-ხანი უკან გაგზავნა მსტოვრად, რათა მონ-
ლოლთა ლაშქრის წასვლა თუ მოსვლა დაეზვერა. აზერბაიჯანს რომ
მივიდა, ამბავი მიუტანეს, ერაყიდან წასვლის დაფდაფსაც დაჰკრეს,
ამ მიდამოებში მათი კვალი არ დარჩა და არც ხმა ისმისო. ბუყუ-
ხანმა გადაუხვია სიფრთხილის გზას. რომელიც აუცილებელი და
სავალდებულოა სასახლის მოხელეთა, განსაკუთრებით სახელმწი-
ფოს ამირებისათვის, უკან დაბრუნდა და სულთანს მათი წასვლის
სასიხარულო ამბავი აუწყა.

ამ სასიამოვნო ამბების გამო ჯალალ ად-დინი, მისი სარდლები და მეომრები
რამდენიმე დღის განმავლობაში დროს ტარებასა და განცხრომაში იყვნენ. მოუ-
ლოდნელად, შუაღამისას, მათ მონლოლთა ლაშქარი წადგა თავს. მთვრალი ჯა-
ლალ ად-დინი დიდი გაქირვებით გამოაფხიზლეს და გააგებინეს, რაშიც იყო
საქმე.

როდესაც სულთანი მცირერიცხოვანი რაზმით დაიძრა, ორხანს
უბრძანა, სანამ თვითონ წინ არ წავიდოდა, ალამი ადგილიდან არ
დაეძრა და წინააღმდეგობა გაეწია. ამ ბრძანების შესაბამისად [ორ-
ხანმა] ერთ წამს სუსტად გაიბრძოლა. მონლოლთა ლაშქარს ეგონა,
სულთანიო, და ზურგი რომ შეაქცია და გაიქცა, არწივივით კვალ-
დაკვალ მიჰყვნენ. როცა მიხვდნენ, რომ „ფეხი ხელიდან გაუშვეს
და ნაფეხურს გამოეკიდნენ“ (ე. ი. სულთნის ნაცვლად მის ამირს
დაედევნენ), უკან დაბრუნდნენ და ბანაკში მოვიდნენ. აქ მათ
ხმლით აკუწეს სახელმწიფოს დიდებულნი, მოლაშქრენი და წარჩი-
ნებულნი და ბუზების ლუკმად და მგლების კერძად აქციეს ისინი.

მისი აღსასრულის შესახებ [ნაამბობაში] წინააღმდეგობაა. ზოგ-
ნი ამბობენ, რომ ამიდის მთიანეთში⁹⁷ მივიდა და ღამით ერთ ადგი-
ლას დაიბანაკა. ქურთებს მისი ტანსაცმლის გაძარცვის სიხარბემ
სძლია და გული გაუგმირეს ისე, რომ არ იცოდნენ, რა საქმე ჩაი-
დინეს და რა ნადირი მოინადირეს. გასაკვირი არაფერია. თუ ფას-
კუნჩი ჩაუვარდა ბუს კლანჭებში, ის საზიზღარია. მაგრამ, თუ ღომი
ჩაება ძალღთან ბრძოლაში, ის გამომცდელია.

ამ ამბის შედეგი ასეთია: იმ ხალხმა სულთნის ტანსაცმელი
ჩაიკვა და ქალაქში მივიდნენ. ზოგიერთმა მახლობელმა იცნო მისი
სამოსი და იარაღი. ამიდის პატრონმა ვითარების გარკვევის შემ-
დეგ ის ხალხი დაახოცვინა. მან ბრძანა, აეგოთ აკლდამა და იქ დაე-
მარხათ მოკლული კაცი, სულთანი რომ ეგონათ.

მეორენი ამბობენ: ეგ სხვა ტანსაცმელი იყო, რომელიც მის
მხლებლებს ჰქონდათ, თვითონ კი ფალასის სამოსი გადაიცვა, სუ-

ფიობა დაიწყო და [სხვადასხვა] ქვეყნებსა და ისლამის ხალხში დაიარებაო.

ერთი სიტყვით, როგორც არ უნდა ყოფილიყო, საქმე მოუთავ-
და და ამ უღმობელი და წინდაუხედავი ქვეყნისაგან დარტყმა
მიიღო⁹⁸.

თხრობა ამირ არღუნის შესახებ

იგი ოირათის ტომისა არის. მამამისი თაიჯუ ათასეულის ამირი
იყო. ოირათის ტომი მონღოლთა შორის ერთ-ერთი ცნობილი ტო-
მია. ჩინგიზ-ხანის შვილებისა და შვილიშვილთა დედით ბიძების
უმეტესობა ამ ტომს ეკუთვნის. ამის მიზეზი ის არის, რომ მისი
(ჩინგიზ-ხანის) აღზევების ჟამს ისინი წინ წამოდგნენ, რათა მხარი
დაეჭირათ და დახმარებოდნენ მას, ერთმანეთს ექიშებოდნენ და
ასწრებდნენ ერთგულების გამოჩენას. ამ ტომის დამსახურების სა-
ნუქფოდ გამოიცა ბრძანება, რათა მათი ამირების ქალიშვილები
ჩინგიზ-ხანის შთამომავალთა ვაჟებს გაჰყოლოდნენ ცოლად. ამავე
დროს, თავისი ქალიშვილი, სახელად ჩეჩექენ ბიქი, ამ ტომის მე-
თაურს მისცა. ამიტომაც არის, რომ ყველა უფლისწული ოირათის
ტომის ქალს ირთავს.

მას შემდეგ, რაც ამირ არღუნი უიღურული წერა-კითხვის
სწავლას მორჩა და ბავშვობის ასაკიდან გამოვიდა, ერთბაშად და-
ატყდა თავს სხვადასხვაგვარი სვე და ბედნიერება. მიუხედავად ასა-
კით უმცროსობისა, იგი ყაენის კარზე მივიდა და ბითიქჩიების⁹⁹ რი-
გებში ჩაირიცხა. ყაენი დღითიღღე სულ უფრო მეტი წყალობის
თვალთ უცქეროდა მას და, ჯერაც მეტად ახალგაზრდა იყო, რომ
ყაბანთან ერთად ხატაეთს გაგზავნა მნიშვნელოვანი დავალებით.
ერთ ხანს იქ იმყოფებოდა და, როცა ისევ ყაენს ეახლა, ედგუ-თემუ-
რისა და გურგუზის¹⁰⁰ საქმის გამოსაძიებლად დანიშნეს, რადგან
სრული ნდობით სარგებლობდა. მასთან ერთად იყვნენ ყურბალა და
შამს ად-დინ ქამარგარი. არღუნ ამირი ხორასანს მივიდა და გამო-
ძიება დაიწყო, ამის შემდეგ, ბრძანების თანახმად, მთელი ჯგუფი
ყაენის კარზე გაგზავნა და თვითონაც იქით გაემართა. მისი უდიდე-
ბულისობის კარზე იგი მხარს უჭერდა გურგუზს და ეხმარებოდა
მას. როდესაც ხორასანისა და ერაყის ქვეყნების საქმეები გურგუზს
ჩააბარეს, არღუნ ამირს მისი ბასკაკობა¹⁰¹ უბრძანეს და საქმეების
გამგებლობაში მის ამხანაგად და ნუქერად¹⁰² დანიშნეს, რათა ყოვე-
ლი საკითხი მისი რჩევით და მოსაზრების შეტყობით გადაეწყვიტა
და მის გარეშე არაფერში გარეუღიყო.

გურგუზი რომ ისევ ხორასანს მივიდა და ამ ქვეყნების ერთ-
ნიროვნულად და დამოუკიდებლად მართვას შეუდგა, არღუნ ამირი
უკან გაბრუნდა. ულულ-ფეის¹⁰³ ურდოს რომ მიაღწია, არღუნ ამირი
უკან გამოგზავნეს გურგუზის წასაყვანად და გამოსაძახებლად
და ყურბალა და რამდენიმე შიკრიკი გამოატანეს თან. მათ შეიპყრეს
გურგუზი და პატიმრობიდან გაათავისუფლეს შარაფ აღ-დინი¹⁰⁴,
როგორც ეს ამბავი შესავალში იყო აღნიშნული. თურაქინა-ხათუნის
ურდოს რომ მიაღწიეს, გურგუზი პატიმრად დასტოვეს მის მიერ
წარმოთქმული სიტყვების გამო. თურაქინა-ხათუნმა გურგუზის
მფლობელობაში მყოფი ქვეყნები ამუ-დარიიდან ფარსამდე, საქარ-
თველომდე, რუმსა და მოსულამდე არღუნ ამირს უბოძა საგამგებ-
ლოდ და ზედამხედველობისათვის, ხოლო შარაფ აღ-დინი მის სამ-
სახურში დანიშნა როგორც ულულ-ბითიქი. დივანთა სხვა მოხე-
ლეები თავთავის ადგილებზე დაამტკიცა.

641 წელს¹⁰⁵ [არღუნ ამირი] ხორასანს მივიდა, იარლიყები
წაიკითხა და იქაური საქმეები განამტკიცა. სირაყჩინ ელჩი და თუ-
რაქინა-ხათუნის ურდოდან გადასახადთა ნარჩენების¹⁰⁶ ასაკრეფად
მოსული სხვა შიკრიკები მან ხორასანში დატოვა. ნეზამ აღ-დინ
შაჰიც მასთან დააჩინა. თვითონ არღუნ ამირი ერაყისა და აზერბაი-
ჯანისაკენ გაემართა. დეჰისტანს რომ მიაღწიეს, შარაფ აღ-დინს
ამბავი მოუვიდა, რომ ბათოს კარზე ერთ ჯგუფს მისი საწინააღმდე-
გო რალაც წამოეწყო. შარაფ აღ-დინი იქით გაეშურა, არღუნ ამირი
კი თავრიზისკენ წავიდა და ამირ ჰოსეინი, ხოჯა ფახრ აღ-დინი
და მდივნების ერთი ჯგუფი თავის ნაიბებად დატოვა ხორასანსა და
მაზანდარანში. თავრიზს რომ მივიდა, დიდი ამირების — ჩორმალუ-
ნის, ბაიჩუს და სხვათა სიხლოვის გამო, რომელთაც ის ქვეყნები
თავიანთ საკუთრებად მიაჩნდათ, იქაური საქმეები არეული დაუ-
ხვდა და მოაწესრიგა. მან დაიცვა იქაური გადასახადები და იმ
ხალხს ხელი დაამოკლებინა. ყველა მცხოვრები, დიდებული თუ
მდაბიო, ისინიც, ვინც ეძიებდა იმ ხალხის შემწეობას და ისინიც,
ვინც გაურბოდა მათს ძალადობასა და მტარვალობას, ყველა და-
იხსნა მათი მფლობელობისაგან და მოაგვარა იმ მხარის საქმეები. მი-
სი თავაზიანი და კეთილი საქციელის პასუხად დიდიცა და პატარაც
მზად იყო დამორჩილებოდნენ და გაჰყოლოდნენ მას. ადამიანთა
გულები მსხვერპლად ეწირებოდა მისი ხასიათის კარგ თვისებებს
და ყველანი მისი გამგებლობის კეთილისმსურველნი შეიქნენ. რუ-
მის, შამისა და ალექოს სულთნები ელჩებს უგზავნიდნენ და მის
მფარველობასა და კეთილგანწყობილებას ეძიებდნენ. არღუნ ამირ-
მა შიკრიკები დაგზავნა იმ მხარეებში გადასახადთა ასაღებად.

შარაფ ად-დინი რომ ბათოს ურდოდან თავრიზს დაბრუნდა, გადასახალთა ნარჩენის საბაბით დიდი თანხა შეაწერა მოსახლეობას თავრიზშიც და სხვაგანაც. არლუნ ამირი არ ეთანხმებოდა ამას, ის კი უარესს აკეთებდა. ამით არლუნ ამირის სიყვარული და თანაგრძნობა ძალიან განმტკიცდა ხალხის გულში.

როდესაც ელჩები მოვიდნენ მხარეთა მოთასარიფების¹⁰⁷, სულთნების და მალიქების სახმობლად, [არლუნი] დაიძრა და შიკრიკები დაგზავნა ყველა კუთხეში მალიქებისა და ნაჰიების მიმღების¹⁰⁸ წამოსაყვანად. მამაჩემი საჰებ-დივანი მან თავის მოადგილედ დატოვა აზერბაიჯანში, საქართველოში, რუმსა და სხვა ქვეყნებში, ბულა კი ბასაკად მიუყენა. ტუსს რომ მიატანა, შარაფ ად-დინი გარდაცვლილყო. არლუნ ამირმა გააუქმა უკანონო გადასახადები. რომლებიც მას ყველაზე გაეწერა, რათა ჯარიმის სახით აეკრიფათ, და ამოკვეთა ეს სიახლენი. უკვე აკრეფილი გადასახადები მან [ხაზინაში] დაგზავნა, თვითონ კი ყენის სადგომისკენ წავიდა და მალიქები, მდივნები და საქმეთა გამგებლები თან იახლა.

ყენის გარდაცვალების შემდეგ ყოველი უფლისწული [ცალკე] ნაჰიას თუ ვილაიეთს დაეპატრონა, გადასახადებზე ბარათებსა და ჰავალებს¹⁰⁹ წერდნენ და ფაიზებსა და იარლიყებს იძლეოდნენ, რაც მათს (მონღოლების) ბრძანებულებებსა და იასას ეწინააღმდეგება. ამიტომ ამირმა არლუნმა ბრძანა, შეეკრათ ყველა ფაიზა და იარლიყი, რომელიც ყენის შემდეგ უფლისწულებს ვინმესთვის მიეცათ.

თხრობა ამირ არლუნის წასვლისა დიდ ყურულთაიზე

649 წლის ჯუმადა აღ-ახირის თვეში¹¹⁰ [არლუნმა] ყურულთაიზე დასასწრებლად წასვლა გადაწყვიტა და ფირმანის შესაბამისად ელჩები დაგზავნა ყველა მალიქის, ამირისა და მდივნის სახმობლად. თარაზს¹¹¹ რომ მიიღწიეს. მანგუ ყენის ხანობის ტახტზე ასვლის¹¹² სასიხარულო ამბავი შეიტყვეს.

650 წლის საფარის თვის შუა რიცხვებში¹¹³ [არლუნმა] ყენის კარს მიიღწია. მეორე დღეს მისი მხლებლებიც მოვიდნენ და 'ფეშქაში' მიაბრუნეს. იგი სახელმწიფოს დიდებულ პირთა შორის ჩარიცხეს. მათ შემდეგ მალიქ საღრ ად-დინი, ხოჯა ფახრ ად-დინ ბეჰეშთი და სხვა სახელოვან და დიდებულ პირთა ჯგუფიც მოვიდა, რომლებიც სიცივისა და თოვლის გამო გზაში ჩარჩენილიყვნენ. მათაც საჩუქრების მირთმევის პატივი მოიპოვეს. როდესაც ყველა მორჩა ძღვნის მიტანას, ფადიშაჰმა ვილაიეთებისა და რაიათების მდგომარ-

რეობის გამორკვევა ბრძანა. ამირ ბოლდიმ და სხვა რამდენიმე ამირმა ყველა მოიყვანეს და მალიქებსა და სადრებსაც მოესაუბრენ ამ საკითხზე. ამის შემდეგ არღუნ ამირმა პირადად მოახსენა დამორჩილებული ქვეყნების საქმეების აწეწილი მდგომარეობა და გადასახადთა ნაკლებობის ვითარება, რაც გამოწვეული იყო უკანონო ასიგნობების სიხშირით და თავაწყვეტილი ელჩებისა და გადასახადთა ამკრეფების მონაცვლეობით. მან აღიარა და სცნო აწეწილ-დაწეწილი საქმეების გამო გამოწვეული დანაშაულობანი, რაც თავის მხრით დროის მოთხოვნილებათა შედეგი იყო. რაკი საქმეებში უთაურობის აღიარებასა და მობოდიშებას აშკარა და ნათელი განმარტებანი ახლდა, ქვეყნის ფადიშაჰმა მოიწონა ეს, მისი წარსული სამსახურიც, რაც გარდასულ დროში შესრულებინა, დავიწყებული არ ჰქონდა, ამიტომ წყალობისა და პატივის მომატებით განადიდა არღუნ ამირი; პატივსა და დაჯილდოებასთან ერთად ყველა მის ტოლსა და სწორში გამოარჩია.

მანგუ ყაენმა ბრძანა, რათა ყველა იქ მყოფი სადრი შეკრებილიყო და თითოეული მათგანის აზრის გამოკითხვისა და მსჯელობის გზით გაერკვიათ, როგორ იქნებოდა შესაძლებელი რაიათების ხვედრის შემსუბუქება და ვილაიეთების ისე მართვა, რომ ღარიბები მოსვენებით ყოფილიყვნენ და ქვეყნებიც კეთილმოწყობილიყო. რასაც სრულიად მოეცვა [ყაენის] გონება, ის იყო, რომ სამართლიანობისა და მართლმსაჯულების ნიავეს ქვეყნის ყველა მხარისთვის მოეფინა სურნელი, მჩაგვრელებსა და მტარვალებს ხელი შებოჭვრდათ სახელმწიფოს ქვეშევრდომებზე, რომ ძლიერი და მაღალი ღმერთის მონათა კეთილ ლოცვას მოეცვა მისი დღითიდლე მზარდი ბედნიერება, ხოლო ამ ბედის კურთხევა სვეკეთილ ჟამს შეერთებოდა. ექვი და გუმანი არ არის იმაში, რომ ყოველმა ადამიანმა უკეთ იცის თავისი ქვეყნისა და ხალხის სარგებლიანობა, მეტად ესმის მისი ჭირვარამი და, ამის გამო, უკეთ ხედავს, როგორ შეიძლება მათი გამოსწორება. ამის შესაბამისად [მანგუ ყაენმა] ბრძანა, რომ მოსაზრებისა და მოფიქრების შემდეგ თითოეულს ცალცალკე დაეწერა ამბავი და განემარტა, რა იყო კარგი და რა იყო ცუდი მის ვილაიეთში, რა იყო მიზეზი ამისა და როგორ შეიძლებოდა გამოსწორება, რათა როგორც მაღალი აზრი მიიჩნევა საჭიროდ, მითითებები გაეცა მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. დაფარული არ არის, რომ გამოცდილი ექიმი, სანამ მკურნალობას შეუდგებოდეს, ჭერ ავადმყოფობის ნიშნებს, მის წარმოშობას, სიძლიერეს თუ ზომიერებას გამოარკვევს, მაჯისცემას და [სხვა] მაჩვენებლებს შეიტყობს, რადგან, რაკი ავადმყოფობის მიზეზები და ნიშნები ეცოდინება, მკურნა-

ლობაც გაადვილდება; მერე ჯანმრთელობის მდგომარეობის შესაბამისად წამალს შეამზადებს. ფადიშაჰის სამართლიანობაც გულშემატკივარ ექიმისას ჰვავს, იგი მტარვალობისა და უსამართლობის სენს სასჯელისა და სისასტიკის ერთი შარბათით სდევნის ქვეყნებების სხეულიდან. უფრო მეტიც, იგი მესიის სუნთქვაა, სამართლიანობისათვის დახოცილებს ერთ წამში რომ აცოცხლებს.

ბრძანების თანახმად, თითოეულმა შეადგინა განმარტება და ქვეყნის გასაჭირი აღწერეს. მეორე დღეს გამოვიდა ბრძანება, რომ ყველა ყაენის კარზე გამოცხადებულიყო. ისინი მისაღებ კარავში მიიყვანეს და იმავე სახით დაიწყო საუბარი ოლქებისა და ქვეშევრდომთა კეთილდღეობის თაობაზე. მათი მოსაზრებების არსი და სიტყვების დედააზრი ის იყო, რომ რაიათებზე გაწერილი სხვადასხვა გადასახადები და მრავალგვარი გამოსაღებლები ძალიან ბევრია და მათი (რაიათების) გაფანტვა ამ მიზეზით არის გაპირობებული. [გადასახადები უნდა გაწერილიყო] იმ სახით, როგორც საპებმა იალავანმა დააწესა მავერანანჰარში. მას ყოფურს¹⁴ უწოდებენ. უნდა განისაზღვროს, თითოეულმა კაცმა თავისი შეძლებისა და სიმდიდრის კვალობაზე რამდენი გადაიხადოს წლიურად. ამ განსაზღვრულ გადასახადს თუ გაიღებს, იმავე წელიწადს მას მეორედ აღარ მიადგებიან და იმ კაცს სხვა გამოსაღებს არ მოსთხოვენ. ამგვარად გადაწყდა და [მანგუ ყაენმა] ბრძანება გასცა, რომ შეძლებულისათვის ათი დინარი შეეწერათ და ასე, შესაბამისად [გაეწერათ] ღარიბის ერთ დინარამდე. რაც ამ გზით შემოვიდოდა, ჰაშარის, იამის და ელჩების ხარჯებს უნდა მოხმარებოდა¹⁵. ამის ზევით [ხალხი] არ უნდა შეეწუხებინათ და ყისმათისა და დასთანდაზის¹⁶ სახით არაფერი წაეღოთ და ქრთამიც არ აეღოთ. ყოველი საქმისა და გარემოებისათვის [ყაენმა] იასა გამოსცა, რომელთა ნაწილი მოხსენიებულია მანგუ ყაენის ტახტზე ასვლის შესახებ თხრობაში.

როდესაც ჰოქმები და იასა გამოიცა და იმ ქვეყნების საქმეები არღუნ ამირს დაუმტკიცდა და [იქაური] საკითხების გადაჭრა-გადაწყვეტა და საქმეთა გამგებლობაც მას ჩაბარდა, პირველ რიგში [მანგუ ყაენმა] იარლიყი და ვეფხვისთავიანი ფაიზა უბოძა მას და ნიმათაი და თურუმთაი ნუქერებად დაუნიშნა, ხოლო [ყაენის] ყველა ძმის — ყუბილაის, ჰულაგუს, არიდ-ბუქას და მუგას¹⁷ მხრით ამირი [არღუნ] ნუქერად იწოდა. შემდეგ იარლიყი გამოსცა სხვადასხვა იასას თაობაზე. რომელთა მთავარი მიზანი რაიათების მდგომარეობის შემსუბუქება იყო, მის მხლებელ ხალხს კი იარლიყები და ფაიზები უბოძა. მალიკებიდან ნასერ აღ-დინ ალი მალიქს, რომელიც ბრძანების თანახმად არღუნ ამირის ამხანაგი იყო, მთელი ქვეყნები-

დან განსაკუთრებით ნიშაბურისა და ტუსის თუმანი და ისფაჰანის, ყუმისა და ქაშანის თუმანები ჩააბარა. მალიქ სადრ ად-დინს, რომელიც მთელი არანისა და აზერბაიჯანის გამგებელი იყო, ჰაქიმობა და მალიქობა დაუმტკიცა. პერთის, სისთანის, ბალხის და მთელი იმ მხარის მალიქობა ვიდრე ინდოსტანის საზღვრამდე, სადამდეც კი დამორჩილებული იყო, მალიქ შამს ად-დინ მოჰამედ ქართს¹¹⁸ უბოძა. ხოლო ამირ მაჰმედს ქერმანი და სანყურანი მისცა. ყველას მათ ვეფხვისთავიანი ფაიზები უბოძა, სხვებს კი, თითოეულის მნიშვნელობის შესაბამისად, ოქროსა და ვერცხლის ფაიზები და იარლიყები მისცეს. ამის შემდეგ მათ დაბრუნების უფლება ებოძათ. ვინც კი მათ ახლდა, აღრიცხეს და ყველას ჩინური ტანსაცმელი აჩუქეს, სახედრებისა და აქლემების გამრეკებსაც კი, თან რომ ჰყავდათ. მთელი ჯგუფი დაყვავებით, დიდი წყალობითა და პატივით, მითითებისამებრ არღუნ ამირის სამსახურში დაბრუნდა. ამ მატანის მომთხრობი და სირაჯ ად-დინ შოჯა'ი რამდენიმე დღით დარჩნენ. ამის შემდეგ იარლიყი და ფაიზა მიიღეს საჰებ-დივანის თანამდებობის მამაჩემისათვის დამტკიცების თაობაზე და [აგრეთვე] სირაჯ ად-დინის სახელზე (იგი ბითიქი იყო ბიქის მხრიდან, მის შემდეგ კი ეს სახელი არილ-ბუქას ექვემდებარებოდა), და 651 წლის რაჯაბის თვეში¹¹⁹ იქიდან წამოვიდნენ.

როცა არღუნ ამირი ხორასანს მოვიდა, ყველა დიდებული და სადრი ეახლა; იარლიყები მოასმენინა მათ, ამილებსა და მოთასარიფებს მანგუ ყაენის ბრძანებანი განუჰმარტა და თითოეულ მათგანს წერილობითი პირობა ჩამოართვა, რომ არ დაარღვევდნენ იმ წესებს და იმ საქმეებსაც არ უგულვებელყოფდნენ. ვინც კი ამის წინააღმდეგ წავიდოდა და რაიათებს დაჩაგრავდა, დამნაშავედ იქნებოდა ცნობილი და დაისჯებოდა. ფერმანის შესაბამისად მან დანიშნა ამირები და მდივნები, რომლებიც რამდენიმე დღის განმავლობაში თათბირობდნენ ყოფიურის გაწერის თაობაზე, როგორც ნაბრძანები იყო. ბოლოს გადაწყვიტეს, რომ როდესაც აღწერას ჩაატარებდნენ, ყოველ ათ კაცზე სამოცდაათი როქნული დინარი¹²⁰ გაეწერათ, რათა ყოველწლიურად გადაეხადათ. შემდეგ, აღწერის ჩასატარებლად და ყოფიურის გასაწერად ამირები და მდივნები დანიშნა; ხორასანსა და მაზანდარანში დანიშნა ორი თუ სამი მონღოლი ამირი, რომლებიც შაჰზადეების მხრით იყვნენ აქ მოსული, და აგრეთვე ნაყუ, რომელიც არღუნ ამირის მახლობელი იყო, ხოჯა ფახრ ად-დინ ბექშეთი, ულულ ბითიქი რომ იყო, და საჰები იზ ად-დინ თაჰერი — სრულუფლებიანი ნაიბი. ერაცსა და იეზდში მან გაგზავნა ნაიმათაი და მამაჩემი, საჰებ-დივანი, თუმცა ბედისწერის ცერ თითს

სამოცი ნასკვი გაეკვანძა მის ასაკში¹²¹ და მომხვეჭელობისა და სურვილის გრძნობაც შეესუსტებინა. იგი დაქანცული იყო, მობეზრებოდა დივანში სამსახური და სინანულის მორევში გადაშვების წინ გადაწყვეტილი ჰქონდა გასცლოდა კმაყოფილების კალთას და დარჩენილი დღენი სიამოვნებასა და უქმად ყოფნაში გაეტარებინა... [მამაჩემი] თავისი სურვილის წინააღმდეგ ერაცს გაემართა. ისფაჰანის მიდამოებს რომ მიიღწია, სხვადასხვა საპირისპირო სნეულებანი მოერია და სულიც მიაბარა ღმერთს და წარმავალობის სადგომიდან მარადისობის სამყაროში გადასახლდა.

[არლუნ ამირმა] თურუმთაი და სარიყ-ბულა მალიქ სადრ ად-დინის თანხლებით გაგზავნა, რათა [ხალხის] აღწერა და ათასეულეზად დაყოფა ჩაეტარებინათ და ყოფიერიც გაეწერათ ხოჯა მაჯდ ად-დინ თაბრიზისთან ერთად.

თვითონ არლუნ ამირი მნიშვნელოვანი საქმეების მოსაგვარებლად ბათოს სამეფო კარისკენ დაიძრა და ხოჯა ნეკმ ად-დინიც მასთან ერთად ბათოს ურდოში მივიდა. საქმეები მანგუ ყაენის ფირმანისა და მისი საკუთარი სახელდახელოდ წარმოთქმული სიტყვის შესაბამისად გადაწყდა. შემდეგ დარუბანდით საქართველოს, არანისა და აზერბაიჯანისკენ წამოვიდა და აღწერის, ყოფიერისა და გადასახადთა განსაზღვრის საქმე მოათავა¹²². იქიდან კი ერაყისკენ გაემართა.

არლუნ ამირის უმაღლეს კარზე არყოფნაში რამდენიმე კაცი გაერთიანდა მის მიმართ მტრობისა და შუღლის გამო და ჯემალ ად-დინ ხას-ჰაჯიბმა იარლიყი მიიღო მის შესამოწმებლად. ხორასანს რომ მიიატანა და იქაურობა ხალხისაგან გაცილილი ნახა, საქმის შესწავლას შეუდგა და შემოწმება დაიწყო, თანაც მიტაცებისა და მითვისების ხელი გაიხსნა.

როდესაც არლუნ ამირმა ერაყისა და აზერბაიჯანის მნიშვნელოვანი საქმეები მოათავა, იგი ფადიშაჰ ჰულაგუს შესახვედრად გაეშურა და ქეშში¹²³ ეახლა მას.

არლუნ ამირი ხორასანს მივიდა 656 წლის რამაზანის თვეში¹²⁴ და რაკი მოწმე იყო ყაენის კარის მნიშვნელოვანი საქმეებისა, იქაური სინატიფეც ენახა და გამოკითხვა-გამოძიების ვითარებაც ესწავლა, ანგარიშგების დაწვრილებით შემოწმება ბრძანა, რამდენიმე მოთასარიფი დასაჯა და თავის ნაიბად სახელმწიფო და სახასო ქონების საქმეებში დანიშნა ხოჯა იზ ად-დინი, რომლის ხასიათი მისი სახელივით უმწიკვლო¹²⁵ იყო და ვისი უნარიანობა და გონიერება აშკარა იყო ყოველი არსებისათვის.

აღთვალვა და გაწერა ყოფიერისა და მალისა¹²⁶ თავდაპირველად ყოველთვის ხორასნიდან იწყებოდა, ამჯერად კი გასაადვილებლად ხორასნის აღწერის საქმე შეაჩერეს.

არღუნ ამირი გაემართა ჰულაგუს შესახვედრად, რომელიც არანის საზღვრებში იმყოფებოდა. როცა ეახლა და მდგომარეობაც მოახსენა, საქართველოს მიაშურა და [ხალხის] აღწერასა და ათასეულეზად დაყოფას შეუდგა¹²⁷. თავდაპირველად ყოფიერი სამოცდაათი დინარი შეეწერათ ყოველი ათი კაცისთვის. მაგრამ იმის გამო, რომ ჰაშარის, იამის, ულაღისა¹²⁸ და ლაშქრის საქიროების ხარჯები საზღვრებს აჭარბებდა და დაწესებული ყოფიერი მისთვის საკმარისი არ იყო, გადაწყდა, რომ გადამეტებული მოთხოვნილება ძირითადი გადასახადის შესაბამისად უნდა გაენაწილებინათ. ყოფიერის შემოღებამდე მიწათმფლობელებსა და შეძლებულთ, იმათ, ვისაც, მაგალითად, ათ ადგილას ჰქონდათ წილი, ან ცალცალკე გაფანტული ქონება გააჩნდათ, ყოველი ამ წილის შესაბამისად აწერდნენ გადასახადს. ასე რომ, ერთ კაცს ხუთასსა და ათას დინარს ახდევინებდნენ. ამ [ახალი] ნიხრის დროს [გადასახადი] ათი დინარი დაწესდა, რაც კიდევ რომ გაორკეცებულიყო, შეძლებულთ დიდად არ გაუჭირდებოდათ, ღარიბებს კი მძიმე ტვირთად აწვებოდა. არღუნ ამირმა ეს მდგომარეობა მოახსენა [ჰულაგუს] და გამოიცა ფირმანი, რომ ხელახლად გაეწერათ ყოფიერი — შეძლებულთათვის ხუთასი დინარიდან შესაბამისად ღარიბების ერთ დინარამდე, ისე რომ ხარჯებს ჰყოფნოდა. ერთი სიტყვით, ეს საქმე მიღებულ იქნა და მის განხორციელებაში სრული გონიერება და საფუძვლიანობა გამოიჩინეს.

არღუნ ამირი [ამის მერე] ჯერ საქართველოში წავიდა, რადგან დავით მეფე, შვილი ყიზ-მალიქისა, აჯანყებულიყო და ჰულაგუს მონღოლებისა და მუსლიმანთა დიდი ლაშქარი გაეგზავნა იქით¹²⁹. არღუნ ამირი თავისი ამალითა და ერთი რაზმით თბილისიდან იმ მხარეს გაემართა: ორი ლაშქარი სხვადასხვა მხრიდან შეხვდა ერთმანეთს და ბევრი ქართველი მოკლეს და დაატყვევეს. არღუნ ამირი გამობრუნდა და 657 წლის რამაზანის დამლევს¹³⁰, ფადიშაჰის შამისკენ გალაშქრების ჟამს, ჰულაგუს ეახლა თავრიზში და საქართველოს მდგომარეობა მოახსენა. [ილხანმა] მონღოლთა ლაშქარი დანიშნა და ერაყისა და საქართველოს დამორჩილებული ნაწილის დუმენების შეკრება დაავალა. მთელი ეს ლაშქარი მან არღუნ ამირს ჩააბარა. როდესაც იგი კვლავ მოვიდა თბილისში, უფროსი დავით მეფეც გამდგარიყო გადასახადთა ნარჩენის მოთხოვნის გამო და ერთგულების უღელი გადაეგლო კისრიდან¹³¹.

**თხრობა შვიდი სამეფოს ფადიშაჰისა და სამართლიანობის
გამავრცელებელი შაჰანშაჰის მანგუ ყაენის ხანობის ტახტზე
ასვლისა. მის მიერ ნუშირვანისებური სამართლიანობის
ნოხის გაშლა, მბრძანებლობის წესის აღდგენა და
ხელმწიფობის რიგის მოწესრიგება**

ბათო საყსინისა და ბოლარის ფარგლებში მდებარე თავისი ურდოდან¹³² გუიუქ-ხანის სადგომისაკენ დაიძრა. ალაყამაყს რომ მიიღწია, საიდანაც ქალაქ ყაიალილამდე¹³³ შვიდი დღის სავალია, გუიუქ-ხანის სიკვდილის ამბავი შეიტყო¹³⁴. იგი იქვე გაჩერდა, ნათესავებსა და თავისიანებს ზედიზედ გაუგზავნა ელჩები სხვადასხვა მხარეს, თავისი მიბრძანება ამცნო და მისასვლელად მოუწოდა. ყარაყორუმის¹³⁵ სანახებიდან მანგუ ყაენი დაიძრა. სირამუნმა და ყაენის სხვა შვილიშვილებმა და ხათუნებმა, რომლებიც იმ მიდამოებში იმყოფებოდნენ, ყარაყორუმის ამირი ყონყურთაყაი შონინი გაგზავნეს თავიანთ წარმომადგენლად და სიგელი მისცეს: „ბათო ყველა უფლისწულზე უფროსია. მის ჰოქმსა და ფირმანს, რაც არ უნდა ბრძანოს, კანონის ძალა აქვს. ჩვენ ყველანი ვეთანხმებით მას და, რასაც ის ბრძანებს და მართებულად მიიჩნევს, იმაზე უარს არ ვიტყვით“.

1251 წ. 1 ივლისს ყარაყორუმში გამართულ დიდ ყურულთაიზე მონღოლთა სახელმწიფოს ყაენად არჩეულ იქნა თულის უფროსი შვილი მანგუ. ყაენის არჩევის აღსანიშნავი ზეიმი და დროს ტარება ერთ კვირას გაგრძელდა¹³⁶.

როდესაც უფლისწულები უკან გაბრუნდნენ და მათი მნიშვნელოვანი საქმეები მოწესრიგდა, [ყაენი] შეუდგა სახელმწიფო საქმეთა მოგვარებას, მრუდის გასწორებას, გაფუჭებულის გამოკეთებას, მჩაგვრელთა დათრგუნვასა და ბოროტგამზრახველთა დამორჩილებას. რაკი მისი ხელმწიფური ზრახვა მიმართული იყო მეთამბოხეთა შეუპოვრობის დათრგუნვისა და მეშფოთართა კისრების მოდრეკისაკენ, ხოლო მისი მაღალი ფიქრი ადამიანთა ჯაფის შემსუბუქებისა და ქვეშევრდომთა შრომის გაადვილებისაკენ იყო მიპყრობილი, მისი სრულყოფილი გონება ხუმრობას გულმოდგინებას ამკობინებდა, მიატოვა განუწყვეტელი ლოთობა და სამართლიანობისა და სიკეთის მახითა და სატყუარათი მოინადირა მათი სიყვარული.

თავდაპირველად [ყაენმა] ბრძანა ჯარების დანიშვნა აღმოსავლეთსა და დასავლეთში, არაბთა და არაარაბთა ქვეყნებში სალაშქროდ. აღმოსავლეთის ქვეყნები და ხატაეთის ოლქები, მანზი, სო-

ლანგაი და თანგუთი უბოძა ყუბილაი-ოლულს, რომელიც გამოირჩეოდა გონიერებით, გამჭრიახობით, სიმარჯვითა და საზრიანობით; საპატიო ნიონები დანიშნა მის სამსახურში და იმ მხარეში მყოფი ყველა ამირი, მარცხენა თუ მარჯვენა ფრთისა, მის ბრძანებას დაუმორჩილა.

დასავლეთის ქვეყნები [მანგუ ყაენმა] ჩააბარა თავის მეორე ძმას ჰულაგუ-ოლულს, რომელიც ცნობილი და განთქმული იყო თავისი სიმტკიცით, სიღინჯით, წინდახედულობით, სიფრთხილით, მფარველობით და პატივისა და ღირსებისადმი გულმოდგინე დამოკიდებულებით. [ყაენმა] გააორკეცა მისი ლაშქარი. ქიდ-ბულა ბაურჩი¹³⁷ 650 წლის ჯუმადა აღ-აეალის თვის შუა რიცხვებში¹³⁸ მეწინავედ დასძრა, რათა მულჰიდების საქმით დაეწყოთ.

გადასახადების განსაზღვრისა და ხალხის სახელების ჩასაწერად ჰაქიმები, შექნეები და მდივნები დანიშნა ყაენმა. აღმოსავლეთის ქვეყნები, მეხუთე სარტყელის დასაწყისიდან — ამუ-დარიის ნაპირებიდან, ვიდრე ხატაეთის დასაღერამდე, რომელიც პირველი სარტყელია¹³⁹, წინანდებურად დიდ საჭებს მაჰმუდ იალავაჩს და მის ღირსეულ მემკვიდრეს მას'უდ-ბეგს დაუმტკიცა. რაც ხატაეთის მხარეს არის, — საჭებ მაჰმუდ იალავაჩს, ვისი ადრინდელი სამსახური კეთილგანწყობილების ნიშნებით იყო აღბეჭდილი და [მანგუ ყაენის] კურთხეულ გამეფებამდე მისულიყო სამეფო კარზე. მავერან-ნაპრი, თურქესტანი, ოთარარი, უიღურის, ხოთანის, ქაშლარის, ჯენდის, ხორეზმის და ფერღანის ქვეყნები მას'უდ-ბეგს მისცეს. იგი შიშითა და სიფრთხილით მოვიდა და მისი უდიდებულესობის¹⁴⁰ ერთგულებისა და ძველი დამსახურების გამო დიდი ელდა და განსაცდელი ნახა, სანამ ბოლოს გადაურჩა ამ საფრთხეს და გავლენიანი და პატივცემული შეიქნა. რაკი ისინი ყურულთაიზე აღრე მისულიყვნენ სამეფო კარზე, [ყაენმა] უფრო აღრე გააბრუნა უკან და ყოველი კაცი, ვინც თან ახლდათ, სხვადასხვაგვარა წყალობით გამოარჩიეს.

მათი [წასვლის] შემდეგ დიდი ამირი არღუნი, რომელსაც სა-შიშროებითა და საფრთხით აღსავსე შორი გზა გამოეველო, იმის შემდგომ, რაც ყურულთაი დაიშალა და ყველა უფლისწული თავთავის სამშობლოში დაბრუნდა, 650 წლის საფარის თვის 20-ში¹⁴¹ მოვიდა ხელმწიფის კარზე. რამდენადაც მუდმივი გულმოდგინება და მარადიული უნარიანობა ყოველთვის თან ახლდა მას, სახელმწიფოს სამსახურსა და სამეფო კარის გულწრფელ სიყვარულში მტკიცე ზომებითა და აშკარა საშუალებებით გამოეჩინა თავი, სურვილების აღსრულებითა და მიზნების მიღწევით იქნა გამოჩენილი. ხორას-

ნის, მაზანდარანის, ინდოსტანის, ერაყის, ფარსის, ქერმანის, ლურის, არანის, აზერბაიჯანის, საქართველოს, მოსულისა და ალექსანდრიის გამგებლობა ხელთ უდევს მას. ვინც კი მას ახლდა, მალიქები, ამირები და ბითიქიები, მოწონებისა და მათდამი კეთილგანწყობილების მიხედვით იქნენ გამორჩეული და დასაჩუქრებული. ხსენებული წლის რამაზანის 20-ში¹⁴² ისინი [უკან] დაიძრნენ. იმ ჯგუფიდან ზოგიერთს სხვადასხვა საქმე დარჩენოდა მოსაგვარებელი; რამდენიმე დღეს კიდევ დარჩნენ და შემდეგ მის კვალს გაჰყვნენ მხიარულნი.

ჰაქიმების ხსენებულ ჯგუფს [ყაენმა] ნუქერები დაუნიშნა და მითითება მისცა, რომ ვილაიეთები აღეწერათ და გადასახადები დაედგინათ. ამას რომ მორჩებოდნენ, დაბრუნების სადავე მიემართათ და კარზე ხლება ექქათ. ყოველ მათგანს ბრძანება მიეცა, აუცილებლად განეხილათ და შეესწავლათ წარსული ვითარება და არავის აერიდებინა თავი [საქმის] სიმწიფეებისათვის. ღმერთი შეგვიწოდობს, რაც წარსულია. რამდენადაც [ყაენს] მხედველობაში ჰქონდა ქვეშევრდომთა მდგომარეობის გაუმჯობესება და არა ხაზინის სიმდიდრის გამრავლება, რაიათების გადასახადთა შესამცირებლად იარლიყი გამოსცა, რომლის პირი სამდივანმწიგნობრობშია დაცული. იქიდან ირკვევა, თუ რაოდენ დიდ ზრუნვასა და ყურადღებას იჩენს ხალხის საქმეებისა და მათ მისწრაფებათა მოსაწესრიგებლად.

გუიუქ-ხანის [სიკვილის] შემდეგ უფლისწულებმა უამრავი იარლიყი გასცეს; ვაჭრობაშიც მონაწილეობდნენ და ქვეყნის სხვადასხვა მხარეს აგზავნიდნენ შიკრიკებს. დიდებული თუ მდაბიო ორტალობით¹⁴³ [მინიჭებული] მფარველობის საბუთს ეძიებდა, ქვეშევრდომები კი გარბოდნენ მათი სიმრავლის გამო. [მანგუ ყაენმა] ბრძანა, რათა თითოეულს, ვისაც კი ჰქონდა თავის კუთვნილ ვილაიეთში ჩინგიზ-ხანის, [უგედეი] ყაენის, გუიუქ-ხანისა და სხვა უფლისწულთა დროინდელი იარლიყები და ფაიზები, უკან დაებრუნებინა. ამის შემდეგ უფლისწულებს სამეფო კარის ნაიბების რჩევისა და ნებართვის გარეშე არ უნდა გაეცათ ზეპირი ან წერილობითი განკარგულება იმ საქმეებზე, რაც ამ ვილაიეთების გამგებლობას ეხებოდა. დიდ ელჩებს თოთხმეტზე მეტი ცხენი არ უნდა აეყვანათ და იამიდან იამამდე ემგზავრათ; არ უნდა შესულიყვნენ არცერთ სოფელსა თუ ქალაქში, სადაც გარკვეული საქმე არა ჰქონდათ, და თითოეული ადამიანისათვის საჭმელად დაწესებულ ულუფაზე მეტი არ აეღოთ. რამდენადაც ძალადობა და ჩაგვრა ცას მისწვდა, საგანგებო გადასახადებისაგან¹⁴⁴ განსაკუთრებით გლეხობა იყო ილაჯგაწყვეტილი და განადგურებული იქამდე, რომ მოწყული მოსავალი იმ გადასახადების ნახევარსაც არ ჰყოფნიდა, რასაც

[გლესს] ართმევდნენ. მან ბრძანა, რომ უკლებლივ ყველა ორტალს და მოხელეს ზომიერება დაეცვა ქვეშევრდომებთან ურთიერთობაში. თითოეულმა ადამიანმა მისი დოვლათისა და შეძლების მიხედვით უნდა ვაილოს, რაც განაწილებით დაეკისრება, გარდა იმ ხალხისა. ვინც ჩინგიზ-ხანის და [უგედეი] ყაენის ბრძანებით განთავისუფლებულია გადასახადების სიმძიმისაგან. [ესენი არიან]: მუსლიმთაგან დიდი სეიდები¹⁴⁵ და ლეთისმოსავი იმამები; ქრისტიანთაგან, რომელთაც არქაუნებს უწოდებენ, — ბერები და მღვდელმთავარი, ცეცხლთაყვანისმცემელთაგან, რომელთა მოძღვართ თონის ეძახიან, სახელოვანი თონები¹⁴⁶. ამ ჩამოთვლილ ჯგუფს ეკუთვნის აგრეთვე ის ხალხიც, ვინც ასაკგადაცილებულია და აღარ შეუძლია შრომა და მუშაობა. ებრაელებმა რომ ეს ბრძანება მოისპინეს და ამ თანრიგსა და რიცხვში თვითონ არ იქნენ შეყვანილი, ძალიან დანალვლიანდნენ და მოიწყინეს: შეშინებულმა და გაოცებულებმა მწუხარების ხელი წვერზე ჩამოისვეს.

იმისათვის, რომ ყოველ მოხელეს არ შესძლებოდა წილის აღება, წლიური განრიგის შედგენა ბრძანა, რომლის მიხედვით ხატათის ქვეყნებში უნდა გამოეღოთ — დიდი შეძლების კაცს თერთმეტი დინარი და ასე შესაბამისად ხელმოკლეს ერთ დინარამდე. მავრანანაპრშიც ასევე იყო. ხორასანში შეძლებულის ათი დინარიდან ღარიბის ერთ დინარამდე უნდა გადაეხადათ. ჰაქიმებსა და მდივნებს მიკერძოება და პირფერობა არ გამოეჩინათ, ქრთამი არ აეღოთ, ჰეშმარიტება არ გაეყალბებინათ და სიცრუე ჰეშმარიტებად არ გაესაღებინათ. რაც შეეხება საქონლის საბალახე გადასახადს, რომელსაც ყოფიურს უწოდებენ, ერთი სახის ოთხფეხზე, თუ ვინმეს ასი სული ეყოლებოდა, ერთი სული უნდა მიეცა, ხოლო თუ ნაკლები ჰყავდა, არაფერს იხდიდა. გადასახადის ნარჩენი, საცა არ უნდა ყოფილიყო და ვისაც არ უნდა ჰქონოდა გადასახდელი, ქვეშევრდომთ არ უნდა გადაეხადათ და [მოხელეებს] არ აეღოთ. ვაჭრებისა და ორტალეებისთვის, გუიუქ-ხანთან, მის ხათუნსა და ვაჟიშვილებთან რომ აწარმოებდნენ გაცხოველებულ ვაჭრობას, ახალი შემოსავლიდან უნდა გაესწორებინათ ანგარიში.

თბრობა ქვეყნიერების უფლისწულის ჰულაგუს დასავლეთის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ

დედამიწის პირის ფადიშაჰი მანგუ ყაენი თავისი ძმის ჰულაგუს თვისებებში მბრძანებლობის ღირსებებს ხელადა და მის ზრახვებში დამპყრობლის ჩვევებს ამჩნევდა. მას შემდეგ, რაც ხანობის ტახტ-

ზე განმტკიცდა და ანგარებიანი და მოშურნე ხალხის საქმეებს მორჩა, დიდ ყურულთაიზე თავისი მაღალი აზრი მსოფლიოს უკიდურესი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის დაპყრობისაკენ მიმართა. თავდაპირველად ყუბილთაი გაგზავნა აღმოსავლეთის მხარეს, ხატაეთს რომ შეადგენს. ამის შემდეგ, 650 წელს¹⁴⁷, თავისი მეორე ძმის ჰულაგუს საქმეების მოწესრიგებასა და მოგვარებას შეუდგა და დასავლეთის მხარის დასაპყრობად გააპიროვნა იგი¹⁴⁸. ყუბილთაის გაგზავნის მსგავსად, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ლაშქრის ყოველი ათი კაციდან ორი გამოიყო. უფლისწულთაგან ერთი თავისი უმცროსი ძმა სუბუთაი-ოღული¹⁴⁹ დანიშნა მასთან ერთად. ბათოს მხრით შიბაყანის ვაჟი ბალაღი, თუთარ-ოღული და ყული გაგზავნა ბათოსეული რაზმებით¹⁵⁰; ჩალათაის მხრით — თეგუდარ-ოღული, მუჯი-ოღულის ძე. ხოლო ჩეჩეკენ ბიქის მხრით — ბულა-თემურთი თირათის ტომის ლაშქრით. ქვედა მხარის სიძეების, ამირებისა და ნონთგან გამოყო ჯგუფი დიდებულებისა, რომელთა სახელების დაწვრილებით ჩამოთვლა ძალიან გაგრძელდება.

ხატაეთს ელჩები გაგზავნეს მანჯანიყების ოსტატებისა და ცეცხლმტყორცნელთა ჩამოსაყვანად. ათასი ოჯახი ჩამოიყვანეს მანჯანიყის ჩინელი ოსტატებისა, რომლებიც ქვის ტყორცნით ნემსის ყუნწს ისე აფართოებდნენ, რომ აქლემი გაძვრებოდა შიგ და ისეთ მაგარ მანჯანიყის ბოძლებს აკეთებდნენ ბამბუკითა და წებოთი, რომ მიწიდან ცაში ნატყორცნი ისრები უკან აღარ ბრუნდებოდა. შიკრიკები გაგზავნეს მეწინავედ, და თიაბის მთიდან¹⁵¹ მოკიდებულნი, ყარაყორუმსა და ბიშბალიდს¹⁵² შუა რომ მდებარეობს, საცა კი ქვეყნიერების ფაღიშაჰის ლაშქარს უნდა გაეცლო, მთელ სიგრძე-სიგანეზე საძოვრები და მდგლოები ყორულად გამოაცხადეს და აიკრძალა იქ ცხოველთა ძოვება, რათა საძოვრები არ წამხდარიყო, ხოლო მდგლოებს ზიანი არ მოსვლოდა¹⁵³, მთელი მთა და ველი ბალ-ბოსტანივით დაცულად და ნაკრძალად გამოცხადდა და შინაურ საქონელს აღეკვეთა იქ ძოვა. ყველა ქვეყანაში თურქესტანიდან ხორასანამდე და შორეულ რუმსა და საქართველომდე მცენარეულობაზე გავრცელდა გამოთქმა — „მაგრამ არ მიუახლოვდეთ ამ ხეს“¹⁵⁴ — იქამდე, რომ ვინც კი ერთ ფოთოლს მოაჭმევდა, იმ საქონელს დაკარგავდა. ამგვარად, მცენარეულობა ცოცხად იქცა, ხოლო სიმწვანეს სიმამძრე მოჰყვა¹⁵⁵. შიკრიკები გაგზავნეს, რათა მთელი ლაშქარი მდგლოებიდან და საძოვრებიდან ისეთ ადგილებში გადაეყვანათ, სადაც ფაღიშაჰის ამაღლას არ უნდა გაეცლო. ბაიხუს და ჩორმალუნის ლაშქარს რუმს წასვლა ებრძანა.

ამალისა და ლაშქრის სანოვაგისათვის (უღუფე¹⁵⁶) ბრძანება გაიცა მთელს სახელმწიფოში, რომ თითოეულ სულზე დაემზადებინათ ერთი თალარი ანუ ასი მანი¹⁵⁷ ფქვილი და ერთი ტიკი, ე. ი. ორმოცდაათი მანი ღვინო. ამირები და მხარეთა გამგებლები ყველანი უღუფეს მომზადებასა და თარღუს და ნუზლის¹⁵⁸ საქმის მოწესრიგებას შეუდგნენ და [გზადაგზა] სადგომებში ათავსებდნენ ნუზლს. მონღოლ და მუსლიმან ამირებს ჭაკი ცხენები მოჰყავდათ თავიანთი ჯოგებიდან და კუმისს ამზადებდნენ რიგრიგობით, სანამ [ჰულაგუს ლაშქარი] სხვა ამირამდე არ მიაღწევდა. იმ ადგილებს, სადაც ქვეყნიერების ფადიშაჰს უნდა გაევიღო, ფარსანგ-ფარსანგ¹⁵⁹ ასუფთავებდნენ ეკლებისა და ქვა-ლორღისაგან, მდინარეებსა და არხებზე ხიდებს აგებდნენ და გადასასვლულებთან ნაევებს ამზადებდნენ.

მისი ლაშქრის დაძვრის ამბავზე ქვეყანამ სიმშვიდე და მოსვენება დაკარგა. ვინც ურჩი იყო, მისი ძლიერებისა და რისხვის შიში არ ასვენებდა, მორჩილებს კი ლაშქრის, იარაღისა და სანოვაგის მომზადება აწუხებდათ.

როდესაც უფლისწულები და ნოინები დანიშნეს და ლაშქარი ათასეულებად და ასეულებად დაჰყვეს, ქიდ-ბულა, რომელსაც ბაურჩის თანამდებობა ჰქონდა, მეწინავედ გაიგზავნა. 650 წლის გაზაფხულო¹⁶⁰ გაიფურჩქნა ზამთრის კოკრასაგან...

დამშვიდობების წესისამებრ [ჰულაგუმ] წვეულებები გამართა და ქვეყნიერების ხელმწიფის ურდოს მიაშურა. მეორე მხრიდან არიდ-ბუქაც მოვიდა და უფლისწულები და ნათესავები, ვინც ახლომახლო იმყოფებოდა, ყველანი ერთად ხომლის ვარსკვლავებივით შეიყარნენ ყარაყორუმის საწიფო კარზე. ყოველი მათგანი ლხინს იხდიდა რიგრიგობით, გართობის მოუდანზე ნებივრობდნენ, ჯამებს სცილდნენ და ერთი ფერის ტანსაცმელს იცვამდნენ¹⁶¹, თან, შუალედებში, საქმეებსაც არ უგულვებელყოფდნენ.

ერთი კვირის შემდეგ, როცა [ჰულაგუმ] თავის საკუთარ ურდოში წასვლა განიზრახა, ქვეყნის მპყრობელმა ხელმწიფემ ცისოდენა სულგრძელობის შესაბამისად ბრძანა, გაეხსნათ ძვირფასეულობის, ნაღდი ფულისა და ტანსაცმლის ხაზინები, ჯოგებიდან და რემებიდან კი რჩეული ცხენები და აქლემები მოერეკათ. ჰულაგუს, მის ცოლებს და ვაჟიშვილებს, თითოეულს ცალ-ცალკე გაუგზავნა ისეთი წილი, რომ დედამიწა დამძიმდა მისი ტარებისაგან და ქვეყანა ამჩატდა. მასთან მყოფი ამირები და ნოინები, მთელ თან მხლებ ლაშქართან ერთად პატივისცემით განაღიდა.

651 წლის რაბი ალ-აველის ორ რიცხვში¹⁶², შაბათ დღეს [ჭულაგუმ] დიდებისა და ძლიერების რაშის სადავე დაბრუნებისკენ მიმართა. თავის ურდოში რომ ჩამოხდა, ვითარების მოსაწესრიგებლად და ადამიანთა საქმეების გამოსასწორებლად ერთ ხანს იქ შეჩერდა, სანამ სიცხემ არ იკლო. ამ ხნის განმავლობაში უფლისწულები მოდიოდნენ მასთან დასამშვიდობებლად და ნუზლი მოჰქონდათ. უფლისწული ჰულაგუ თითოეულს მისი ღირსების შესაბამისად საბოძვართა და საჩუქრებით ისტუმრებდა. 651 წლის შა'ბანის თვის 24-ში¹⁶³, ამომავალი ბედნიერების ეარსკვლავზე, ძლიერების სადგომიდან, თავისი ურდოდან კურთხეული მოგზაურობისათვის დაიძრა; გამარჯვება წინ უძღოდა „გზა მიეცით!“ ძახილით, ძლევა მარჯვნივ და მარცხნივ მიჰყვებოდა, ხოლო წარმატება ფეხდაფეხ მისდევდა.

ჯუმაღარ-ოღული, რომელსაც მაღალი ხარისხი ჰქონდა იმის გამო, რომ დედამისი სხვა ხათუნებზე უფროსი იყო¹⁶⁴, თავის მოადგილედ დანიშნა ურდოსა და ლაშქარში. უფროსი შვილებიდან აბაღა და იაშმუთი¹⁶⁵ აირჩია თან წასაყვანად. საცა კი იდგა ლაშქარი, ყველა დაიძრა თავთავის ადგილიდან. ამ ამბის საშინელებისაგან მთები აზანზარდა, ხოლო ხელმწიფეთა გულები ძრწოლამ მოიკვა. ფადიშაჰი [ჰულაგუ] ნება-ნება მიემართებოდა; უფლისწულები ბალაღი და თუთარი მეწინავედ მიდიოდნენ, სხვები კი მარჯვნივ და მარცხნივ მიისწრაფოდნენ. ზაფხულსა და ზამთარში ასე თანდათანობით მიიწვედნენ წინ. აღმალილს¹⁶⁶ რომ მიაღწიეს, ულულ-ეფის ხათუნები და ურყინე-ხათუნი¹⁶⁷ შემოხვდნენ და წვეულებები გაუმართეს.

როდესაც სამეფო დროშებმა იმ მიდამოებს ჩაუარეს, დიდი საპეები მას'ულ-ბეგი და მადეერანაპრის ამირები სამსახურად აღსდგნენ. 652 წლის ზაფხული¹⁶⁸ იალაღზე გაატარეს. და, როცა მზის მცხუნვარების ძალამ იკლო, ადგილიდან დაიძრნენ. 653 წლის შა'ბანის თვეში¹⁶⁹ ჭან-ე გელის მდელოზე ჩამოხდნენ სამარყანდის ჭიშკართან. საპეებმა მას'ულ-ბეგმა ერთი ნაქსოვი კარავი აღმართა, რომელსაც თეთრი ქეჩის გარსაცმი ჰქონდა. დაახლოებით ორმოც დღეს იმ მიდამოებში დარჩნენ და ქეიფსა და დროს ტარებაში იყვნენ.

იქიდან რომ აიყარნენ, ქეშამდე სადავე არ მოუწევიათ. ამ სადგომში ამირ არღუნი და ხორასნის დიდებულთა უმრავლესობა ეახლნენ და საჩუქრები მიართვეს. იმ ადგილას ერთ თვეს იდგნენ, შერე კი მდინარეზე¹⁷⁰ გადასვლის განზრახვით წასვლის დოღს დაჰკარეს და ამოძრავდნენ. იმ დროს, როცა ბედნიერი ამაღა საზაფხულო სადგომიდან დაიძრა, ბრძანება გამოვიდა, რომ ყველა ხომალდი შეეჩერებინათ მეზღვაურებიანად, ნაგებისგან ხიდი გაემარ-

თათ, რათა, როცა ფადიშაჰის ლაშქარი მოაღწევდა, ამაღა დაუბრკო-
ლებლად გადასულიყო წყალზე. ფადიშაჰმა წყალობა გამოიჩინა მათ
მიმართ და გადასასვლელებზე რომ ბაჟს ართმევდნენ ნავეებზე, აპა-
ტია. რაკი ის ბაჟი ამოკვეთილ იქნა, [მდინარეზე] გადამსვლელთა
გულს მძიმე ტვირთი მოსცილდა...¹⁷⁷

მეორე დღეს იქიდან აიყარნენ და შაბურდანის¹⁷² მდელოზე ჩა-
მოხდნენ იმ განზრახვით, რომ დიდხანს არ დაყოვნებულყვნენ იქ.
მსხვერპლის შეწირვის დღესასწაულის¹⁷³ დღეს თოვა დაიწყო და
შვიდი დღელამის განმავლობაში ღრუბელს არ გადაუყრია იმ მიდა-
შობებში. ზამთარი გაჭიანურდა და ჰაერის სიცივემ და სუსხის სიმ-
კაცრემ იქამდე მიაღწია, რომ მთელი მხარე „თოვლის ქვეყანას“ და-
ემსგავსა და ძლიერი სიცივისაგან დიდძალი პირუტყვი გაწყდა.

ამ სადგურში არლუნ ამირმა ნატიფად მოხატული ტილოს დი-
დი კარავი და მასთან ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭლეულით გაწყო-
ბილი მისი შესაფერისი საკრებულო კარავი დაადგმევინა და მრავ-
ალგვარად მოემსახურა. იქიდან [არლუნი] ბრძანებვისამებრ მანგუ
ყენის კარზე გაეშურა, თავისი შვილი გერაი მალიქი, აჰმედ ბითიქ-
ჩი და ამ ამბების აღმწერი ფადიშაჰის¹⁷⁴ სამსახურში დანიშნა ხორას-
ნისა და ერაყის საქმეთა საგამგებლოდ¹⁷⁵.

შენიშვნები ქართული თარგმანისათვის

1. ჩინგიზ-ხანის ლაშქარი 1220 წ. მარტში მიაღწა სამარყანდს. მონღოლებმა მოკლე ხანში დაიმორჩილეს ქალაქი, საშინლად გაძარცვეს და გადასწვეს ის.

2. სულთანი ალა ად-დინ მოჰამედ ბ. თექეში ხორეზმის სახელმწიფოს მბრძანებელი იყო (1200—1220). მან ვერ გაბედა მონღოლებთან შებრძოლება, თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქარი მცირე რაზმებად დაქსაქსა, თვითონ კი გაიქცა. მალე ხორეზმშაჰს სულ შემოეფანტა მხლებლები და მონღოლთა შიშით აბესქუნის (კასპიის) ზღვის ერთ-ერთ კუნძულზე გადახვეწილმა უსახელოდ დალია სული.

3. იემე (جمعه) თურქული ფორმაა მონღოლური სახელისა — ჯემე. ამავე ფორმას ხმარობენ XIII ს-ის ავტორები ნესავი და ჯუზჯანი. რაშიდ ად-დინს და გვიანდელი ხანის ისტორიკოსებს აქვთ ჯემე (جمعه). ქართველი ჟამთააღმწერელი, რომელსაც, როგორც ცნობილია, ჯუვეინის თხზულება გამოუყენებია, ამ სახელის ორივე ფორმას იცნობს. იგი აღნიშნავს, რომ ჩინგიზ-ხანმა „წარმოავლინა ორნი თავადნი ზემოქსენებულნი, იამა და სალბიანი, რომელთა ქართველნი სება-ჯებობით უწოდიან, რათა მოვლონ ქუეყანა ხუარასნისა და ერაყისა, სადამდის ეძლო სლვად, და განიხილონ ქუეყანა“. (ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი ს მიერ, ტ. II, თბ., 1959, გვ. 164). ზოგი ავტორი ჩვენში შეცდომით იამას „სებასთან“ აიგივეებს, ხოლო „სალბიანი“ ჯებებს ქართული შესატყვისის ჰგონია (ქართლის ცხოვრება, II, საძიებელი, გვ. 683; ი. ცინცაძე, მონღოლები

და მონღოლთა დაპყრობები, თბ., 1960, პირთა საძიებელი, გვ. 199, 201).

4. მულანის ველი (მდ. არაქსის ქვემო წელში) მონღოლთა საზამთრო სადგური იყო (იხ. მაგ., ჟამთააღმწერელი: ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 237, 240). აქედან მიიტანეს მონღოლებმა პირველი იერიში საქართველოზე (ბ. ს ი ლ ა გ ა ძ ე, XII—XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი იბნ აღ-ასირის ცნობათა შუქზე, „საქართველო რუსთაველის ხანაში“, თბ., 1966, გვ. 130—132).

5. რაშიდ ად-დინის ცნობით, ჯემალ ად-დინ აიბე(!) ხორეზმშაჰის მონა ყოფილა (Рашид-ад-дин, Сборник летописей, т. I, кн. 2, М.—Л., 1952, გვ. 228).

6. შეჰინე მონღოლთა მიერ დაპყრობილ ქალაქებსა და ოლქებში დანიშნული სამხედრო გამგებელი იყო, რომელსაც მცირერიცხოვანი რაზმი ახლდა თან (რ. კ ი კ ნ ა ძ ე, ქალაქები ილხანთა ირანში, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, თბ., 1957, გვ. 196). ამ მოხელის სახელწოდება მოხსენიებული და განმარტებული აქვს ჟამთააღმწერელსაც: „მცველნი ქალაქისანი დაუდგინნეს, რომელთა შანად უწოდდეს სიტყვთა მათითა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 190); „მცველნი ქუეყანისანი, რომელ არიან შანანი, დაუდგინნეს“ (გვ. 195). შეჰინეს ინსტიტუტი მონღოლთა შემოსევების წინარე ხანაშიც არსებობდა მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში (იხ. შ. მ ე ს ხ ი ა, საქალაქო კომუნა შუა საუკუნეების თბილისში, თბ., 1962, გვ. 92—94; ვ. გ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი, თბილისის მმართველობა X—XI საუკუნეებში, თსუ შრომები, ტ. 108, თბ., 1964, გვ. 340; ო. ც ჯ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, სიბტ იბნ აღ-ჯაუზის ცნობა დაეით აღმაშენებლის შესახებ, თსუ შრომები, ტ. 118, თბ., 1967, გვ. 209—210; გ. ბ ე რ ა ძ ე, XI—XII სს. ირანის ქალაქების აღმინისტრაციული წყობილების ისტორიიდან, საქართველოს მეცნ. აკადემიის „მოამბე“, ტ. 55, 1969, № 1).

7. როდესაც იემეს (ჯებეს) რაზმი პირველად მიადგა ჰამადანს, სადაც მონღოლებს ხორეზმშაჰი მოჰამედი ეგულებოდათ, ქალაქის გამგებელმა ალა ად-დოვლემ მორჩილება გამოუცხადა მათ, ცხენები, ტანსაცმელი და სანოვავე მიართვა და მათ მიერ დანიშნული შეჰინეც მიიღო (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, I, გვ. 115).

8. გერთის ციხე ჩრდილოეთ ლურისთანშია, დღევანდელი ხორემაბადის სამხრეთით.

9. ხამუში აზერბაიჯანის ათაბეგის უზბეგის (1210—1225) შვილი იყო. იგი ყრუ-მუნჯი იყო და თვითონ არ ყოფილა ათაბეგად. რა-

შიდ აღ-დინის ცნობით, როდესაც ჯებე და სუბუდაი თავრიზს მი-
აღგნენ, იქაური გამგებელი ათაბეგი უზბეგი დაიძალა, მონღოლებს
კი კაცი გაუგზავნა, ზავი შესთავაზა და დიდძალი ფული და საქონე-
ლი მიართვა (Р а ш и д - а д - д и н, Сборник летописей, I, 2.
გვ. 227).

10. შირვანში შესვლამდე მონღოლები ხელმეორედ შეებრძოლ-
ნენ ქართველებს და კვლავ დაამარცხეს ისინი (ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი-
ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1965, გვ. 14 შმდ; ბ. ს ი-
ლ ა გ ა ძ ე, XII—XIII სს. საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი სა-
კითხი, გვ. 132—135). შემდეგ მათ შირვანის მთავარ ქალაქს, შემა-
ხას შემოარტყეს ალყა და აღეს იგი, მოსახლეობა კი გაჟლიტეს ან
ტყვედ წაიყვანეს (Р а ш и д - а д - д и н, Сборник летописей, I, 2.
გვ. 228).

11. რაშიდ აღ-დინი მოგვითხრობს, რაკი დარუბანდისკენ გასვლა
შეუძლებელი იყო, მონღოლებმა შეუთვალეს შირვანშაჰს, რამდე-
ნიმე კაცი გამოგზავნე, რომ ზავი დაედოთ. შირვანშაჰმა ათი კაცი
გაუგზავნა თავის დიდებულთაგან. მონღოლებმა ერთი მათგანი იქვე
მოკლეს. დანარჩენებს კი უთხრეს, დარუბანდის გზას თუ გვიჩვენ-
ნებთ. შევიწყალებთ, თუ არა და ყველას ასე დაგზოცავთო. იმათაც
საკუთარი თავის გადასარჩენად უჩვენეს გზა და მონღოლები და-
რუბანდისკენ გავიდნენ (Р а ш и д - а д - д и н, Сборник летописей,
I, 2, გვ. 228—229).

12. თუში თურქული ფორმაა მონღოლური სახელისა — ჭუჩი-
(ჯოჩი). ქართველმა ჟამთააღმწერელმა ამ სახელის ორივე ფორმა
იციხ: [ჩინგიზ-ხანს] „ესუა შვილი, რომელსაც ერქუა თუში, რომელ-
სა ქართველნი ჯოჩიდ უწოდდეს“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 163.
ტექსტში „თუში“-ს ნაცვლად გვხვდება „თუბის“, რაც შინისა და ბა-
ნის მსგავსების შედეგად არის მიღებული).

13. როგორც ვხედავთ, ჭუვეინის სრულებით არა აქვს ნახსენე-
ბი აღებული ხანის ამიერკავკასიის ქვეყნების ისტორიის ბევრი მნი-
შვნელოვანი მოვლენა. კერძოდ, იგი არაფერს ამბობს მონღოლების
მიერ ქართველთა ლაშქრის ორჯერ დამარცხებაზე, ხშირად არღვევს
მოვლენათა თანამიმდევრობას. ამავე დროს მისი ცნობები ზოგჯერ
ეწინააღმდეგება სხვა ისტორიკოსთა (იბნ ალ-ასირი, ნესაეი, რაშიდ
აღ-დინი) თხზულებებში დაცულ ცნობებს.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი ამის გამო შენიშნავს: „სწორედ გასა-
ოცარია, რომ რაშიდ ედ-დინის წინამორბედმა და ერთ-ერთ წყარო-
თაგანმა სპარსელმა ისტორიკოსმა ჭუვეინიმ (გარდ. 1283 წ.) მონ-
ღოლთა პირველი შემოსევისა საქართველოში თითქოს არა იცის

რა. მისი სიტყვით ძამა, ანუ ჯებე ჯერ თავრიზში მივიდა და დამორჩილა, მეერ მარალა და ნახჭევანი და მთელი მისი სანახები გაწყვიტა, ათაბაგ ხამუშმა რომ მორჩილება გამოუცხადა, იგი იქითგან რანში წავიდა, ბაღლაცანი აიღო და შირვანის გზით დარუბანდში მოვიდაო. საქართველოში შესევანზე არა არის რა ნათქვამი, თითქოს იქ არაფერი მომხდარიყოს“ (ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ., 1949, გვ. 18).

14. უგედეი ყაენი (1229—1241) გარდაიცვალა 1241 წ. 11 დეკემბერს. იმ დროს მისი უფროსი ვაჟი გუიუქი ბათოსთან ერთად ყივჩაყთა ველზე სალაშქროდ იყო წასული. გუიუქის უზენაეს ყაენად არჩევამდე (1246 წ.) სახელმწიფო საქმეებს დედამისი თურაქინა განაგებდა.

15. ემელი ქალაქი იყო მდ. ილის აუზში, თანამედროვე ჩულუჩაყის მახლობლად. ამჟამად არ არსებობს. ჯუვეინის აღნიშნული აქვს, რომ სატახტო ქალაქი უგედეისა, რომელიც ტახტის მემკვიდრე იყო, მამამისის სიცოცხლეში მისსავე იურთში იყო ემელისა და ყობაყის ქვეყნებში. როცა უგედეი ყაენის ტახტზე ავიდა, სადგომი გადაიტანა თავიანთ სამკვიდრო ქვეყანაში, ჩინეთსა და უიღურეთს შორის რომ მდებარეობს (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, I, გვ. 31). ქართველ ჟამთააღმწერელსაც აქვს აღნიშნული, რომ ჩინგიზ-ხანმა „მესამესა შვილს ოქოთას მისცა თვთ მისი ტახტი საჯდომად და ყარაყურუმი, ჩინმაჩინი, ემელისა და ყუთაყისა ქუეყანა და ხატაეთი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 181).

16. ოთეგინი ჩინგიზ-ხანის უმცროსი ძმა იყო.

17. ი ა ს ა — მონღოლთა საადათო სამართალი, რომლის კოდრფიკაცია მოხდა ჩინგიზ-ხანის დროს. ი ა ს ა ს შესრულება სავალდებულო იყო მონღოლთა სახელმწიფოს ყველა მცხოვრებლისათვის, მათ შორის. თვით ყაენებისთვისაც.

18. ფარვარდინი პირველი თვეა ირანული მზის კალენდრისა, რომლის მიხედვით ახალი წელი 21 მარტს იწყებოდა.

19. სორყოთანი ბიჭი ჭერაითების ტომის მეთაურის ონხანის ძმისწული იყო. ჭერაითების დამარცხების შემდეგ ჩინგიზ-ხანმა ის თავის უმცროს ვაჟს თულის შერთო ცოლად. მისი შვილები იყვნენ მანგუ, ყუბილაი, ჰულაგუ და არიდ-ბუქა.

ქუთანი გუიუქის ძმა იყო.

20. ელჩითაი ჩინგიზ-ხანის ძმისშვილი იყო. ჩალათაი ჩინგიზის მესამე შვილი იყო. იესუ და ბაიდარი ჩალათაის შვილები იყვნენ, ხოლო ყარა, ბური და იესუნ-ბოლა მისივე შვილიშვილები.

21. მონღოლები და მათ მიერ დაპყრობილი ხალხები ხიტაის ან ხატაის (ხატაეთი) უწოდებდნენ ჩრდილოეთ ჩინეთს. შემდგომში ეს სახელწოდება თანამედროვე ჩინეთის მთელს ტერიტორიაზე გავრცელდა.

22. როქნ ად-დინი იმ დროს ჯერ არ იყო სულთან.

23. როგორც ჩანს, ჯუვეინიმ მეფის აღმნიშვნელი სომხური სიტყვა „თავაგორ“ შეცდომით, ქვეყნის, კილიკიის ანუ მცირე არმენიის სახელწოდებად მიიჩნია. ჯ. ბოილის აზრით, აქ უნდა იგულისხმებოდეს არა თვითონ მეფე კილიკიისა ჰეთუმ I, არამედ მისი ძმა სუმბატ კონეტაბლი (ჯ. ბოილი, I, გვ. 250, შენ. 6).

24. იგულისხმებიან დავით ლაშას ძე და დავით რუსუდანის ძე.

25. იგულისხმება ეიუბიანთა დინასტიის წარმომადგენელი ნასირ სალპ ად-დინ იუსუფი, რომელიც ალექსისა (1236—1260) და დამასკოში (1250—1260) მბრძანებლობდა (С. Лэн-Пуль, Мусульманские династии, გვ. 60; К. Босворт, Мусульманские династии, გვ. 95).

26. ბედრ ად-დინ ლულუ მოსულის ათაბეგი იყო 1233—1259 (კ. ბოსვორტის მიხედვით, 1222—1259) წლებში. მან ზენგიანთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენლის ნასირ ად-დინ მაჰმუდის სიკვდილის შემდეგ დაიპყრო ხელისუფლება (С. Лэн-Пуль, დასახ. ნაშრომი, გვ. 136—138; კ. ბოსვორტი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 169—170).

27. არზრუმის სულთნის აქ მოხსენიება აშკარა ანაქრონიზმია, რადგან არზრუმის სელჩუკიანი გამგებელი როქნ ად-დინ ჯაჰანშაჰი ტახტიდან გადმოაგდეს და სიკვდილით დასაჯეს 1230 წელს, შამისა და რუმის გაერთიანებული ლაშქრის მიერ ხორეზშაჰ ჯალალ ად-დინის დამარცხების შემდეგ. მისი ტერიტორია თავის სახელმწიფოს შეუერთა მისმავე ნათესავმა ალა ად-დინ ქეიყოზად I-მა, რომელიც რუმის სასულთნოს განაგებდა 1219—1236 წლებში (ჯ. ბოილი, I, გვ. 250, შენ. 10).

28. ალა ად-დინი ისმაილიანთა ალამუთის სახელმწიფოს მბრძანებელი იყო (1221—1255).

29. სირამუნი — უგედვი ყაენის შვილიშვილი, გუიუქის ძმის, ქუჩუს უფროსი ვაჟი.

30. მანზი სამხრეთ ჩინეთს ერქვა.

31. იგულისხმება ადგილობრივი ბინადარი, მუსლიმანი მოსახლეობა.

32. მულჰიდი ურწმუნოს, ერეტეკოსს ნიშნავს, მაგრამ თითქმის მხოლოდ ისმაილიანთა მიმართ იხმარებოდა (И. П. Пет-

რუსეთის, Ислам в Иране, М., 1966, გვ. 298). უამთაღმწერელიც აღნიშნავს, რომ ალაშუთის ბინადარნი „არიან კაცის მკლველნი მიპარვითა, რომელთა მულიდად უწოდიან“ (ქართლის ცხოვრება. II, გვ.208).

33. მ. ყაზვინის მიერ გამოცემულ სპარსულ ტექსტშია „დიარბექრი“. ჯ. ბოილი „თაგავორს“ ანუ მცირე არმენიას ამჯობინებს, რადგან ზოგიერთ ხელნაწერში გვხვდება اور ان بکور (ჯ. ბოილი. I, გვ. 257, შენ. 29).

34. ხორეზმელი ვაჭარი მაჰმუდ იალავაჩი ადრევე მიემხრო მონღოლებს და დიდ გავლენასაც მიიღწია მათ კარზე და ურიცხვი სიმდიდრე შეიძინა. ჩინგიზ-ხანმა და უგედემ მას მავერანნაჰრის მხარე მისცეს საგამგებლოდ. 1238 წელს მაჰმუდ იალავაჩი გადაყენებულ იქნა თანამდებობიდან და გაემგზავრა ყარაყორუმს, სადაც მალე ჩრდილო ჩინეთის (ხატაეთის) გამგებლის თანამდებობა მიიღო უგედეი ყაენისგან. მავერანნაჰრის გამგებლად კი მისი ვაჟი მას'უღ-ბეგი დაინიშნა.

35. ფაიზა ოქროს, ვერცხლის, ბრინჯაოს ან ხის ფირფიტა იყო. ეძლეოდა მონღოლთა სამსახურში მყოფ ცალკე პირებს. ადგილობრივი მოსახლეობა ვალდებული იყო სანოვაგით, ცხენებით, ბინით უზრუნველყოფო ფაიზის მფლობელი და ყოველნაირად მომსახურებოდა მას.

36. იგულისხმება იზ ად-დინ ქეიქაუს II, რუმის სასულთნოს სელჩუკიანი გამგებელი (1245—1257). როქ ად-დინ ყილიჩ არსლანი დამოუკიდებელი გამგებელი გახდა მხოლოდ მისი ძმის იზ ად-დინის გარდაცვალების შემდეგ, მანამდე კი ისინი ერთად განაგებდნენ ქვეყანას (С. Лэн-Пуль, Мусульманские династии, გვ. 128; К. Босворт, Мусульманские династии, გვ. 178).

37. ყიზ-მალიქი — „ქალ-მეფე“, საქართველოს მეფე რუსუდანი (1222—1245).

38. ჰიჯრის 621 წელი ჩვენი წელთაღრიცხვით 1224 წლის 24 იანვარს დაიწყო.

39. შეჰაბ ად-დინ სოლეიმან-შაჰი ჰამადანის მახლობლად მდებარე ბაჰარის ციხის პატრონი იყო. შემდეგში მან მონაწილეობა მიიღო მონღოლთა მიერ გარემოცული ბაღდადის დაცვაში.

40. შაბურ-ხასთი აწინდელი ხორეზმადის, ლურისტანის მთავარი ქალაქის, ადგილზე მდებარეობდა.

41. აბასელი ხალიფა ნასირ ად-დინი (1180—1225).

42. მოზაფარ ად-დინი (1190—1232) უკანასკნელი წარმომადგენელია ბეგთეგინიანთა დინასტიისა, რომელიც ირბილში ბატონობდა. იგი უძეოდ გარდაიცვალა და თავისი სამფლობელო აბასელ ხალიფებს უანდერძა (С. Лэн-Пуль, Мусульманские династий, გვ. 139).

43. მოზაფარ ად-დინ უზბეგი (1210—1225) აზერბაიჯანის ილდეგიზიან ათაბეგთა დინასტიის უკანასკნელი წარმომადგენელია.

44. იგულისხმება თოღრულ III (1177—1194), ერაყის უკანასკნელი სელჩუკიანი გამგებელი.

45. ფეთუვა -- მუსლიმან სასულიერო პირთა მიერ რაიმე იურიდიულ საკითხთან დაკავშირებით მიღებული გადაწყვეტილება.

46. სიტყვების თამაშია: „ხოი“ (خو) ხასიათს, განწყობილებასაც ნიშნავს და ქალაქის სახელწოდებაც არის.

47. ჰიჯრის 622 წელი ჩვ. წელთაღრიცხვის 1225 წ. 13 იანვარს დაიწყო და 1226 წ. 1 იანვარს დამთავრდა.

48. იბნ ალ-ასირის ცნობით, ათაბეგ უზბეგს ერთხელ დაუფიცუნია, თუ ესა და ეს მონა მოგვკალი, ცოლს გავეყრებით. შემდგომ მაინც მოაკლევინა ის კაცი. რაკი მან დაარღვია ფიცი, ცოლთან განქორწინებაც მოუხდა (Ибн а л-А с и р, Т а р и х а л-к а м и л ь, п е р е в о д П. Ж у з е, Б а к у, 1940, გვ. 158).

49. აღნიჭის ანუ აღნიჭაყის ციხე აზერბაიჯანშია, ქ. ნახჭევნის აღმოსავლეთით.

50. სპარსულ ტექსტშია: خاندان (ხანდან), რაც სიტყვა-სიტყვით „საძინებელ ადგილს“ ნიშნავს.

51. სპარსულ ტექსტშია خاندان ; ასევე აქვთ გადმოცემული ეს ტოპონიმი ნესაყის და რაშიდ ად-დინს. უამთააღმწერლის ცნობით, „დაებანაკა ხუარაზმელთა სოფელსა, რომელსა ჰქვან გარნისი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 169). სომეხი ისტორიკოსებიც აღნიშნავენ, რომ ბრძოლა ქართველებსა და ხორეზმელებს შორის გარნისთან მოხდა (К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, И с т о р и я, п е р е в о д с д р е в н е а р м я н с к о г о Т. Т е р - Г р и г о р ь я н а, Б а к у, 1946, გვ. 115; А р м я н с к и е и с т о ч н и к и о м о н г о л а х, п е р е в о д А. Г. Г а л с т я н а, М., 1962, გვ. 24, 33, 70).

გარნი ან გარნისი სომხეთშია, ერევნიდან 27 კმ აღმოსავლეთით.

52. ადის ტომი არაბული მოდგმის ძველი ხალხი იყო, რომელიც ხშირად იხსენიება ყურანში. ადის ტომი მეტად ძლიერი და, ამის გამო, მედიდური ყოფილა. მართლა არსებობდა თუ არა ეს ხალხი და სად ბინადრობდა იგი, ჯერაც არ არის გამოკვეთილი

(გ. ბოლი, I, გვ. 169. იქვე მოცემულია ვრცელი ბიბლიოგრაფია).

53. ზულ-ფაყარი („ხერხემლის მალეების გამკვეთი“) წინასწარმეტყველ მუჰამედის სიძის, მეოთხე ხალიფა ალის (656—661) ხმლის ეპითეტია.

ნესავის ცნობით, ათაბეგ უზბეგის ერთ-ერთ ჰაჯიბს, რომელიც ელჩად იყო გაგზავნილი საქართველოში, უამბუნია მისთვის, რომ შალვამ კარგად მიიღო თურმე ის, მაგრამ თითქოს დაიტრაბახა: მინდოდა ჩემს დროში ეცხოვრა მართლმორწმუნეთა ამირს, ალის. მე ვუჩვენებდი იმას ჩემი მკლავის ძალასო (З. М. Бунятов, Сведения ан-Нисави о Грузии, „ქართული წყაროთმცოდნეობა“, III, თბ., 1971, გვ. 161; ан-Насави, Жизнеописание султана Джалал ад-дина Манкбурны. Перевод с арабского З. М. Бунятова, Баку, 1973, გვ. 158).

54. მარანდი, სალმასი, ურმია და უშნუ ურმიის ტბის აუზის ქალაქებია ირანის აზერბაიჯანში.

55. ირანელმა მეცნიერმა ა. ქესრაევმ ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ სხვა წყაროები (გარდა რაშიდ ად-დინისა, რომელიც ჭუეეინის თხზულებით სარგებლობს. იხ. Рашид-ад-дин, Сборник летописей, I, 2, გვ. 243) მხოლოდ შალვას დატყვევებაზე მოგვითხრობენ (۱۳۳۵, تهران, سروی، مقاله — გვ. 174—175. ცნობა მოგვაწოდა გ. ბერაძემ). მართლაც, ნესავი და იბნ ალასირი შალვას ტყვედ ჩავარდნას აღნიშნავენ, მის ძმას ივანეს კი საერთოდ არ ახსენებენ გარნისის ბრძოლის აღწერის დროს (Насави, Жизнеописание, 158—159; Ибн ал-Асир, გვ. 157). უამთააღმწერლის მიხედვითაც, ხორეზმელებს შალვა შეუპყრიათ, ხოლო „ივანე, გარნისისა კლდეთა შელტოლვილი, ზენაყერძო მოტეეებულითა ქვითა მოიკლა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 170).

ქესრაევის აზრით, ჭუეეინის ერთმანეთში უნდა არეოდა ایوانی (ივანე) და ایوانی (ივა'ი), რაც ერთ-ერთი თურქმანული ტომის ივა-ს წევრს ნიშნავს. მაგრამ ჭუეეინის თხზულებაში ივას ტომი საერთოდ არ იხსენიება და ამ ტომის მეომართა გარნისის ბრძოლაში მონაწილეობაც არ დასტურდება წყაროებით. ამიტომ ივანეს და ივა'ის აღრევის შესაძლებლობა ჩვენ გამორიცხულად მიგვაჩნია უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ივა-ს თურქმანებს საერთოდ მტრული ურთიერთობა ჰქონდათ ჯალალ ად-დინთან (იხ. Насави, Жизнеописание, გვ. 172, 373, 374—375).

XVII ს-ის ქართველ ისტორიკოსს ფ. გორგიჯანიძესაც აქვს ცნობა გარნისის ბრძოლის შესახებ. მისი „საქართველოს ცხოვრე-

ბის“ ე. წ. მეორე ნაწილი, რომელშიც XII ს-ის მიწურულისა და XIII ს-ის ისტორიაა გადმოცემული, ძირითადად „ისტორიათა და აზმათა“ და ჟამთააღმწერლის თხზულების მიხედვით არის შედგენილი. მაგრამ, ამავე დროს, გორგიჯანიძე სხვა წყაროებითაც სარგებლობდა. როგორც ჩანს, გარნისის ბრძოლის აღწერის დროსაც მას ხელთ ჰქონია რომელიღაც წყარო (შესაძლებელია ჯუვეინის ან რაშიდ ად-დინის თხზულება), სადაც ივანეს დატყვევებაზე იყო საუბარი. „და გამოიქცნენ ქართველნი, — მოგვითხრობს გორგიჯანიძე, — და დაირჩინეს შალვა და ივანე, ძმა მისი, და გარნისის კლდე მათსზედ წამოაქცივეს“ (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ხელნაწ. H—2140, ფ. 39v—40r). როგორც ვხედავთ, ტექსტი ამ ადგილას არ არის კარგად გამართული. შეიძლებოდა გვეფიქრა. რომ გორგიჯანიძემ ვერ გაიგო ჟამთააღმწერლის თხზულების შესაბამისი ადგილი და ასე წარმოიქმნა ცნობა ივანეს დატყვევების შესახებ. მაგრამ ამავე თხრობაში გვხვდება ერთი საყურადღებო დეტალი, რომელიც, ჩვენი აზრით, ადასტურებს ფარსადანის მიერ სხვა წყაროს გამოყენების ფაქტს. ჟამთააღმწერლის ცნობით, შალვა რომ ჯალალ ად-დინს წარუდგინეს. „მან არა მოკლა, არამედ თვსთა თანა იპყრა დიდითა პატივითა, და მიიანიჭნა ქალაქნი აღარბადაგანისანი“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 171. ხაზგასმა ჩვენია). ფ. გორგიჯანიძე კი მოგვითხრობს, რომ სულთანმა ჯალალ ად-დინმა შალვა „აღარ მოაკვდინა და დიდის პატივით იხსენვდა. სალმასი და ხოის ქალაქი სამამულოთ უბოძა“ (დასახ. ხელნაწერი, ფ. 40r. ხაზგასმა ჩვენია). როგორც ვხედავთ, ჟამთააღმწერლის ზოგადად ნათქვამი — „ქალაქნი აღარბადაგანისანი“, გორგიჯანიძემ დააკონკრეტა — „სალმასი და ხოის ქალაქი“, „ქართლის ცხოვრების“ არცერთ ხელნაწერში ეს ქალაქები არ იხსენიება. სამაგიეროდ, ჯუვეინის და რაშიდ ად-დინს შესაბამის ადგილას დასახელებული აქვთ მარანდი, სალმასი, ურმია და უშნუ (გორგიჯანიძის მიერ აქ ხოის ხსენება აშკარა შეცდომაა, რადგან ეს ქალაქი ათაბეგ უზბეგის ცოლყოფილ მალიქს ეკუთვნოდა).

ა. ქესრავი ფიქრობს, ჯალალ ად-დინი არავითარ შემთხვევაში არ უბოძებდა შალვასა და ივანეს ამ ქალაქებს, რადგან ისინი ისლამის მტრები იყვნენო. მაგრამ ჯუვეინი და რაშიდ ად-დინი ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ხორეზმ-შაჰი ამას აკეთებდა პოლიტიკური მიზნით, რათა შემდეგში საქართველოს დაპყრობის საქმეში გამოეყენებინა ტყვე სარდლები.

56. სიტყვების თამაშია: „ხარიდე“ (خاریدی) ქალიშვილს, ქალსაც ნიშნავს (იგულისხმება ათაბეგ უზბეგის ცოლყოფილი მალიქა) და ნასყიდსაც.

57. აბუ ბაქრ აბდალაჰ იბნ ოსმანი — პირველი მართლმორწმუნე ხალიფა (632—634).

58. ალბათ იგულისხმება ყიზ-მალიქი, მეფე რუსუდანი.

59. ჯ. ბოილის აზრით, ამ თათბირის დროს ჯალალ ად-დინი, როგორც ჩანს, უნდა მდგარიყო ბამბაჯის მთების სამხრეთით, ალბათ ბამბაჯის ხეობაში. იქიდან უმოკლესი გზა თბილისისაკენ ბორჩალოს (დებედას) ხეობაზე გადის. შესაძლებელია, სწორედ ამ გზასა და ხეობას უწოდებს ჯუვეინი „მარქაბს“ (ჯ. ბოილი, II, გვ. 429, შენ. 15).

60. ჟამთააღმწერლის ცნობით, „შემდგომად წელიწდისა ერთისა [შალვა] მოიკლა სულტნისა მიერ არა დატევებისათვის სჯულითსა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 171). ვახტანგის „სწავლულ კაცთა“ მიერ შესწორებულ-შეცვებულ ტექსტში უფრო ვრცელი თხრობა არის ჩართული: „აიძულებდა დატევებასა სჯულისასა, და უქადაგებდა ნიჭთა და პატივთა უმეტესთა. ხოლო მან არა უსმინა, არცა აღირჩია წუთ ჟამისა ამის პატივი, არცა უარყო სახელი ქრისტესი. კუალად სულტანი ლიქნიდა და ეტყოდა უარყოფასა ქრისტესსა, არამედ იგი გარემიაქცევდა სიტყუათა მისთა. კუალად სულტანი უქადოდა მრავალფერითა სატანჯველითა და აწინებდა, არამედ იგი მტკიცედ ეგო სარწმუნოებასა ზედა. ხოლო შემდგომად მრავალთა ტანჯვათა მწარითა სიკუდილითა განიყვანა საწუთოსაგან წმიდა შალვა, და მოწამობისა გვრგვინითა შემკული აღვიდა წინაშე ქრისტესა“ (იქვე, გვ. 171, „ჩანართი“).

რამიდ ად-დინის ცნობით, შალვამ თათქოს თავისი სურვილით აღიარა ისლამი, მაგრამ შემდეგში ორივემ (შალვამ და ივანემ) სულთნის ლალატი გადაწყვიტეს და ამის გამო ჯალალ ად-დინმა ისინი დაახოცვინა (Р а ш и д- а д- д и н, Сборник летописей, I, 2, გვ. 243. იხ. აგრეთვე, ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 55—56; З. М. Буниятов, Сведения ан-Нисави о Грузии, გვ. 162; ან-Н а с а в и, Жизнеописание, გვ. 167).

61. იგულისხმება ბამბაჯის მთები.

62. ალიაბადის ციხე, რომელიც მდ. მტკვრის სამხრეთით, დებედას მიდამოებში მდებარეობდა, ნესაეის ცნობით, ეკუთვნოდა დედოფალ (მალიქა) თამთას (З. М. Буниятов, Сведения ан-Нисави о Грузии, გვ. 165; ან-Н а с а в и, Жизнеописание султана Джалал ад-дина, გვ. 226). ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს თამთა

ივანე ათაბაგის ასულია (ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 73). ზ. ბუნიატოვი ფიქრობს, რომ ალიაბადის ციხე ეკუთვნოდა სხვა თამთას, ივანე ათაბაგის დას (З. М. Бунятов, დასახ. ნაშრ., გვ. 171; а н-Н а с а в и, Жизнеописание, გვ. 396). ზ. ბუნიატოვი აქ იმეორებს კირაკოს განძაკეცის თხზულების მთარგმნელის ტ. ტერ-გრიგორიანის შენიშვნას (К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, История, გვ. 256, შენ. 544), რომელიც, თავის მხრით, ემყარება მ. ბროსეს ვარაუდს, რომ სტეფანოს ორბელიანის მიერ მოხსენიებული და ივანესი, თამთი, უნდა იყოს იგივე ხორიშაპი, ვახტანგ ხაჩენელის მეუღლე (Additions et éclaircissements, გვ. 273). ნ. ბერძენიშვილს დასაშვებად არ მიაჩნია ასეთი გაიგივება (ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966, გვ. 83, შენ. 20ა).

63. მოპარამი და საფარი მუსლიმანური მთვარის კალენდრის პირველი და მეორე თვეებია. შეესაბამება 1226 წ. იანვარსა და თებერვალს.

۶. ნიშნავს მთვარეს, მთვარის განახლებას, მთვარის თვის პირველ დღეს. 623 წ. რაბი აღ-აველის პირველი რიცხვი შეესაბამება 1226 წ. 2 მარტს.

64. კირაკოს განძაკეცის ცნობით, ორხანი, რომელსაც სულთნის დედა ჰყოლია ცოლად, ძალიან ავიწროებდა განჯის მცხოვრებთ, ქრისტიანებსაც და მუსლიმებსაც. იგი მულჰიდებს მოუკლავთ იმავე ქალაქში (К и р а к о с Г а н д з а к е ц и, История, გვ. 116, 276, შენ. 722). ნესავისაც აქვს აღნიშნული ორხანის მოკვლა ასასინების მიერ (1226 წ.), მაგრამ, ამავე დროს, ჯუვეინის მსგავსად, 1231 წ. ამბებში ისიც კვლავ იხსენიებს ორხანს (а н-Н а с а в и, Жизнеописание, გვ. 179, 293—294). ჯ. ბოილის აზრით, შესაძლებელია, აქ ორი სხვადასხვა პიროვნება იგულისხმებოდეს (ჯ. ბ о и л и, II, გვ. 409, შენ. 50).

65. ტექსტში: جیحون — ჯეიჰონი, ამუ-დარია. ეს სიტყვა აქ ზოგადად მდინარის მნიშვნელობით არის ნახმარი. იგულისხმება მდ. მტკვარი.

66. ამ შემთხვევაში „აფხაზ“ მთელს დასავლეთ საქართველოს ნიშნავს.

67. ტექსტში: كشتها — სინაგოგები, კერპთაყვანისმცემელთა ტაძრები.

68. აქაც სიტყვები თამაშია: „ბარაყ“ ადამიანის სახელია, „ბურაყ“ ნიშნავს ზეციურ რაშს, რომლითაც წინასწარმეტყველმა მუჰამედმა იერუსალიმსა და ზეცაში იმოგზაურა, ხოლო „ბარყ“ ელვაა.

69. აქ ჯუვეინის მთლიანად აქვს მოტანილი ქემალ ად-დინ ის-მაილის (XIII ს-ის პირველი ნახევარი) ვრცელი ყასიდა, რომლის ბოლო ბეითებში პოეტი მიმართავს ჯალალ ად-დინს:

که بود جز تو ز شاهان روزگار که داد
قضیم اسب ز تغلیس و آب از عمان

ვინ იყო, შენს გარდა, საწუთროს ხელმწიფეთაგან,

ვინც თავის ცხენს თბილისის ქერი აჭამა და ინდოეთის ოკეანის წყალი ასვა?

70 ტექსტშია: **بادرچی** — რაშიდ ად-დინი მას შამს ად-დინ იულდუზჩის უწოდებს (Р а ш и д - а д - д и н, Сборник летописей, II, М., 1960, გვ. 28, 30). ჯ. ბოილის ცნობით, მისი სრული სახელი იყო შარაფ ალ-მულქ ალი ბ. აბულ-ყასემ ალ-ჯანდი (ჯ. ბოილი, II, გვ. 435, შენ. 35). ი. პეტრუშევსკი ფიქრობს, რომ შარაფ ალ-მულქმა, რომელიც ჯალალ ად-დინის უკანასკნელი ვაჭირი იყო, ტრაგიკული როლი ითამაშა ხორეზმშაჰის ცხოვრებაში და ხელი შეუწყო მის დაღუპვას (И. П. Петрушевский, Вазир Шараф ал-муляк, сб. „Ближний и Средний Восток“, М., 1962, გვ. 34).

71. აშრაფ მოზაფარ ად-დინ მუსა ეიუბიანთა დინასტიის წარმომადგენელია. სხვადასხვა დროს მბრძანებლობდა დიარბექრსა (1210—1220) და დამასკოში (1229—1237).

72. ტექსტშია: **غوغ** (ღოუღა). ამ ტერმინის მნიშვნელობის გამო იხ. ვ. გაბაშვილი, ქალაქ თბილისის სოციალური ისტორიიდან. „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ქალაქების ისტორიიდან“, I, თბ., 1966, გვ. 157—158.

73. თაიმასი და თაინალი მონღოლი მხედართმთავრები იყვნენ. ტექსტშია: **تایماس** (ნაიმას). ჯ. ბოილი ამჯობინებს „თაიმასს“. თაინალი შეიძლება იყოს გრიგოლ აქნეცისთან მოხსენიებული თენალ ნოინი (გრიგოლ აქანელი, მოისართა ტომის ისტორია, სომხური ტექსტი ქართული თარგმანით და კომენტარით გამოსცა ნ. შოთოიაშვილი, თბ., 1961, გვ. 16, 183).

74. სახელი გამოტოვებულია ტექსტში.

75. ჰიჯრის 625 წელი დაიწყო 1227 წ. 12 დეკემბერს და დამთავრდა 1228 წ. 29 ნოემბერს.

76. ჯუვეინის ქართული სიტყვა „მინდორი“ (**مندور**) აქვს ნახმარი სპარსულ ტექსტში. ჟამთააღმწერლის ცნობით, „სულტანი დაბანაკებულ იყო სომხითს, კევსა ბოლნისისასა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 183). შესაძლებელია, „მინდორი“ ბოლნისის მახლობლად მდებარე რომელიმე ადგილის სახელწოდება იყო. ყოველ შემთხვევაში, თ. ჟორდანიას მიერ გამოცემულ ამირეჯიბების გუჯრების ერთ

ნაწყვეტში ამავე მოვლენასთან დაკავშირებით იკითხება: „მინდორს შევიბენით და ამოვწყვიტეთ“ (თ. უო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, ტფ. 1897, გვ. 210).

77. ჭუვეინი ალბათ გულისხმობს ივანე მხარგრძელს, საქართველოს სამეფოს ამირსპასალარსა და ათაბაგს. ჟამთააღმწერლის ცნობით, გარნისის ომის (1225 წ.) „შემდგომად ორისა წლისა მიიღვა ივანე ათაბაგი და მთავარ ყვეს ძე მისი ავაგ და უბოძეს მას ამირსპასალარობა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 171).

78. მუნქარი სახელია ანგელოზისა, რომელიც მეორე ანგელოზთან, ნაჭირთან ერთად საფლავეში დაჰკითხავს მიცვალებულებს მათი ცხოვრებისა და რწმენის შესახებ.

79. ჰუჯირი „შაჰ-ნამეს“ გმირია. იგი დამცველა იყო დიზ-ე საფიდისა (თეთრი ციხის), რომელსაც თავს დაესხა სოჰრაბი თურანელებთან ერთად.

80. თ ა ქ ბ ი რ ი — წარმოთქმა სიტყვებისა: **اكرام الله** — „დიდ არს ალაჰი“.

81. აშქაბუსი თურანელი მეომარი იყო, იგი როსტომმა მოკლა ბრძოლაში („შაჰ-ნამე“).

82. აბასელი ხალიფა მუსთანსირი (1226—1242).

83. იზ ად-დინ აი-ბეგი ხლათის გამგებლად დაინიშნა შერისხული ჰაჯიბ ალის ნაცვლად.

84. XIII ს-ის პირველ ათეულში ქართველთა ლაშქარმა ზაქარია და ივანე მხარგრძელების სარდლობით ალყა შემოარტყა ხლათს. ქალაქის კედლების დასათვალიერებლად გამოსულ ივანეს ცხენს მოულოდნელად ფეხი თხრილში ჩაუვარდა და ხლათელებმა დაატყვევეს ივანე, რომელიც იძულებული შეიქნა თავის გამოსასყიდად თავისი ასული თამთა მალიქ აუჰადისათვის (1200—1210) მიეთხოვებინა. შემდეგ კი თამთა მალიქ აშრაფის მეუღლე გახდა. (თამთას შესახებ იხ. **Кипракос Гандзакеци. История**, გვ. 87—88, 116, 146; აგრეთვე, ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, II, თბ., 1965, გვ. 280—282. ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, გვ. 83).

85. ე. ი. ჰაჯიბ ალიმ, როგორც ჭუვეინის ადრე ჰქონდა აღნიშნული.

86. მშვიდობის ქალაქი აბასელთა სახალიფოს დედაქალაქ ბაღდადის ეპითეტია.

87. მანასკერტი ხლათის ჩრდილოეთით მდებარეობს; ხართაბირთი (აწინდელი ჰარფუთი) დიარბექრის ოლქშია.

88. მისი სახელი იყო როქნ ად-დინ ჯაჰანშაჰი.

89. რუმის სასულთნოს სელჩუკიანი გამგებელი ალა ად-დინ ქეიყობად I (1219—1236).

90. მუშის ველი ვანის ტბის დასავლეთით მდებარეობს.

91. გირანის ციხე მდ. არაქსის მარჯვენა ნაპირზეა.

92. ე. ი. უგედეი ყაენის.

93. შდრ. ჟამთააღმწერელი: ჯალალ ად-დინმა „წარმართა მოციქული ხლათის სულტანსა და ხალიფას. ბაღდადის მპყრობელსა, რათა შეეწივნენ მასცა და თავთაცა <და> მათთაცა. ეგრეთვე ერაცის სულტანსა მიუმცნო: „უკეთუ თვთ თავითა არა გენებავს ბრძოლა თათართა, ლაშქარნი წარმოავლინენით და ვბრძოდე. რამეთუ ვიცი წყობა მათი. თუ არა ისმენთ ჩემსა, ვიდრე მე წინა არა აღუდგები, თქვენ ვერ შემძლებელ ხართ“. ვითარ მივიდა მოციქული სულტანისა, და არა ინებეს ბრძოლა თათართა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 182).

94. აქ ავტორს აშკარა ანაქრონიზმი აქვს დაშვებული, რადგან ჩინგიზ-ხანი, როგორც ცნობილია, 1227 წელს გარდაიცვალა.

95. ჰიჯრის 628 წელი დაიწყო 1230 წ. 9 ნოემბერს და დამთავრდა 1231 წ. 28 ოქტომბერს.

96. აფრასიაბი და გურგინი „შაჰ-ნამეს“ გმირებია.

97. რაშიდ ად-დინთან — ჰაქქარის მთები (P a ш и д - а - д и и, Сборник летописей, II, გვ. 31).

98. როგორც ცნობილია, ქართველ ჟამთააღმწერელსაც მოეპოვება ჯალალ ად-დინის სიკვდილის საკმაოდ ვრცელი აღწერა (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 185—186).

ამჟამად გამორკვეულია. რომ ჟამთააღმწერელი იცნობდა ჯუვეინის თხზულებას და გამოუყენებია კიდევ იგი თავისი საისტორიო ნაწარმოების შედგენის დროს. სამწუხაროდ, ჯერჯერობით ძნელია თქმა, სარგებლობდა თუ არა ქართველი ავტორი „ქვეყნის დამპყრობის ისტორიით“ ჯალალ ად-დინის შემოსევებთან დაკავშირებული ამბების თხრობის დროს. საქმე ის არის, რომ ამ ორი წყაროს თხრობაში მრავალ მსგავს ადგილთან ერთად არსებითი განსხვავებებიც გვხვდება, რაც იმაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ ჟამთააღმწერელს ხორეზშაჰ ჯალალ ად-დინის ამბების აღწერისას სხვა წყაროც შეიძლებოდა ჰქონოდა ხელთ.

99. ბ ი თ ი ქ ჩ ი (თურქ.) — მდივანი, მწერალი.

100. გურგუზი წარმოშობით უილური იყო, უგედეის მბრძანებლობის ბოლო წლებში ყაენის სახელით განაგებდა ხორასანს და მდ. ამუ-დარიის დასავლეთით მდებარე ოლქებს. მან გარკვეული

ღონისძიებები ჩაატარა გაპარტახებული ქვეყნების აღდგენისა და გადასახადების გაწერა-აკრეფის საქმის მოსაწესრიგებლად; რამდენიმეჯერ მოუხდა ყენის წინაშე თავის მართლება მის წინააღმდეგ წამოყენებულ ბრალდებათა გამო (ჯ უ ე ე ი ნ ი. II, გვ. 139—147; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч., т. I, М., 1963, გვ. 552-553; А. А. Алп-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв. Баку, 1956, გვ. 114—116).

101. ბასკაკი ის მოხელე იყო, რომელსაც მონღოლები ცალკეულ ოლქსა თუ ქალაქში დანიშნულ გამგებელს მიუყენებდნენ ხოლმე თვალყურის სადევნებლად, რათა მას ზუსტად შეესრულებინა თავისი მოვალეობანი. გარკვეულ შემთხვევებში ბასკაკს ხალხის აღწერა და გადასახადთა გაწერაც ევალებოდა (И. Березин, Очерк внутреннего устройства Улуса Джучиева, Труды Восточного отделения русского археологического общества, VIII, СПб., 1864, გვ. 441, 452, 453; Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда и ее падение, М.—Л., 1950, გვ. 31, 53; А. Н. Насонов, Монголы и Русь, М.—Л., 1940, გვ. 14—16, 21, 145—146; А. А. Семенов, К вопросу о золотоордынском термине „баскак“, Известия АН СССР, 1947, т. VI, вып. 2; რ. კიკნაძე, ქალაქები ილხანთა ირანში, „ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან“, გვ. 197).

102. ნუქერი (მონღ. — მეგობარი, ამხანაგი) თავისუფალი მეგობარი იყო, რომელიც საკუთარი ნებით ემსახურებოდა მონღოლ ნოინს ან უფლისწულს. ომის დროს ნუქერი მეგობარი იყო, მშვიდობიანობის დროს კი დაახლოებული პირი, მსახური. თანაშემწე.

103. ულულ-ეფი (თურქ. „დიდი სახლი“) ჩაღათაის მეგვიდრეთა სადგომი იყო (В. В. Бартольд, Очерк истории Семнречья. Соч. т. II, ч. I, М., 1963, გვ. 60).

104. შარაფ აღ-დინი ხორეზმელი ტვირთის მზიდველის შვილი იყო. იგი მონღოლთა სამსახურში დაწინაურდა და ულულ-ბითიქ-ჩის (მთავარი მდივნის) თანამდებობას მიაღწია. იგი მეტად მკაცრი და ანგარებიანი პიროვნება იყო და მრავალ უსამართლობასა და სისასტიკეს ჩაიღოდა გადასახადთა გაწერა-აკრეფის დროს (ჯ უ ე ე ი ნ ი, II, გვ. 262—268; А. А. Алп-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 258—259).

105. ჰიჯრის 641 წელი 1243 წ. 21 ივნისს დაიწყო და 1244 წ. 8 ივნისს დამთავრდა.

106. გადასახადის ნარჩენი (ს.შ. — ბაყაია). რო-

გორც ირკვევა, გაწერილი გადასახადების ოდენობა იმდენად დიდ ყოფილა, რომ მოსახლეობას უჭირდა მათი გაღება და ყოველთვის ვალში რჩებოდა. ამის გამო „ბაყაია“ ფაქტიურად დამატებით მუდმივ გადასახადად იქცა. მისი აკრეფის საბაზით მონღოლი მოხელეები პრავალგვარ ბოროტებას ჩადიოდნენ (А. А. Алишаде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 241).

107. მოთასარიფი საფინანსო უწყების მოხელე იყო, რომელიც ამა თუ იმ ოლქის ან მხარის ფინანსებს განაგებდა. საფიქრბელია, რომ მას პირველ რიგში სახელმწიფო თანხების ხარჯვის ანგარიშები ეკითხებოდა.

108. ამილი საფინანსო უწყების მოხელე იყო, მას უშუალო კავშირი ჰქონდა გადასახადების აკრეფასთან.

109. მონღოლებს წესად ჰქონდათ სახელმწიფოს ფულად ვალდებულებათა განაღდება ადგილობრივი ხაზინების სახელზე გამოწერილი ასიგნობებით. ამა თუ იმ პირს კუთვნილი გასამრჩელოს ნაცვლად ეძლეოდა ასიგნობა (ბარათი, ჰავალე) რომელიმე ოლქის შემოსავლიდან განსაზღვრული თანხის მისაღებად. ასიგნობათა გაცემის უფლება ჰქონდა სახელმწიფო დივანს, მაგრამ ეს წესი ხშირად ირღვეოდა. ჭუეეინის ზემოთ მოტანილი ცნობიდან ჩანს, რომ ცალკეული უფლისწულებიც იძლეოდნენ ბარათებს. რამდენადაც არც საფინანსო მოხელეებს და, მით უმეტეს, არც მონღოლ დიდებულთ ზუსტი წარმოდგენა არა ჰქონდათ ამა თუ იმ მხარის შემოსავალზე, არცთუ იშვიათად იმდენ ბარათს სწერდნენ ერთ ოლქზე, რომ მთელი შემოსავალი არ კმაროდა მათ გასანაღდებად და აუცილებელი ხდებოდა გადასახადების ხელახალი გაწერა. ამის გამო მოსახლეობაც მიიმე მდგომარეობაში ვარდებოდა და ხშირად ბარათის მფლობელიც ხელცარიელი რჩებოდა (დაწერილებით იხ. Рашид-ад-дин, Джами ат-таварих, III, Составитель научно-критического текста на персидском языке А. А. Алишаде. Перевод с персидского А. К. Арендса, Баку, 1957, სპარსული ტექსტი, გვ. 453—457, რუსული თარგმანი, გვ. 256—259).

110. ჰიჯრის 649 წ. ჭუმადა ალ-ახირის თვე შესაბამება 1251 წლის 21 აგვისტოს — 18 სექტემბერს.

111. თარაზი (თალასი, გვიანდელი აულიე-ათა) მდინარე თალასის მარცხენა ნაპირზე მდებარე მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი და სიმაგრე იყო. ამჟამად ყაზახეთის სსრ საოლქო ცენტრი ქ. ჯამბული.

112. მანგუ მონღოლთა სახელმწიფოს ყაენად არჩეულ იქნა 649 წ. რაბი ალ-ახირის თვის 9 რიცხვში ანუ 1251 წლის 1 ივლისს (ჯ უ ვ ე ი ნ ი, III, გვ. 29). რაშიდ ად-დინი ამ ამბავს 1251 წ. იანვარ-თებერვლით ათარილებს (Р а ш и д - а д - д и н, Сборник летописей, II, გვ. 132).

113. ტექსტშია 649 წ. საფარი, რაც 1251 წლის მაისის თვეს შეესაბამება. ეს აშკარა შეცდომაა, რადგან, როგორც ვნახეთ, არ-ლუნმა 1251 წ. ავვისტო-სექტემბერში გადაწყვიტა ყაენის ასარჩევად მოწვეულ ყურულთაიზე წასვლა. ჭუვეინის ქვემოთ აღნიშნული აქვს, რომ არლუნ ამირი 650 წ. საფარის 20-ში, ე. ი. 1252 წლის 2 მაისს მივიდა ყაენის კარზე (იხ. აქვე, სპარს. ტექსტი, გვ. 31—32; ქართული თარგმანი, გვ. 53, შდრ. Р а ш и д - а д - д и н, II, გვ. 149).

114. ყოფიური თავდაპირველად საბალახე გადასახადს აღნიშნავდა და მას მომთაბარე მეჯოგეები იხდიდნენ — ას სულ საქონელზე ერთ სულს (იხ. აქვე, სპარს. ტექსტი, გვ. 33, თარგმ., გვ. 55. M. Minovi and V. Minorsky, Nasir ad-din Tusi on finance. BSOAS, vol. X, pt. 3, 1940, გვ. 761). როცა მონღოლებმა თავიანთი უზარმაზარი სახელმწიფო შექმნეს, მათ დაპყრობილი ქვეყნების სოფლისა და ქალაქის ბინადარ მოსახლეობაზე გაწერილ პირდაპირ გადასახადებზეც გაავრცელეს მათთვის ცნობილი საგადასახადო ტერმინი. ამიერიდან ყოფიური სულად გადასახადად იქცა და მისი გამოღება დაეკისრა როგორც არამუსლიმან, ისე მუსლიმან მოსახლეობასაც (მანამდე მუსლიმანები სულად გადასახადს არ იხდიდნენ). მისი ოდენობა, როგორც ჭუვეინის ცნობებიდანაც ჩანს, არ იყო ზუსტად განსაზღვრული და დამოკიდებული იყო ამა თუ იმ ოლქის ხაზინის გასავალზე (დაწვრილებით იხ. Р а ш и д - а д - д и н, Джамш ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 453—462; რუსული თარგმანი, გვ. 256—262; В. В. Бартольд, Персидская надпись на стене анлийской мечети Мануче. Сочинения, т. IV, М., 1966, გვ. 330—332; А. А. Аляз а д е, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 198—210; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV веков, Ленинград, 1960, გვ. 360—369; ვ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის მასალები ეამოაღმწერლის თხზულებაში, კრებ. „მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის ნარკვევები“, თბ., 1968, გვ. 57—58).

115. ჰაშარი. ამ ტერმინით მონღოლური ხანის წყაროებში ჩვეულებრივ აღინიშნება დაპყრობილი ქვეყნების დატყვევებული

მოსახლეობა (უპირატესად მამაკაცები), რომელსაც მონღოლები ყველაზე მძიმე და სახიფათო საქმეზე იყენებდნენ ქალაქების ალყის დროს. ამ შემთხვევაში ჯუჯეინი ჰაშარში ადგილობრივი მოსახლეობის წარმომადგენელთაგან შედგენილ რაზმებს გულისხმობს.

ი ა მ ი. მონღოლები სამხედრო სტრატეგიული მიზნით დიდ ყურადღებას აქცევდნენ სახელმწიფოში მიმოსვლის საშუალებათა მოწესრიგებას. ამ მიზნით, უგედეი ყაენმა 1236 წელს ბრძანა გზებზე საფოსტო სადგურების — იამების დაარსება. თვითელი ასეთი სადგურის ზედამხედველს (იამჩის) მუდმივად უნდა ჰყოლოდა იამში ოცი ცხენოსანი გამყოლი, საკმაო რაოდენობით ცხენები. ხარშებმული ურმები და აუცილებელი სანოვაგე. ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა. ადგილობრივ მოსახლეობას უნდა გაეღო (С. А. Козин, Сокровенное сказание, Юан чао би ши, I, М.—Л., 1941, გვ. 197—198; Рашид-ад-дин, Сборник летописей, II, გვ. 36; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 536—537; История монгольской народной республики, М., 1967, გვ. 118).

116. ამ გადასახადების რაობა არ არის გარკვეული. ლექსიკონების მიხედვით „ყისმათ“ ნიშნავს გაყოფას, განაწილებას, წილს. ხოლო „დასთანდაზ“ — მპარცველს, მჩაგვრელს, ხელმყოფს. ჯ. ბოილი ყისმათსა და დასთანდაზს „უკანონო მოთხოვნებად“ თარგმნის (ტ. II, გვ. 517). „ყისმათ“ შეიძლება დაკავშირებული იყოს „ყასამათთან“, რომლის ეტიმოლოგია და მნიშვნელობა ასევე გაურკვეველია (იხ. И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 381—382).

დასთანდაზი XV—XVII სს. სპარსულ დოკუმენტებშიც გვხვდება (A. K. S. Lambton, Landlord and Peasant in Persia, London, 1953, გვ. 102; ჩვენთვის საინტერესო ტერმინი დამოწმებულია ალვანდ აყ-ყოიუნლუს 1498/9 წ. სასოიურღალლო ფირმანში: Персидские документы Матенадарана, составил А. Д. Папаян. Указы, вып. I, Ереван, 1956, № 8, 9, 10, 18; вып. II, Ереван, 1959, № 5, 33; სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში, I, 1, გამოსცა ვ. ლ. ფუთურიძემ, თბ., 1961, № 26). დასთანდაზი იხსენიება აგრეთვე სიმონ I-ისა და როსტომის ორენოვანი წყალობის წიგნების სპარსულ ტექსტებშიც (ქართულ-სპარსული ისტორიული დოკუმენტები, გამოსცა ვ. ფუთურიძემ, თბ., 1955, № 45, 190; Персидские документы Матенадарана, I, № 23). ყველა დასახელებულ დოკუმენტში, რომელთა უმეტესობა სომეხი სამღვდელთაგანისაა, საგადასახადო შეუვალო-

ბის ბოძებას ეხება, დასთანდაზი თითქმის ყოველთვის თარჯ-თან ერთად იხსენიება („ალაფე და ულუფე, ბეგარი და შეგარი, თარჯი და დასთანდაზი“ და ა. შ.).

ა. ფაფაზიანის აზრით, დასთანდაზის სახით საქმე გვაქვს ზოგიერთ გადასახადთან, რომლებსაც ყოველგვარი საბაბით იღებდნენ რაიათებიდან სახელმწიფო მოხელენი, როცა ისინი ხელყოფდნენ მათს ავლა-დიდებას და ცდილობდნენ წაერთმიათ ფული და ძვირფასი ნივთები (Персидские документы Матенадарана, I, გვ. 228—229, s. v. „Дастандаз“).

ლ. ტიგრანოვის განმარტებით, XIX ს-ის ირანში დასთანდაზი ავარიზის სინონიმი ყოფილა და გულისხმობდა ყოველი გლეხის კომლის მოვალეობას, მიერთმია მიწის პატრონისათვის (მულქდარისთვის) გარკვეული რაოდენობის სანოვაგე (ცხვარი, ქათამი, კვერცი, ერბო, ყველი და სხვ.). ამ სანოვაგის რაოდენობა ხშირად ბევრად აღემატებოდა მულქდარის მოთხოვნილებას და ბაზარზე გადიოდა გასასყიდად. გლეხებს ევალებოდათ აგრეთვე, რომ ასეთივე სანოვაგე მიეწოდებინათ მუბაშირისა და სხვა მოხელეებისათვის (Л. Ф. Тигранов, Из общественно-экономических отношений в Персии, Тифлис, 1905, გვ. 43—44).

ო. ეფენიევის აზრით, დასთანდაზი სხვადასხვა პირთათვის ფეხის ქირად მიცემული გასამრჩელო იყო (О. А. Эфендиев, Образование азербайджанского государства Сефевидов, Баку, 1961, გვ. 44).

117. ჩინგიზ-ხანის უმცროს შვილს თულის სულ ათი ვაჟი ჰყოლია. მათგან ოთხი (მანგუ, ყუბილაი, ჰულაგუ და არილ-ბუქა) უფროს ცოლთან, სორყოთან ბიქისტან შეეძინა. მუგა თულის მერვე ვაჟიშვილი იყო (Рашид-ад-დინ, Сборник летописей, II, გვ. 103—106).

118. შამს ად-დინ მოჰამედი ქართვების (ან, როგორც ადრე კითხულობდნენ, ქორთების, ქერთების) დინასტიის პირველი წარმომადგენელია (1245—1278). ქართვების ფეოდალური სახელმწიფო 1245—1389 წლებში არსებობდა ლურის მთიანეთში. სახელმწიფოს დედაქალაქი ჰერათი იყო. ქართვები ილხანთა ვასალებად ცნობდნენ თავს, მაგრამ ყოველთვის როდი იჩენდნენ მორჩილებას.

119. ჰიჯრის 651 წ. რაჯაბის თვე შეესაბამება 1253 წლის 27 აგვისტოს — 25 სექტემბერს.

120. როქნულ დინარს ჯუვეინი სხვა დროსაც ახსენებს თავის თხზულებაში (ტ. I, გვ. 16; ტ. II, გვ. 238). ჯ. ბოილი ფიქრობს, რომ უნდა იგულისხმებოდეს როქნ ად-დინად წოდებული

რომელიმე მბრძანებლის მიერ მოჭრილი მონეტა (ჟ. ბოილი, I, გვ. 23, შენ. 1). ვ. ბარტოლდის აზრით, დინარ-ე როქნი სელჩუკური მონეტა იყო (В. В. Бартольд, Персидская надпись на стене анлийской мечети Мануче, გვ. 325, შენ. 64). ამასვე ადასტურებს ვახუშტი ბაგრატიონიც. იგი წერს, რომ როდესაც როქნი ად-დინი (ნუქარდინი) საქართველოს წინააღმდეგ საომრად ემზადებოდა, მან „განსცა როქნი“ (ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის გამოც., ტფილისი, 1885, გვ. 211). როგორც ჩანს, ეს მონეტა ოქროსი უნდა ყოფილიყო. ყოველ შემთხვევაში, იაგელოს არაბულ-სპარსულ-რუსულ ლექსიკონში كَرّ განმარტებულია როგორც „წმინდა ოქრო“.

121. სიტყვების თამაშია: შასთ (شاست) ცერ თითსაც ნიშნავს ნავს და სამოცსაც. გრაფიკულად ასევე გამოისახება ამავე წინადადებაში ნახმარი სიტყვა სოსთ (سست — სუსტი).

122. ამიერკავკასიის ქვეყნებში 1254 წ. ჩატარებული აღწერის შესახებ სხვა წყაროებშიც მოიპოვება ცნობები (გრიგოლ აკანელი, მოისართა ტომის ისტორია, გვ. 31—32; აგრეთვე, გვ. 127—130; Киракос Гандзакецц, История, გვ. 183—184; История монголов по армянским источникам, I, СПб., 1873, გვ. 9, 41; Армянские источники о монголах, გვ. 26, 35; Пашидад-дин, Сборник летописей, II, გვ. 141, 150). საინტერესოა აღნიშნოს, რომ რაშიდ ად-დინის აზრით, ეს არ ყოფილა პირველი აღწერა (შდრ. ვ. გაბაშვილი, მახლობელი აღმოსავლეთის სოციალურ-ეკონომიური ისტორიის მასალები, გვ. 52).

123. ტექსტში كيتو — მაგრამ თვითონ ჯუვეინის ცნობით, არღუნი ქეშთან (كش) შეეგება ჰულაგუს (იხ. აქვე, სპარსული ტექსტი, გვ. 36, ქართული თარგმანი, გვ. 58. შდრ. აგრეთვე. Пашидад-дин, Джамии ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 25; რუსული თარგმანი, გვ. 23). ქეში გვიანდელი შაჰრესაბზია.

124. 656 წ. რამაზანის თვე 1258 წლის სექტემბერს შესაბამება.

125. ჯუვეინის ზემოთ აღნიშნული ჰქონდა, რომ მისი სრული სახელი იყო იზ ად-დინ თაჰერი. طهر (თაჰერი) ადამიანის სახელიც არის და სუფთას, წმინდას, უმწიკველოს ნიშნავს.

126. მონღოლთა ბატონობის ხანაში მალი ორგვარი მნიშვნელობით იხმარებოდა: 1. უფრო ხშირად, საერთოდ ყოველგვარი გადასახადისა და 2. შედარებით იშვიათად, მიწაზე დაწესებული გადასახადის (ხარაჯის სინონიმად). ჯუვეინი პირველი მნიშვნელობით, საერთოდ გადასახადების აღსანიშნავად უნდა ხმარობდეს ამ ტერ-

მინს (მალის შესახებ იხ. А. А. Алп-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 240; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 373—374).

127. ამგვარად, ირკვევა, რომ არღუნ ამირს მეორედაც ჩაუტარებია საქართველოს აღწერა. უკვე ჰულაგუ-ხანის დროს, 1258 წლის ბოლო თვეებში ან 1259 წ. დამდეგს. აღსანიშნავია, რომ ქართველი ჟამთააღმწერელიც მონღოლთა მიერ ბაღდადის აღების შემდეგ მოგვითხრობს საქართველოს აღწერის შესახებ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 234—235). ბაღდადი ჰულაგუს ლაშქარმა აიღო 1258 წ. თებერვალში (Рашид-ад-დინ, Джамн ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 59; რუსული თარგმანი, გვ. 43—44). მართალია, ჟამთააღმწერელს ზოგიერთი უზუსტობაც აქვს დაშვებული თხრობაში. მაგალითად, აღწერის ჩატარების ინიციატივას ის ბათოს მიაწერს, თუმცა ეს უკანასკნელი იმ დროს ცოცხალიც არ არის (გარდაიცვალა 1255 წელს). შეიძლება ქართველი ავტორის შეცდომა იმით აიხსნას, რომ 1254 წელს არღუნი ბათოს ულუსიდან მოვიდა საქართველოში აღწერის ჩასატარებლად. გამორიცხული არ არის აგრეთვე, რომ ჟამთააღმწერელს ერთმანეთში არეოდა ახლო ხანებში ჩატარებული ორი აღწერა და შერწყმულად გადმოსცა ეს ამბავი. ასეა თუ ისე, ვფიქრობთ, არღუნ ამირის დაახლოებული პირისა და ერთ-ერთი თანაშემწის, ჭუვეინის ცნობა, საქართველოში აღწერის ორწყებად ჩატარების შესახებ, ანგარიშგასაწევი (ვ. გაბაშვილიც აღნიშნავს, რომ ხალხის აღწერა 1254 წლიდან 1260 წლამდე გაგრძელდა. იხ. ვ. გაბაშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 53).

128. მონღოლთა სახელმწიფოში ყოველდღე მრავალი ელჩი და შიკრიკი მგზავრობდა სხვადასხვა მიმართულებით. მათი მომსახურებისათვის გზებზე დაარსებული იყო საფოსტო სადგურები — იამები, სადაც მუდმივად უნდა ჰყოლოდათ გამზადებული სამგზავრო და სატვირთო ცხენები ანუ ულალი. იამებისათვის ცხენების მიწოდება ადგილობრივ მოსახლეობას ევალებოდა.

129. დავით რუსუდანის ძის აჯანყების შესახებ დაწვრილებით იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 152—157.

130. ჰიჯრის 657 წ. რაბაზანის დამლევი 1259 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებს შეესაბამება.

131. ჭუვეინის ამ ცნობის გამო ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს: „მეტად საყურადღებოა სპარსელ თანაშემდროვე ისტორიკოსის ჭუვეინის ცნობა: თუმცა არც მისი აღწერილობაა გრძელი და სრული.

სამწუხაროდ, ამ ადგილას ხელთნაწერებში ამ ამბავის ბოლო უნდა დაკარგული იყოს ისე, რომ მოთხრობა ისტორიკოსს დაუმთავრებელი რჩება“ (ი ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 161).

132. ჭუევიანის ცნობით, რაკი ჩინგიზ-ხანის მბრძანებლობის დროს მისი სახელმწიფოს საზღვრები ძალიან გაიზარდა, მან ყველას განუსაზღვრა საცხოვრებელი ადგილი, რომელსაც იურთს უწოდებენ. „უფროს ვაჟს თუშის (ჯუჩის, ბათოს მამას) უბოძა ქვეყანა ყაიალილიდან და ხორეზმიდან ვიდრე საყსინისა და ბოლღარის უშორეს კიდემდე და იმავე მიმართულებით იქამდე, საცა კი თათართა ცხენს ფეხი დაუდგამს“ (ჯუევიანი, I, გვ. 31).

საყსინი მდ. ვოლგის ქვემოწელში, მის შესართავთან მდებარე სავაჭრო ქალაქი იყო. ამ შემთხვევაში ჭუევიანი გულისხმობს არა მარტო ქალაქს, არამედ მთელ მის მიმდებარე ტერიტორიასაც. ბოლღარის სამეფოც ვოლგისპირეთში მდებარეობდა. (იხ. Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда и ее падение, გვ. 25).

133. ქალაქი ყაიალილი მდ. ილის აუზში მდებარეობდა. თანამედროვე კოპალის მახლობლად. გუილიომ რუბრუკისი მას კაილაქს უწოდებს (გ. რუბრუკისი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, თარგმანი ფრანგულიდან გ. ქიქოძისა, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, V, 1942, გვ. 71, 87).

ალაყამაყის მდებარეობა არ არის ცნობილი. როგორც ჩანს, ის ალათაუს მთების მახლობლად უნდა ყოფილიყო (В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 558).

134. 1248 წ. გაზაფხულზე გუიუქ-ხანი ბათოს წინააღმდეგ გამზადა და დიდი ლაშქრით დასავლეთისკენ დაიძრა. სორყოთან ბიქის მიერ დროულად გაფრთხილებული ბათოც მის შესახვედრად წამოვიდა. მაგრამ გუიუქმა მონღოლეთის ფარგლებიდან გამოსვლაც ვერ მოასწრო, გზაში გარდაიცვალა. (ჯუევიანი, I, გვ. 215—216; Пашид-ад-დინ, Сборник летописей, II, გვ. 121; შდრ. აგრეთვე, В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 557).

135. მონღოლთა სახელმწიფოს დედაქალაქი ყარაყორუმი მდინარე ორხონის ნაპირზე იდგა. მისი მშენებლობა ჩინგიზ-ხანის დროს დაიწყო და 1235 წელს დამთავრდა. ყარაყორუმი შედარებით მცირე ხანს იყო მონღოლი ყაენების რეზიდენცია (1260 წლამდე). ამჟამად დაქცეულია (В. В. Бартольд, Каракорум, Сочинения,

ტ. III, მ., 1965, გვ. 443—444; *История Монгольской народной республики*, გვ. 119).

კათოლიკე ბერმა გ. რუბრუკისმა პირადად იხსულა ყარაყორუმი მანგუ ყაენის დროს და მისი აღწერილობაც დაგვიტოვა. მისი სიტყვით, „ქალაქში ორი უბანია, ერთი სარკინოზებისა, სადაც არის ბაზრები და მრავლად იმყოფებიან ვაჭრები, რაიცა ერთი მხრივ სასახლის სიახლოვით აიხსნება, ხოლო მეორე მხრივ ელჩების სიმრავლით. მეორე უბანი ეკუთვნის ჩინელებს, რომელნიც გამოუკლებლივ ხელოსნები არიან. ამ სასახლეს გარდა იქ რამდენიმე დიდი პალატია, სადაც სასახლის მდივნები ცხოვრობენ. ქალაქში თორმეტი ტაძარია. შეწირული სხვადასხვა ერის კერპებისადმი, ორი მეჩითი, სადაც მაჰმადის რჯულს იცავენ და ერთი ქრისტიანული ეკლესია ქალაქის განაპირას. ქალაქი მიწის გალავნითაა შემორტყმული და მას ოთხი კარიბჭე აქვს. აღმოსავლეთით ფეტვითა და სხვა ხორბლეულით ვაჭრობენ, მავრამ უნდა ითქვას, რომ ხორბლეული იშვიათია; დასავლეთით ცხვრებისა და თხების აღებ-მიცემობა ხდება, სამხრეთით — ხარებისა და ფორნებისა; ხოლო ჩრდილოეთით — ცხენებისა“ (გ. რუბრუკისი, მოგზაურობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში, გვ. 133—134).

136. გუიუქის გარდაცვალების შემდეგ მონღოლ უფლისწულთა შორის მძაფრი ბრძოლა გაჩაღდა ყაენის ტახტისათვის. უგედის სახლის მიმართ მტრულად განწყობილმა ბათომ მხარი დაუჭირა თულის ვაჟიშვილს მანგუს. 1251 წლის ყურულთაიში ძირითადად ჯუჩისა და თულის ულუსების წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. ყაენად არჩევის შემდეგ მანგუ სასტიკად გაუსწორდა მოწინააღმდეგეებს — უგედისა და ჩალათაის შთამომავალთ (ჯუჯეინი, III, გვ. 16 — შმდ: Рашид-ад-дин, Сборник летописей, II, გვ. 129—139; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 558—560; *История монгольской народной республики*, გვ. 121).

137. ბაურჩი ანუ „ჰამა-სმის თადარიგის დამჭერი“ (ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, გვ. 91) მალალი თანამდებობის მოხელე იყო მონღოლთა სამეფო კარზე (იხ. С. А. Козин, Сокровенное сказание, § 124; В. В. Бартольд, Туркестан в эпоху монгольского нашествия, გვ. 447). ჰულაგუ-ხანის ერთ-ერთი გამოჩენილი სარდლის ქიდ-ბუღა ნოინის შესახებ დაწვრილებით იხ. Рашид-ад-дин, Джамии ат-таварих, III.

138. ჰიჯრის 650 წ. ჯუმადა აღავალის შუა რიცხვები 1252 წლის ივლისის ბოლო კვირას შეესაბამება.

139. ძველი გეოგრაფები მსოფლიოს დასახლებულ ნაწილს შვიდ კლიმატურ სარტყლად ჰყოფდნენ ეკვატორის პარალელური წარმოსახვითი ხაზებით. მათი წარმოდგენით, ჩრდილო განედის 50°-ის ჩრდილოეთით და ეკვატორის სამხრეთით მდებარე რაიონები საერთოდ დაუსახლებელი იყო.

140. ალბათ იგულისხმება უგედვი ყაენი, რომელმაც პირველმა დანიშნა მას'უდ-ბეგი მავერანნაჰრის გამგებლად.

141. ჰიჯრის 650 წ. საფარის თვის 20 რიცხვი 1252 წლის 2 მაისს შეესაბამება.

142. 650 წ. რამზანის 20 რიცხვი 1252 წლის 24 ნოემბერს შეესაბამება. ზემოთ ჯუჯეინის აღნიშნული ჰქონდა, რომ არღუნის წასვლის შემდეგ ის და სირაჯ ად-დინ შოჯა'ი რამდენიმე დღით დარჩნენ ყარაყორუმში და 651 წ. რაჯაბის თვეში (1253 წ. 27.VIII—25.IX) ისინიც დასავლეთისკენ დაიძრნენ. (იხ. გვ. 49 და შუნ. 119).

143. საქარავნო-სატრანზიტო ვაჭრობა აღმოსავლეთის ქვეყნებში მსხვილი მუსლიმანური სავაჭრო კომპანიების ხელთ იყო. ამ კომპანიების წევრებს ორტალები ეწოდებოდათ. მონღოლთა არისტოკრატია მკვიდროდ იყო დაკავშირებული საქარავნო ვაჭრობასთან. ორტალები ხშირად ფეოდალური არისტოკრატის წარმომადგენელთა კონტრაგენტებად გამოდიოდნენ და მათგან მიღებული თანხით აწარმოებდნენ ვაჭრობას. ცნობილია აგრეთვე, რომ თვითონ მონღოლი ყაენებიც მკვიდროდ იყვნენ დაკავშირებული მუსლიმანურ სავაჭრო კომპანიებთან (А. Ю. Якубовский, Восстание Тараби в 1238 г. Труды ИВ АН СССР, т. XVII, 1936, гв. 112).

144. საგანგებო გადასახადს ანუ ავარიზს (اعراض) სახელმწიფო ფულით კრეფდა ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობაში. იგი გამიზნული იყო გაუთვალისწინებელი ხარჯების დასაფარავად. მართალია, ავარიზი მონღოლთა სახელმწიფოში საგანგებო გადასახადად ითვლებოდა, მაგრამ ფაქტიურად მუდმივ გამოსაღებად იყო ქცეული (И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, гв. 382).

145. სეიდები წინასწარმეტყველ მუჰამედის შთამომავლებად ითვლებიან და განსაკუთრებულ პრივილეგიებულ წოდებას შეადგენენ.

146. უამთაღმწერელიც აღნიშნავს, რომ „ხუცესთა და მონაზონთა და საეკლესიოთა განწესებათა არა შეავდო საზღავი, არცა ყალანი, ეგრეთვე შიხთა, და დავრეშთა, და ყოვლისა სჯულისა კაცნი საღმრთოდ განჩენილნი განათავისუფლნა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 235).

147. 650 წელი 1252 წ. 14 მარტს დაიწყო და 1253 წ. 2 მარტს დამთავრდა.

148. ჟამთააღმწერლის ცნობით მანგუ ყაენს ყუბილაი თითქოს დასავლეთში სალაშქროდ დაუნიშნავს, ხოლო ჰულაგუ — აღმოსავლეთში, „გარნა ძნელად აღუჩნდა ყუბილ ყაენს წარმოსლვა დასავლეთით, ულოს წარსლვა ინდოეთის კერძოთა. მაშინ ევედრა ულო ძმასა, რათა განცვალონ ლაშქრობა და ულო დასავლეთით კერძო მოვიდეს და ყუბილ ყაენი ინდოეთს. ვითარ ცნა ყუბილ ყაენმან, სიხარულით შეიწყნარა სიტყვა ულოსი და განცვალეს ლაშქრობა“. (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 221).

149. რაშიდ ად-დინი ამ უფლისწულს სონთაის (استان) უწოდებს (Рашид-ад-дин, Джами ат-таварих, III. სპარსული ტექსტი, გვ. 24, 25; რუსული თარგმანი, გვ. 22, 23), თულის შეილების ჩამოთვლის დროს კი უმცროსად სუბუთაის იხსენიებს (Рашид-ад-дин, Сборник летописей, II, გვ. 106). ასეთი სხვაობა წერტილების არასწორად დასმით უნდა აიხსნას.

150. ეს მონღოლი უფლისწულები ჟამთააღმწერელთანაც არიან მოხსენიებული (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 223, 251, 254; შდრ. აგრეთვე, გრიგოლ აკანელი, მოისართა ტომის ისტორია, გვ. 33, 41—42, 133—137). უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ ავტორს ბალაღი („ბოლღა“), თუთარ და ყული სხვადასხვა ულუსების წარმომადგენლებად მიაჩნია (ამის შესახებ იხ. რ. კიკნაძე, ჟამთააღმწერლის თხზულების ერთი ადგილის შევსებისათვის, „მაცნე“, ისტორიის სერია. 1971, № 4, გვ. 119, შენ. 23).

151. ტექსტშია **اباچيگ** — ჯ. ბოილის აზრით, იგულისხმება ხანგაის ქედი (ჯ. ბოილი, II, გვ. 609. შენ. 9).

152. ქ. ბიშბალიდი უიღურთა სახელმწიფოს მთავრის — იდი-ყუთის რეზიდენცია იყო. იგი მდებარეობდა ტიან-შანის ქედის ჩრდილო კალთაზე, მონღოლეთიდან დასავლეთისაკენ მომავალ დიდ სავაჭრო გზაზე (В. В. Бартольд, Бишбалык, Соч. т. III, М., 1965, გვ. 374—377).

153. ამ წინადადებაში ავტორი გართიმულ სიტყვებს ხმარობს: ალაძხან (საძოვარი) — ხან (აქ: წახდენილი), მარღხან (მდელი) — ახან (აქ: ზიანი. ვნება).

154. ყურანი, II, 33.

155. ჯუეენი აქ ხაზს უსვამს სხვადასხვა მნიშვნელობის მქონე სიტყვების გრაფიკულ მსგავსებას. მცენარეულობა (გიპჰ — ასგ) და დანაშაული (გონჰ — ასგ). აგრეთვე, სიმწვანე (საბჰ —

სისიზმის და სიმამრის (სინ — სირ) არაბული გრაფიკით ერთნაირად იწერება, განსხვავება მხოლოდ დიაკრიტიკულ წერტილებშია.

156. უ ლ უ ფ ე (ألف). ამ ტერმინით ჯუჯენი აღნიშნავს ერთი ადამიანის გამოსაკვებად აუცილებელ საზრდოს ან, საერთოდ სურსათ-სანოვავს, ხოლო ა ლ ა ფ ე ს (ألف) საქონლის საკვების აღსანიშნავად ხმარობს. ასეთივე მნიშვნელობით შემოვიდა ეს ტერმინები ქართულშიც (ულუფა და ალაფი). რაშიდ ად-დინსა და სხვა ისტორიკოსებთან ულუფეს და ალაფეს საპირისპირო მნიშვნელობა აქვთ (ულუფე — საქონლის საკვები; ალაფე — სანოვავე). ა. ალი-ზადეს აზრით, ეს შეიძლება იმით აიხსნებოდეს, რომ ჯუჯენი ამ ტერმინებს მონღოლთა შემოსევების წინაშე ხანაში გავრცელებული მნიშვნელობით ხმარობს (А. А. Алп-заде, Социально-экономическая история Азербайджана, გვ. 233). უამთაღმწერლის განმარტებით, „ულუფა... არს ძღუენი მიმავალთა გზად“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 234). ულუფეს როგორც ნატურალური გადასახადის შესახებ დაწვრილებით იხ. А. А. Алп-заде, დასახ. ნაშრომი, გვ. 233—236; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 384—386.

157. თ ა ლ ა რ ი ო რგვარი მნიშვნელობით გვხვდება წყაროებში. ის აღნიშნავდა მარცვლეულის საწყაო ერთეულსაც (უდრიდა ან მანს) და ლაშქრის გამოსაკვებად მოსახლეობაში აკრეფილ ნატურალურ გადასახადსაც (დაწვრილებით იხ. А. А. Алп-заде, Социально-экономическая и политическая история Азербайджана, გვ. 230—232; И. П. Петрушевский, Земледелие и аграрные отношения в Иране, გვ. 383—384).

158. „სიასეთ-ნამეში“ (XI ს.) თ ა რ ლ უ ძვირფასი ქსოვილის მნიშვნელობით იხმარება (Спасет-намэ. Перевод, введение в изучение памятника Б. Н. Заходера, М.—Л., 1949, გვ. 154, 332, შენ. 267). სპარსული ლექსიკონებით თ ა რ ლ უ ნიშნავს წითელი აბრეშუმის ქსოვილს, ასეთი ქსოვილისაგან შეკერილ ტანსაცმელს, ხოლო ლ. ბუდაღოვის ლექსიკონით — საკმელ-სასმელს, სანოვავს (Л. З. Будагов, Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, I, გვ. 350).

ა. ალი-ზადეს აზრით, თ ა რ ლ უ შედგებოდა სხვადასხვა ძვირფასი ნივთების, ტანსაცმლის, ქსოვილისა და სხვა საგნებისაგან, რაც ოლქების გამგებლებს უნდა მიერთმით ყაენის, ხათუნების, უფლისწულებისა და სხვა წარჩინებულ პირთათვის (А. А. Алп-заде, დასახ. ნაშრომი, გვ. 241). ჯ. ბოილი ფიქრობს, რომ თ ა რ ლ უ

(თოზღუ) არაბული ნუზლის ეკვივალენტია და ნიშნავს მოგზაურ-თათვის მირთმეულ საგზალს (ჯ. ბოილი, I, გვ. 142, შენ. 1). რაშიდ აღ-დინის „ისტორიათა კრებულში“ თარღუ მისართმეველს აღ-ნიშნავს და ზოგჯერ ფეშქაშთან ერთად გვხვდება. ა. არენდსი რუსულ თარგმანში რიგ შემთხვევებში უთარგმნელად სტოვებს ამ ტერმინს (Р а ш и д - а д - и н, Дж а м и ат - т а в а р и х, III, გვ. 23, 26, 153, 263, 293), ზოგჯერ კი თარგმნის როგორც „სამასპინძლოს“ (подношение; იქვე, გვ. 59, 77).

ჯუვეინის თხზულებაში თარღუ სანოვაგის აღმნიშვნელი ტერმინი ჩანს, მაგრამ იყო თუ არა ის ნუზლის სინონიმი, ამის გადაჭრით თქმა ძნელია. შესაძლებელია, ჩვენი ავტორი გარკვეულ განსხვავებასაც ხედავდეს მათ შორის. ყოველ შემთხვევაში, იგი აღნიშნავს, ამირები და მხარეთა გამგებლები რომ თარღუს და ნუზლის დამზადებას შეუდგნენ, ნუზლს გზადაგზა სადგომებში (მანზე-ლებში) ათავსებდნენო, თარღუს კი აღარ იხსენიებს.

ნუზლი (არაბ. — მასპინძლობა, სტუმართმოყვარეობა, ძღვე-ნი, საჩუქარი) ა. ალი-ზადეს განმარტებით, ნატურალური გადასახა-დი იყო, რომელსაც ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობა ღიღებულ-თათვის მისართმევი ნაირნაირი ძღვნისა და საჩუქრის სახით იხდი-და (А. А. А л и - з а д е, დასახ. ნაშრომი, გვ. 241). საინტერესოა სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებაც: „ნუზლი ესე არს მოყვარე-მან რა მოგზაურს საზრდო მიუძღვანოს“ (სულხან-საბა ორბე-ლიანის თხზულებანი, ტ. IV, 1, თბ., 1965, გვ. 600).

159. ფარსანგი (ფარსახი) მანძილის საზომი ერთეულია, 6—7 კილომეტრს უდრის.

160. ჰიჯრის 650 წელი 1252 წ. 14 მარტს დაიწყო. ამდენად, აქ საუბარია 1252 წლის გაზაფხულზე.

161. სიტყვების თამაზია: „ჯამებს სკლიდნენ (ჯამჰჷ ნუშინდანდ) და ..ტანსაცემლს იცვამდნენ“ (ჯამჰჷ ფუშინდანდ) არაბული გრაფი-კით ერთნაირად გამოისახება (جامش و حامي), განსხვავება ღიაკრიტი-კულ წერტილებსა და გახმოვანებაშია.

162. ჰიჯრის 651 წლის რაბი აღ-ავალის ორი რიცხვი 1253 წ. 2 მაისს შეესაბამება.

163. ჰიჯრის 651 წ. შა'ბანის 24 1253 წლის 18 ოქტომბერს უდრის.

164. ჯუმალარი ჰულაგუს მეორე ვაჟი იყო. რაშიდ აღ-დინის ცნობით, დედამისი გუიუქ-ხათუნი ოირათის ტომის მეთაურის ასუ-ლი ყოფილა. გუიუქ-ხათუნის მამა თურალჩი-გურგენი იყო, ხოლო

უკდა — ჩინგიზ-ხანის ასული ჩეჩეკენი (Р а ш и д - а д - д и н, Джами ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 8; რუსული თარგმანი. გვ. 16).

165. ჰულაგუ-ხანს სულ 21 შვილი ჰყოლია, მათგან თოთხმეტი ვაჟი და შვიდი ქალი. აბაღა მისი უფროსი ვაჟიშვილი იყო, ხოლო იამშუთი — მესამე (Р а ш и д - а д - д и н, Джами ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 8—10; რუსული თარგმანი, გვ. 16—17).

166. აღმალილი მდ. ილის აუზში მდებარეობდა აღმოსავლეთ აზიიდან დასავლეთში მომავალ მნიშვნელოვან სავაჭრო გზაზე. მონღოლთა დროს აღმალილი ჩალათაის სამფლობელოს ცენტრი გახდა (В. В. Бартольд, Отчет о поездке в Среднюю Азию с научною целью, Сочинения, т. IV, გვ. 79).

167. ურყინე-ხათუნი ჩალათაის შვილიშვილის ყარა-ჰულაგუს (ჯუვეინისტან — ყარა) ცოლი იყო. ყარა-ჰულაგუს გარდაცვალების შემდეგ ჩალათაის ულუსი მანგუ ყაენმა უბოძა მის მცირეწლოვან შვილს. რომლის სახელითაც ურყინე-ხათუნი განაგებდა სამფლობელოს 1251—1261 წლებში (ჯუვეინი, I, გვ. 181; С. Лам-Пуль, Мусульманские династии, გვ. 200; К. Босворт, Мусульманские династии, გვ. 197).

168. ჰიჯრის 653 წელი 1254 წ. 21 თებერვალს დაიწყო და 1255 წ. 11 იანვარს დამთავრდა. ე. ი. იგულისხმება 1254 წლის ზაფხული.

169. 653 წლის შა'ბანის თვე შესაბამება 1255 წ. 5 სექტემბერს — 3 ოქტომბერს.

170. იგულისხმება მდ. ჩეიჰუნი (ამუ-დარია).

171. რაშიდ ად-დინის ცნობით, ჰულაგუს ლაშქარმა 653 წ. ზულ-ჰიჯჯეს პირველში ანუ 1256 წლის 1 იანვარს გადალახა ამუ-დარია (Р а ш и д - а д - д и н, Джами ат-таварих, III, სპარსული ტექსტი, გვ. 26; რუსული თარგმანი, გვ. 24).

172. შაბურდანი ამუ-დარიის მარცხენა ნაპირზეა, ბალხის დასავლეთით; თანამედროვე შიბირყანი (ავღანეთში).

173. მსხვერპლის შეწირვის დღესასწაული (ეიდ-ე აზჰა ან ეიდ-ე ყურბან) ისლამის ერთ-ერთი დიდი დღესასწაულია. იგი უკავშირდება წინასწარმეტყველ აბრამის მიერ ქააბის ტაძრის აშენებასა და

გაბრიელ მთავარი ანგელოზისაგან „შავი ქვის“ მიღებას. ეს დღესასწაული აღინიშნება ზულ-ჰიჯჯეს თვის 10 რიცხვში (И. П. Петрушевский, Ислам в Иране, გვ. 78—79). 1256 წელს მსხვერპლის შეწირვის დღესასწაული 10 იანვარს ყოფილა.

174 ე. ი. ჰულაგუ-ხანის.

175. ამის შემდეგ ჯუვეინის აღწერილი აქვს ჰულაგუ-ხანის ირანში შესვლა და ისმაილიანთა ციხე-სიმაგრეების დაპყრობა, მაგრამ ამ ბრძოლებში ქართველთა მონაწილეობის შესახებ არაფერს ამბობს.

სამცნებლები
პირობა სახელები

ა

აბლა 10, 12, 58, 87
აბრამი (ბიბლ.) 87
აბუ ბაქრ აბდლაჰ იბნ ოსმანი 30, 69
აბულ ფაზლ აბდ არ-რაზაყ ალ-ლუთი 9
აეაგ ათაბაგი 13, 72
ალა ად-დინი, ისმაილიანთა ორდენის
მეთაური 23, 64
ალა ად-დინ ათა მალიქ ჭუვეინი 7—19,
60—64, 67, 68, 70—86, 88
ალა ად-დინ ქეიყოზად I, რუმის სულ-
თანი 40, 64, 73
ალა ად-დინ მოჰამედ ბ. თეჰეში — იხ.
მოჰამედ ხორეზმშაჰი
ალა ად-დოვლე 21, 61
ალექსანდრე (მაკედონელი) 42
ალეანდ აყ-ყოიუნლუ 77

ალი 67
ალი-ზადე ა. 85, 86
არენდსი ა. 86
არილ-ბუქა 48, 49, 57, 63, 78
არლუნი, ილხანი 13
აყსარაი 8
არლუნ ამირი 10, 11, 15, 22, 24, 44—51,
53, 58, 59, 76, 80, 83
აღრასიიბი 42, 73
აზრაფ მოზათარ ად-დინ მუსა — იხ.
მალიქ აზრაფი
აშქაბუსი 37, 72
აჰმედ ბითიქი 11; 59
აჰმედ-თეგულდარი 10, 13
ალ-აჰრი 8

ბ

ბათო 22, 45, 46, 50, 56, 63, 80, 81,
82
ბაიდარი 22, 63
ბაიჩუ 45, 56
ბალაღაი (ბოლღა) 56, 58, 84
ბარაყ ჰაჩიბი 32, 70
ბარტოლდი ვ. 16, 70
ბაქრაძე დ. 79
ბედრ ად-დინ ლუ'ლუ 22, 64
ბერაძე გ. 61, 67
ბერქე 22
ბერქეჩარი 22
ბერქენიშვილი ნ. 70, 72
ბეჰა ად-დინ ჭუვეინი, საჰეზ-დივანი,
ათა მალიქ ჭუვეინის შაჰა 9, 10, 14,
46, 49, 50

ბიქი — იხ. სორყოთანი ბიქი
ბოლი ჯ. 9, 64, 65, 67, 69, 70, 71,
77, 79, 81, 82, 84—86
ბოლღა — იხ. ბალაღაი
ბოლღაი 47
ბოსკორტი კ. 64
ბროსე მ. 70
ბროუნი ელ. 17
ბუღალოვი ლ. 85
ბუნიატოვი ზ. 70
ბური 22, 63
ბულა 46
ბულა-თემური 56
ბუყუ-ხანი 43

პ

ვახაშვილი ვ. 61, 71, 76, 79, 80
 ვაბრიელი (ბიბლ.) 88
 ვერაი შალიჭი 11, 59
 გორგიჯანიძე ფ. 67, 68
 გრიგოლ აკნეცი (აკანელი) 71, 79, 84

გუიუქ-ხათუნი 86
 გუიუქ-ხანი 10, 13, 21—23, 25, 52, 54,
 55, 63, 64, 81, 82
 გურგინი 42, 73
 გურგუზი 10, 44, 45, 73

ღ

ღავით აღმაშენებელი 61
 ღავით ლაშას ძე 22, 25, 51, 64

ღავით რუსულანის ძე 22, 25, 51, 64, 80

ქ

ედგუ-თემური 44
 ელჩითაი 24
 ელჩითაი 22, 63

ელჩი ფაქლავანი 25, 33
 ეფენდიევი ო. 78

კ

კასაფი 8, 16
 კახტანგ VI 69

კახტანგ ხაჩენელი 70
 კახუშტი ბაგრატიონი 79

ღ

ზალი 37
 ზაქარია, შამს აღ-დინ მოჰამედ ჭუქვი-
 ნის ვაჟი 13

ზაქარია მხარგრძელი, ამირსპასალარი
 72
 აზ-ზაჰაბი 9, 13

თ

თამასი 33, 42, 71
 თაინალი 33, 71
 თაიჩუ 44
 თამთა, ივანე ათაბაგის ასული 69, 70,
 72
 თამთი, ზაქარია და ივანე მხარგრძელე-
 ბის და 70
 თეგუდარ-ოდული 56
 თოლა-თემური 22

თოდრული, სელჩუქიანი სულთანი 27,
 66
 თუთარ-ოდული 56, 58, 84
 თული 10, 52, 63, 78, 81
 თურალჩი-გურგენი 86
 თურაქინა-ხათუნი 22, 23, 45, 63
 თურუმთაი 48, 50
 თუში (ჭური) 21, 62, 81, 82

ი

იაგელო 79
 იაკუბოვსკი ა. 7
 იალავაჩი მაჰმუდ 24, 48, 53, 65
 იაშმუთი 58, 87
 იბნ ალ-ასირი 16, 61, 62, 66, 67
 იბნ ბიბი 8

იემე (ჭებე) 20, 21, 60, 61, 63 (იხ. აგ-
 რეთვე ჭებე)
 იესუ 22, 23, 63
 იესუნ-ბოლა 22, 63
 ივანე მხარგრძელი, ათაბაგი 36, 39, 70,
 72

ივანე ახალციხელი 29, 30, 31, 67, 68, 69
იზ ად-დინ აი-ბეგი 39, 72
იზ ად-დინ თაპერი 49, 50, 79
იზ ად-დინ ქეიქაუს II, რუმის სულთანი 65
იზ ად-დინ ყაზვინი 28
იულდუზჩი 32, 35, 41, 42, 71

კ

კლენაძე რ. 17, 61, 74, 84.

კირაკოს განძაყეცი 70

ლ

ლაშა 64

მ

მალექ თაშთდარი 30
მალექ აუჰადი 72
ნალიქ აშრაფი 32, 39, 40, 41, 71, 72
მალიქა 27, 28, 32, 39, 68, 69
მანგუ ყაენი 10, 11, 14, 18, 46—50, 52—55, 59, 63, 76, 78, 82, 84, 87
მას'ულ-ბეგი 22, 24, 53, 58, 65, 83
მაჯდ ად-დინ თამრიზი 50
მაჯდ ალ-მულქი 12
მაჰმუდი 49
მესხია შ. 61

მოზაფარ ად-დინი 26, 27, 66
მოჰამედ რამაზანი 17
მოჰამედ ყაზვინი 9, 17, 18, 65
მოჰამედ ხორეზშმაჰი 9, 14, 60, 61
მუგა 48, 78
მუნქარი 36, 72
ალ-მუსთასირ ბილაჰი 38, 72
ალ-მუსთასიმი 12
მუჯი-ოღული 56
მუჯირ ად-დინი 39
მუჰამედი 67, 70

ნ

ნაიმათაი 48, 49
ნაიმასი — იხ. თაიმასი
ნასერ ად-დინ ალი მალიქი 48
ნასირ ად-დინ მაჰმუდი 64
ნასირ ად-დინ ტუსი 14
ან-ნასირ ლი-დინ ალაჰი 25, 65

ნასირ სალაჰ ად-დინ იუსუფი 64
ნაქირი 72
ნაყუ 49
ნეზამ ად-დინ შაჰი 45
ნესაეი 16, 60, 62, 66, 67, 69, 70
ნეჯმ ად-დინი 50

ო

ოჟეგინი 22, 63
ონხანი 63

ორხანი 32, 43, 70
ოღულ-ყაიმიში 10

პ

პეტრუშევსკი ი. 16, 71

ჟ

ჟამალმწერელი 17, 60—63, 65, 66, 68, 69, 71—75, 80, 82—85
ჟორდანია ზ. 71, 72

რ

რაშიდ აღ-დინი 8, 9, 13, 14, 16, 60—
62, 66—69, 71, 73, 76, 79, 84—87
როსტომ, ქართლის მეფე 77
როსტომ ზაალის ძე 37, 72
როქნ აღ-დინ ყილიჩ არსლან IV, რუ-
მის სულთანი 22, 25, 64, 65
როქნ აღ-დინ ხორშაპი, ისმაილიანთა
ორდენის მეთაური 11

როქნ აღ-დინ სოლეიმან II (ნუქარდი-
ნი), რუმის სულთანი 79
როქნ აღ-დინ ჯაჰანშაპი, არზრუმის
სულთანი 64, 73
რუმბრუქვისი გ. 81, 82
რუსუდანი 64, 65, 69, 80

ს

სადრ აღ-დინი 46, 49, 50
სალბიანი — იხ. სუბუდაი
სარიყ-ბულა 50
სება — იხ. სუბუდაი
სეიდ ჯალალ აღ-დინ თეჰრანი 17
სიბტ იბნ ალ-ჯაუზი 61

სილაგაძე ბ. 61, 62
სიმონ I 77
სირამუნ ამირი 25
სირამუნი, ქუგედვი ყაენის შვილიშვი-
ლი 23, 52, 64

ქ

ქიქოძე გ. 81
ქუთანი 22, 23, 63

ქუჩუ 64

ქ

ყაბანი 44
ყარა (ყარა ჰულაგუ) 22, 63, 87
ყულხჩიშვილი ს. 60
ყიას აღ-დინი 33
ყიზ-მალიქი (რუსუდანი) 25, 30, 32, 51,
69

ყონყურთაყაი 52
ყოშ-თემური 26
ყოშყარი 36
ყუბილაი 48, 52, 56, 63, 78, 84
ყული 56, 84
ყურბალა 44, 45

შ

შალვა 29, 30, 31, 66, 68, 69
შამს აღ-დინი, ყოპესთანის საპატიო კა-
ცი 23
შამს აღ-დინ იულდუზჩი — იხ. იულ-
დუზჩი
შამს აღ-დინ მოჰამედ ქართი 49, 78
შამს აღ-დინ მოჰამედ ჯუვეინი, ათა მა-
ლიქ ჯუვეინის ძმა 10, 12, 13
შამს აღ-დინ ქამარგარი 44

შამს აღ-დინ ჯუვეინი, ათა მალიქ ჯუ-
ვეინის პაპა 9
შარაფ აღ-დინი 45, 46, 74
შარაფ აღ-მულქ ბ. აბულ-ყასემ აღ-
ჯანდი — იხ. იულდუზჩი
შებანგარაი 8
შეჰაბ აღ-დინი 23
შიბანი (შიბაყანი) 22, 56
შოშიაშვილი ნ. 71

ჩ

ჩალათაი 22, 56, 63, 74, 82, 87
ჩეჩექენ ბიქი 44, 56, 87
ჩინგიზ-ხანი 10, 13, 16, 17, 20, 21,

24, 42, 44, 54, 55, 60, 62, 63, 65,
73, 78, 81, 87
ჩინ-თემური 9
ჩორმალუნი 25, 41, 42, 56

ც

ცინცაძე ი. 60

ცქიტეშვილი ო. 61

ჭ

ჭეიშვილი ა. 19

ხ

ხამუში 21, 61, 63

ხორიშაძი 70

ხვაშაძი 13

ჯ

ჯავახიშვილი ნ. 62, 63, 69, 70, 72, 80, 81

ჯალალ ად-დინი 9, 14, 15, 17, 25—43, 64, 67—69, 71, 73

ჯადან ნოინი 24

ჯებე 15, 60, 61, 62 (იხ. აგრეთვე იემე)

ჯემალ ად-დინ აი-აბე 21, 61

ჯემალ ად-დინ ხას ჰაჯიბი 50

ჯუვეინი ალა ად-დინ ათა მალიქი — იხ.

ალა ად-დინ ათა მალიქ ჯუვეინი

ჯუვეინი ბეჰა ად-დინი — იხ. ბეჰა ად-დინ ჯუვეინი

ჯუვეინი შამს ად-დინი — იხ. შამს ად-დინ ჯუვეინი

ჯუვეინი შამს ად-დინ მოჰამედი — იხ.

შამს ად-დინ მოჰამედ ჯუვეინი

ჯუზჯანი 8, 16, 60

ჯუმადარ-ოდული 58, 86

კ

კარუნ არ-რაშიდი 9

კაჯიბ ალი 32, 33, 72

კეთუმ I 64

კორდუ 22, 23

კოსეინი 45

კულაგუ 10—12, 14, 48, 50, 51, 53,

55—58, 63, 78—80, 82, 84, 86—88

კუჯირი 36, 72

ა

Али-заде А. А. 15, 74, 75, 76, 80, 85, 86

Арендс А. К. 75

ბ

Бартольд В. В. 14, 16, 74, 76, 79, 81, 82, 84, 87

Беленцкий А. М. 18

Березин И. 74

Босворт К. 64, 65, 87

Брегель Ю. Э. 17

Будагов Л. З. 85

Буннятов З. М. 67, 69, 70

გ

Галстян А. Г. 66

Греков Б. Д. 74, 81

ჯ

Жузе П. 66

З

Заходер Б. Н. 85

И

Ибн ал-Асир 66, 67

К

Киракос Гандзакеш 66, 70, 72, 79   Козин С. А. 77, 82

Л

Лэн-Пуль С. 64, 65, 66

Н

ан-Насави 67, 69, 70   Насонов А. Н. 74

П

Папазян А. Д. 77   76, 77, 80, 83, 85, 88
Петрушевский И. П. 8, 16, 18, 64, 71,   Пигулевская Н. В. 18

Р

Рашид-ад-дин 16, 61, 62, 67, 69, 71, 73, 75—79, 81, 82, 84, 86, 87

С

Семенов А. А. 74   Строева Л. В. 18
Стори Ч. 17

Т

Тер-Григорьян Т. 66   Тигранов Л. Ф. 78

Э

Эфендиев О. А. 78

Я

Якубовский А. Ю. 8, 18, 74, 81, 83

Boyle J. A. 17
Lambton A. K. S. 77
Minovi M. 76

Minorsky V. 76
Mirza Muhammad Qazvini 17
Scarcia G. 17

ბ

- აბესქუნის (კასპიის) ზღვა 60
 აღარბადავანი 68 (იხ. აგრეთვე აზერ-
 ბაიჯანი)
 აელანეთი 87
 აზადვარი 10
 აზერბაიჯანი 15, 22, 24, 27, 33, 43,
 45, 46, 49, 50, 54, 61, 66
 აზია 7, 87
 ალათაუ 81
 ალამუთი 11, 12, 14, 22, 25
 ალაყამაყი 81
 ალუპო 22, 24, 25, 40, 45, 54, 64
 ალიბადის ციხე 31, 69, 70
 აღინჯის (აღინჯაყის) ციხე 28, 66
 აღმალილი 58, 87
 ამილი 43
 ამიერკავკასია 15, 18, 62, 79
 ამუ-ღარია 41, 45, 53, 70, 73, 87 (იხ.
 აგრეთვე ჭეიჭუნი)
 არაბეთის ერაყი 12
 არანი 13, 21, 27, 49, 50, 51, 54, 63
 არაქსი 61
 არღემილი 20
 არზრუმში 22, 40, 64
 აუღიე-ათა 75

ბ

- ბაილაყანი 21, 63
 ბალხი 9, 49, 87
 ბამბაკი 69
 ბანდ-ე ფამბა 31
 ბალდადი 12, 13, 22, 25—28, 38, 65, 72.
 80
 ბაჰარის ციხე 65
 ბისუთუნის მთა 36
 ბიშბალილი 56, 84
 ბიშქინი 42
 ბოლნისი 71
 ბოლღარი 22, 52, 81
 ბორჩალო — იხ. დებედა

გ

- განჯა 70
 გარნისი (გარნი) 29, 66—68, 72
 გერთის ციხე 21, 61
 გირანის ციხე 41, 42, 73

დ

- დამასკო 64, 71
 დარუბანდი 21, 50, 62, 63
 დაყუყი 26
 დებედა 69
 დეჰისტანი 45
 დვინი 30
 დიარბექრი 24, 42, 65, 71, 72
 დიზ-ე საფიდ (თეთრი ციხე) 72

ე

- ეგვიპტე 12
 ევროპა 7
 ეშელი 22, 63
 ერაყი 20—22, 24, 32, 33, 38, 43—45,
 49—51, 54, 59, 60, 73
 ერევანი 66

ვ

- ვოლგა მდ. 81

თ

თავაგორი (კილიკია) 22, 25, 65
 თავრიზი 21, 27—29, 32, 33, 41, 45;
 46, 51, 62, 63
 თალასი მდ. 75
 თანგუთი 24, 52
 თარაზი 46, 75

თბილისი 30, 32, 33, 51, 61, 69, 71
 თერმეზის წყალი 20
 თიაზის მთა 56
 თურქესტანი 16, 22, 24, 53, 56
 თუშთარი 25

ი

იეზდი 49
 იერუსალიმი 70
 ილი მდ. 63, 81, 87
 ინდოეთი 84 (იხ. აგრეთვე ინდოსტანი)
 ინდოეთის ოკეანე 71

ინდოსტანი 24, 49, 54
 ირანი 7, 8, 10, 30, 61, 87
 ირბილი 26, 66
 ისფაჰანი 32, 33, 34, 49, 50

კ

კაილაკი — იხ. ყაიალილი
 კილიკია 64

კოპალი 81

ლ

ლორე 31

ლურისტანი (ლური) 22, 24, 25, 33,
 54, 61, 65

მ

მავერანნაჰრი 14, 22, 24, 48, 53, 55,
 58, 65, 83
 მაზანდარანი 9, 14, 45, 49, 54
 მანასკერტი 40, 72
 მანზი 24, 52, 54
 მარანდი 29, 67, 68
 მარალა 21, 63

მარქაბის ხეობა 30, 69
 მონღოლეთი 81, 84
 მოსული 22, 24, 45, 53, 64
 მტკვარი 30, 69, 70
 მულანი 21, 42, 61
 მუშის ველი 40
 მცირე არმენია — იხ. კილიკია

ნ

ნახჭევანი 21, 27, 28, 63, 66

ნიშაბური 9, 34, 49

ო

ოთარაი 53

ორზონი მდ. 81

რ

რეი 33, 34

რუმი 22, 24, 25, 35, 38, 40, 41, 45,
 46, 56, 64, 65, 73

აალმასი 29, 67, 68
ამარყანდი 10, 20, 27, 58, 60
ანყურანი 49
არაბი 42
აქართველო 15, 17, 18, 22, 24, 29,
30, 34, 45, 46, 50, 51, 54, 56, 61, 62
65, 66, 68, 70, 79, 80

საყსინი 22, 52, 81
სისტანი 49
სოლანგაი 24, 52
სომხეთი 15, 35, 66
სომხითი 71

ბ

ტიან-შანის ქელი 84

ტუსი 46, 49

უ

უილურის ქეყანა (უილურეთი) 53, 63
ულულ-ეფი 45, 58, 74
ურპია 29, 42, 67, 68

ურპიის ტბა 67
უშნუ 29, 42, 67, 68

ფ

ფარსი 22, 24, 45, 54

ფერლანა 53

ძ

ქაბა 87
ქან-ე გელის მღელელო 58
ქაშანი 49

ქაშლარი 53
ქერმანი 22, 24, 32, 49, 54
ქეში 50, 58, 79

ლ

ლურის მთიანეთი 78

შ

ყაბანის მთიანეთი 42
ყაზახეთი 75
ყაილილი (ყაილაკი) 52, 81
ყარაყორუმში 10, 11, 52, 56, 57, 63,
65, 81—83
ყარსი 30

ყიეჩყუთა ველი 21, 63
ყობაყი 63
ყოპესტანი 63
ყუთაყი — იხ. ყობაყი
ყუმში 49

შ

შაბურლანი 11, 59, 87
შაბურ-ხასთი 25, 65
შამი 27, 32, 35, 38, 40, 45, 51, 64
შაპრესაბში 79

შემასა 62
შიბირყანი — იხ. შაბურლანი
შირყანი 21, 22, 24, 62, 63

7. ჭუეეინის ცნობები საქართველოს შესახებ

ჩინეთი 63, 64, 65
ჩინმაჩინი 63

ჩულუჩაყი 63

ხ

ხანგაის ქელი 84
ხართაბირთი (პარფუთი) 40, 72
ხატაუთი (ხატაი, ხიტაი) 22, 24, 52, 53,
55, 56, 63—65
ხლათი 9, 32, 38, 40, 41, 72, 73
ხოთანი 53

ხოი 28, 30, 32, 41, 66, 68
ხორასანი 9, 10, 14, 22, 44, 45, 49
50, 53, 55, 56, 58, 59, 60, 73
ხორუზში 53, 60, 81
ხორუმბადლი 61, 65

ჯ

ჯენდი 53

ჯეიჰუნი 70, 87 (იხ. აგრეთვე ამუ-ღა-
რია)

კ

კამადანი 12, 21, 61, 65
კაქქარის შიეები 73

კერათი 78

ემენიკაური სახელეები

ა

ადის ტომი 29, 66
ალანები 35

არაბები 52
აფხაზები 35

ბ

ებრაელები 55

თ

თათრები 8, 41, 73, 81
თურქები 42

თურქქანები 67

ი

იეას ტომი 67

ლ

ლურები 27

8

მონღოლები 7—11, 13—19, 20, 21, 33, 34, 42—44, 46, 49, 51, 57, 60—
65, 74—77, 79, 80, 83, 87

ო

ოირათის ტომი 44, 56, 86

ს

სარიტები 35

სვანები 35

სირიელები 35

სომხები 35, 66, 77

უ

უილური 73, 84

ურუმები 35

ფ

ფრანკები 22

ქ

ქართველები 15, 28, 29, 31—33, 35—
37, 40, 51, 62, 68, 80, 88

ქერაითების ტომი 63

ქურთები 27, 43

ყ

ყივჩაყები 35, 36

ჩ

ჩინელები 56, 82

ც

ცანები 35

ხ

ხორეზმელები 15, 65—67, 74

РЕВАЗ КАНДИДОВИЧ КИКНАДЗЕ
СВЕДЕНИЯ ДЖУВЕИНИ О ГРУЗИИ

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ჯ. გიუნაშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი დ. ლეჟავა
ტექნიკური ნ. ოკუჯავა
მხატვარი გ. ნადირაძე
კორექტორი ს. ხანჯალაძე

გადაეცა წარმოებას 13.12.1973; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 9.IV.74:
ქალაქის ზომა 60 X 90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 8,50;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6,87;

№ 00885;

ტირაჟი 2000;

შეკვეთა № 3102

ფასი 65 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Тип. АН Груз. ССР, Тбилиси. 380060 ул. Кутузова, 19

۹۸ III. ۱۰۰
 آیات همایون از آن حدود گذر فرمود صاحب اعظم مسعود بك و امرای ماوراء النهر در خدمتش قیام نمودند، و تابستان شهر سنه اثنی و خمسين و ستمایه در یایلاغ مقام ساختند، چندانك سورت حرارت آفتاب شكست حرکت کردند، و شعبان سنه ثلاث و خمسين و ستمایه را در مرغزار كان گل بدر سمرقند نزول فرمودند، و صاحب مسعود بك يك خیمه نسیج که غشای آن نمد سپید بود بر افراشت و قرب چهل روز در حوالی آن مقام بود و کار طرب و عشرت با نظام...
 ۹۹ III.
 چون از آنجا کوچ کردند تا بکنار کش عنان کش نکردند، و در آن منزل امیر ارغون و اکثر اکابر خراسان برسیدند، و پیش کشها کردند و مدت يك ماه در آن مرحله اقامت نمودند و از آنجا بر عزم عبور طبل حرکت بگرفتند و در جنبش آمدند و در آن مدت که از یایلاغ مواكب میمون در جنبش آمد فرمان شده بود تا تمامت سفاین را با ملاحان موقوف می کردند و از کشتی پل می بستند تا آن وقت که موکب پادشاه برسید حشم بی زحمتی عبره کردند، پادشاه در باب ایشان مرحمت فرمود و بازی را که از کشتیها در ممرها می ستدند ببخشید و چون آن باژ وضع شد بار از دل عبره رفع گشت...
 ۱۰۰ III.
 روز دیگر از آنجا کوچ کردند و بمرغزار شیورقان نزول کردند بر عزم آنك زیادت مقامی نیفتد، خود روز عید اضحی برف آغاز نهاد و تا هفت شبانروز متواتر میع از آن بقاع انقشاع پذیرفت و آن زمستان دراز کشید و برودت هوا و شدت سرما بحدی انجامید که تمامت اقالیم حکم بلاد الثلج گرفت و از شدت برودت چهاربای بسیار تاف شد...
 ۱۰۱ III.
 امیر ارغون درین منزل خیمه بزرگ از کرباس منقش و بنقشهای لطیف ساخته و با آن مجلس خانه که ملایم آن بود از اوانی زر و نقره بنهاد و خدمات بسیار بتقدیم رسانید و از آنجا بحکم فرمان متوجه حضرت منکو قاآن شد و پسر خود کرای ملک و احمد بیتکچی و محرر این مقالات را در خدمت پادشاه بتدبیر مصالح خراسان و عراق نصب فرمود،

III. 95 و لشکرها از هزارها و صدها موسوم گشتند، و بر سبیل بزرگ کید
 بوقا که منصب باورجی داشت روان گشت و بهار شهور سنهٔ خمسين
 و ستمایه از غنچهٔ زمستان بشکفت ... بر رسم وداع ترتیب جشنها ساخت
 و باردوی پادشاه جهان شد و از جانب دیگر اریغ بوکا حاضر آمد
 و پادشاهزادگان و خویشان که در آن نزدیکی بودند تمامت در موافقت
 بیارگاه قراقورم چون ثریا جمع شدند، و هریک ازیشان بنوبت نوبت
 طوی میکردند، و بر رقعۀ تماشا قرعۀ هوا می انداختند، و جامها می
 نوشیدند و بیک لون جامها می پوشیدند، و در تضاعیف آن از کلیات
 امور اهماال نمی فرمودند، تا بعد از يك هفته که عزیمت انصراف باردوی
 خاص مقرر شد، پادشاه جهاندار بر حسب همت آسمان مقدار بفرمود تا
 خزاین جواهر و تقود و ثیاب بگشادند، و از گلها و رمها مراکب و
 حملات گزیده بشکشدند و هولاکو و اخواتین و پسران او را جداجدا
 III. 96 جهت هریک حصهٔ بفرستاد که زمین از حمل گران بار بود و جهان
 پا آن سبکسار، و امرا و نوینان را که در خدمت او بودند با تمامت
 حاضران لشکر بتشریفات مشرف فرمود و روز شنبه دوم ربیع الاول سنهٔ
 احدی و خمسين و ستمایه بر مرکب عز و اقتدار عنان مراجعت ممطوف
 گردانید و چون باردوی خاص نزول فرمود جهت ترتیب احوال و تهنیت
 مصالح رجال مدتی توقف فرمود چندانک نایرهٔ هواتسکینی یافت، و در
 آن مدت پادشاهزادگان باسم وداع او می آمدند و نزلها می آوردند،
 پادشاهزاده هولاکو هریک را بر قدر منزلت با مبرات و صلوات
 باز می گردانید، و در بیست و چهارم شعبان سنهٔ احدی و خمسين و
 ستمایه بطالعی که سعادت را مشرق بود از مرکز دولت اردوی خاص
 بر عزم سفر مبارک اقبال نمود، ظفر در پیش طرقتوا گویان و نصرت
 بر یمین و یسار پویان، و فتح از عقب دوان، و جو مغار اغول را که
 III. 97 از راه المنصب سبب مادر که از خاتونان دیگر بزرگتر بود ارتبهٔ تقدم
 داشت [قایم مقام خویش بر سر اردو و لشکر نصب فرمود، و از پسران
 بزرگتر ابقا و یشت را در مصاحبت خود نامزد کرد، و لشکرها هر
 کجا بودند از مواضع خویش در جنبش آمدند، از هیبت آن آوازه
 کوه در زلزله و دلهای پادشاهان در ولوله می افتاد و پادشاه آهسته
 آهسته می خرامید، و پادشاهزادگان بلغای و توتار در مقدمه می رفتند،
 و دیگران از یمین و یسار می شناختند، و در راه تابستان و زمستان
 بتدریج حرکت می کردند، چون بحدود المالیح رسیدند خواتین الع
 ایف و اورقینه خاتون بخدمت استقبال نمودند و جشنها کردند، چندانک

III, 91 برادر خردتر سبتای اغول را در مصاحبت او موسوم کرد، و از جانب باتو بلغای پسر شیبقان و توتار اغول و قولی را با لشکرها که از قبل باتو بودند روان فرمود و از قبل جغتای تکودار اغول پسر موجی اغول و از III, 92 جانب چیچکان بیکی بقایمور را با لشکر قبایل اویرات، و از دامادان و امرا و نوینان بزرگ از طرفی جماعتی بزرگان که تقصیل اسامی ایشان تطویل تمام داشته باشد موسوم کرد، و بجانب ختای III, 93 ایلچیان را بطلب استادان منجینیقی و فقط اندازان روان کردند، از ختای ایلکهازار خانه ختائی منجینیقی آوردند که بزخم سنگ سوراخ سوزن را منفذ جمل می ساختند و تیرهای منجینیق باحکام نی و سریشم استوار کرده چنانک چون از حسیض عزم اوج کند راجع نگردد و در مقدمه ایلچیان بفرستادند تا از کوه تیعب که میان قراقورم و بیش بالغ است چندانک در طول و عرض ممر عساکر پادشاه جهان را در حساب بود علفخوار و مرغزارها قوریغ کردند، و از چرانیدن چهار پایان محفوظ گردانید، تا علفخوار خوار نگردد و مرغزار را آزار نرسد. تمامت کوه و دشت چون باغ و بستان محفوظ و ممنوع شد و دندان دواب و مواشی از رعی آن مقطوع گشت و تمامت ممالک ترکستان تا خراسان و اقصای روم و گرجستان گیاه حکم و لا تقربا هذه الشجرة گرفت، بعدی که هر کس که يك برگ را از آن برگ چهارپای میساخت ترک چهارپای می بایست گرفت، تا بحقیقت گیاه گناه گشت و از سبزی سیری حاصل آمد، و ایلچیان روان شدند تا لشکری که بودند از مرغزارها و علفخوارها بمواضعی که نه ممر مواکب پادشاه باشد تحویل کنند III, 94 و بایجو و ایلشکرهای جورماغون بروم روند و جهت علوفه حشم و لشکر از تمامت ممالک فرمان شد تا هر سری يك تغار آرد که صد من باشد و يك خیک شراب که پنجاه من بود مرتب کنند و امرا و اصحاب اطراف هر که بودند بعلوفه سازی و ترتیب ترغو و نزل مشغول گشتند و منزل بمنزل نزل می نهادند و امرای مغول و مسلمان مادیان گلهها می آوردند و نوبت بنوبت قمیز می ساختند تا بامیری دیگر می رسانیدند، و آنجا که ممر پادشاه جهان در حساب بود فرسنگ بفرسنگ از خار و خرسنگ خالی می کردند و بر رودها و جویها پل می بستند و در معابر کشتیها آماده می کردند، و از آوازه حرکت مواکب او سکون و فراغت از جهان برخاست، آنچه معاندان بودند از ترس باس وصول او نمی غنودند و آنچه مطیعان از ترتیب لشکرها و آلات سلاح و علوفات نمی آسودند، چون پادشاه زادگان و نوینان معین شدند

ازو میگرفتند وافی نبود، فرمان داد که شریف و وضیع از ارتاقان و اصحاب عمل و شغل با زیر دستان پای برون فرو کنند و هرکس بنسبت یسار و استظهار آنچه از وجه معاملت برو متوجه و واجب شود بادا رسانده، بیرون جماعتی که از حکم چنگز خان و قآن از زحمات مؤن معاف اند از طایفه مسلمانان سادات کبار و ائمه اخیار و از نصاری که ایشان را ارکئون میخوانند رهاین و احبار و از بت پرستان کشیشان که ایشان را توین گویند^{۱۱} توینان نامدار و ازین اصناف که III, 78
 تقریر رفت جماعتی که سن ایشان بالا گرفته باشد و از کسب و کار عاجز شده، یهود چون این حکم بشنیدند که ایشان ازین زمره و عداد نبودند و درین شماره داخل نگشته نیک تمکدل و منضجر شدند و مدهوش و متحیر و دست غم در ریش زدند ... و جهت آنک هر صاحب شغلی قسمتی نتواند کرد سنوی مواضع^{۱۲} فرمود که در ممالک ختای متمولی III, 79
 بزرگ یازده دینار و بنسبت تا وضعی یک دینار دهد، و در ماوراء النهر همچنین و در خراسان متمولی ده دینار و تا درویشی یک دینار، و حکام و کتبه میل و مهادت ننمایند و رشوت نستانند و حقرا باطل نکنند و باطل را در معرض حق جلوه ندهند، و از میراعی چهارپای که آنها قویجور خوانند از یک جنس چهار پای اگر کسی را صد سر باشد یکسر بدهد و اگر کم باشد هیچ ندهد، و بقایای اموال در هر کجا و بر هرکس که مانده باشد از رعایا ندهند و ازیشان نستانند، و تجار و ارتاقان که سودهای بزرگ کرده بودند با کیوک خان و خاتون او و پسران ایشان فرمود تا از مال نو بدهند.

III, 89

ذکر حرکت پادشاهزاده جهان هولاکو بیلااد غربی

بادشاه روی زمین منکو قآن چون از شمال برادر خویش هولاکو III, 90
 مخایل جهاننداری می دید و از عزایم او مراسم جهانگیری نفرس می نمود در قوربلتای بزرگ بعدما که بر تخت خانی تمکن یافت و خاطر از کار اصحاب اغراض و حساد فارغ کرد همت بر استخلاص اقصای شرق و غرب عالم مصروف فرمود و ابتدا قویلای را بجانب شرقی که از ختای بود روان کرد و بعد از آن در شهر سنه^{۱۳} خمسین و ستمایه برتیب و تدبیر مصالح برادر دیگر هولاکو اقبال نمود و اورا بضبط جانب غربی نامزد فرمود و بر منوال تنفید قویلای از لشکرهای شرقی و غربی از هر ده نفر دو نفر معین شد، و از پادشاهزادگان یکی
 ۳۳

بعدها که قوریلتهای پراکنده شده بود و پادشاهزادگان هرکس با وطن خویش رفته در بیستم صفر سنهٔ خمسین و ستمایهٔ بندگان حضرت رسید و چون عنایت ازلیه و کفایت ابدیه پیوسته هم عنان او بودست و در مقدمه در مشایعت بندگی دولت و متابعت هواداری اخلاص حضرت بذرایع متین و وسایل مبین اختصاص یافته بود... بنجاح آمال و ادراک مقاصد ممتاز شد و حکم ممالک خراسان و مازندران و هندوستان و عراق و فارس و کرمان و لور و اراک و آذربایجان و گرجستان و موصل و حلب در کف او نهاد و هر که در خدمت او بودند از ملوک و امرا و بیستکچیان بر وفق استعصواب و عنایت او مخصوص شدند و سیورغاهمیشی یافتند و در بیستم رمضان از سال مذکور روان شدند و از آن جماعت بعضی را هر گونه مصلحتی مانده بود روزی چند از پس بماندند III, 75 و بر عقب او بخوشدلی باز گشتند، و با آن جماعت از حاکمان که ذکر رفت نوکران تعیین فرمود و اشارت کرد تا ولایات را شماره کنند و مالها قرار نهند و چون از آن فارغ شوند عنان مراجعت معطوف گردانند و با بندگی حضرت مبادرت نمایند و هر یک را از ایشان فرمان آنک احوال گذشته را بواجبی بحث و استکشاف رود و هیچ کس را از مضایق آن تفصی نتواند بود عفا الله عما سلف مار انظر بر ترفیه احوال رعایاست نه بر توفیر اموال خزاین و در باب تخفیف مؤن رعایا یرلیغی فرمود که سواد آن در خزاین ادراج و اوراق مثبت است، از آنجا معلوم شود که بامور جهانیان و نظم مصالح ایشان تا بچه غایت III, 76 اهتمام و اعتنا دارد و پادشاهزادگان بعد از کیوک خان هر یک بیش از حد یرلیغها داده بودند و سوداها کرده و ایلیچیان باطراف عالم روان گردانیده و شریف و وضع بحمایرت ارتاقی تمسک بسته و از بسیاری آن زیر دستان بسته، مثل داد تا این جماعت هر یک در ولایتی که بدیشان تعلق دارد یرلیغها و پایزها که از عهد چنگز خان و قآن و کیوک خان و دیگر پسران هرکس که داشته باشد باز دهد و بعد ازین پادشاهزادگان در کاری که بمصالح این ولایات تعلق داشته باشد بی استطلاع و استیذان نواب حضرت مثال ندهند و ننویسند و ایلیچیان بزرگتر زیادت از چهارده سر اولاغ نگیرند و از یام بیام روند و در هیچ دیه و شهر که در آنجا بتعین مصلحتی نداشته باشند نروند و از علوفه که مقرر شده است که یک مرد چه خورد زیادت نستانند و چون ظلم و جور بر آسمان رسیده بود و بتخصیص دهاقین از کثرت عوارض سرکوفته و پایمال شده بحدی که محصول ارتقاعات بنصف مؤتتی که

و خواتین قآن که در آن حدود بودند قرتقوریقای نوین که امیر قراقورم بود قایم مقام خویش بفرستادند و خط دادند که باتو همه پادشاه زادگان را آقاست و حکم و فرمان او بهرچه فرماید نافذست و ما همه بدان رضا داده ایم و از آنچه او اشارت راند و صواب بیند از آن ابا نماییم...

111. 71 چون پادشاهزادگان باز گشتند و مهمات ایشان کفایت شد روی بضیظ مصالغ ملک و تقویم معوج و اصلاح فاسد و زجر متعدیان و قمع مفسدان آورد و چون همت پادشاهانه او بر استبدال صعاب یاغیان و استلاتن رقاب یاغیان مصروف بود و اندیشه عالی او بر تخفیف محن برایا و ترفیه مؤن رعایا معطوف کمال عقل او جتراً بر هزل اختیار کرده بود و ترک اداامت شرب مدام کرده و بحبابیل و حبات افاضت عدف و احسان حبات محبات دلهای ایشان راصید کرده ابتدا عساکر باقاصی شرق و غرب بیدار عرب و عجم نامزد فرمود، بلاد شرقی و ولایات آا ختای از منزری و سلنکای و تنکوت بقبلائی اغول که بعقل و ذکا و زیرکی و دها ممتازست تفویض فرمود و نویشان معتبر در خدمت او تعیین و تمامت امرا که در آن جانب نشسته بودند از دست چپ و راست بحکم او فرمود، و بلاد غربی را بدیگر برادر هولاکو اغول که بشیات و وقار و حزم و احتیاط و حمایت و حمیت معروف و مشهورست سپرد اضعاغف آن لشکر تعیین فرمود و در مقدمه کید بوقا باورچی در اوسط جمادی الاول سنه خمسین و ستمایه حرکت کرد تا از کار ملاحده ابتدا کند،... و جهت تقریر اموال و تحریر اسامی رجال حاکمان و شهنگان و کتبه را تعیین فرمود آنچه بلاد شرقی است از ابتدای اقلیم خامس از کنار جیحون آمویه تا انتهای ختای که اقلیم اولست بر صاحب معظم محمود یابواج و خلف صدق او مسعود بیک بر قرار سابق مقرر فرمود، آنچه طرف ختای است بصاحب محمود یابواج که سوابق بندگیها بلواحق هواداری مقرون گردانیده بود و پیش از جلوس مبارک رسیده و آنچه ماوراء النهر و ترکستان و اترار و بلاد ایفور و ختن و کاشغر و جند و خوارزم و فرغانهرا بمسعود بیک که بر بیم و حذر آمده بود و بسبب اخلاص و مسابقت حضرت اعلی خوف و خطر دیده تا عاقبه الامر کار او از آن ورطه نافذ و خطیر گشت، و چون وصول ایشان بحضرت پیش از قوریلتهای بود ایشانرا پیشتر باز گردانید و ااهر کسرا که از 11. 74 طرف ایشان بودند بانواع سیورغامیشی مخصوص گشتند و بعد از ایشان امیر کبیر ارغون را که مسافت نیک بعید بود و مقارن خوف و وعید

قوبجور مقرر بدان وافی نبود قوبجور منوال دستوری گشته که زواید بنسبت آن حوالت میرفت و اصحاب عقار و مستظهران که پیش از وضع قوبجور آنکس که مثلا در ده موضع شرکتی داشت و اسبابی جدا جدا بنسبت آن شرکت زر بدو حوالت میکردند چنانک از یک کس پانصد دینار و هزار دینار میگرفتند و وقت این وضع ده دینار مقرر شده اگر مضاعف میشد مستظهران را زیادت حملی نمی افتاد و اما بر درویشان بدین نسبت ثقل می نشست امیر ارغون این حال عرضه داشته بود فرمان شد تا باز وضع قوبجور کنند و مستظهرانرا از پانصد دینار و بنسبت تا درویشی را یک دینار بریده کنند تا باخراجات وافی شود برین جملت کار پیش گرفتند و در کار احصا مبالغت و استقصای تمام می نمودند، و امیر ارغون بابتدا بگرجستان رفت و سبب آنک داود پسر قیز ملک در آنجا یانگی بود و هولاکو از مغول و مسلمان لشکری بزرگ آنجا فرستاده امیر ارغون با خواص خویش و جمعی مردم از تفلیس متوجه آن طرف شد و لشکرها از جوانب بیکدیگر رسیدند و بسیار از گرجیان بکشتند و اسیر گرفتند و امیر ارغون باز گشت و در اواخر رمضان سنه سبع و خمسين و ستمایه وقت توجه پادشاه به II, 262 جانب شام بمقام تبریز بخدمت پادشاه رسید و احوال گرجستان عرضه داشت لشکری از مغول تعیین فرمود و حشر تومانات عراق و ایل گرجستان بمصاحبت آن نامزد و تمامت آن لشکر در اهتمام امیر ارغون فرمود چون او باز بتفلیس رسید داود ملک بزرگ نیز سبب مطالبت بقایای مالها عاصی شده بود و ربقه طاعت از سر بر کشیده،

III, 12 ذکر جلوس پادشاه هفت کشور و شهنشاه دادگستر منکو

قآن بر تخت خانی و گستردن بساط عدل نوشروانی و

احیای مراسم جهاننداری و تمهید قواعد شهریاری

III, 15

باتو چون از اردوی خوبشتن از حدود سقسین و بلغار بر عزیمت III, 16 ابتدار بحضرت کیوک خان روان شد و چون بموضع آلافاق رسید که از آنجا تا شهر قبالیغ هفت روزه راه باشد آوازه حالت واقعه کیوک خان بشنید هم آنجا توقف نمود و ایلچیان را باعلام وصول باقارب و عشایر بجوانب متواتر گردانید و باستحضر ایشان اشارت کرده از حدود قراقورم منگو قآن روان گشت و سیرامون و دیگر نوادگان

و مازندران تعیین کرده و بجانب عراق و یزد نایمتای و پدرم صاحب دیوان را هرچند شست روزگار سن او را ۱۱ بقصد شست رسانیده بود II,257 و قوای شره و حرص راست کرده و از ملازمت دیوان ملامت و سامت شامل شده و پیش از وقوع در غرقاب حسرت ندامت حاصل گشته و باخویش مقرر کرده که باقی عمر پای در دامن قناعت کشد و تدارک ایام لهو و بطالب کند... ۱۱ اما سبب آنک بانروای او امرا رضا نمیدادند II,258 بی اختیار عازم عراق گشت چون بخطه اصفهان رسید عارضهای متضاد روی نمود جان بحق تسلیم کرد و از منزل فنا بمرحل بقا کوچ و ترمناهی و ساریق بوقارا در مصاحبت ملک صدر الدین روان گردانید تا شماره و هزاره و وضع قویجور باتفاق خواجه مجد الدین تبریز ساخته کنند، و امیر ارغون جهت مهمات و مصالح متوجه حضرت باتو شد و خواجه نجم الدین در مصاحبت او باردوی باتو برفت معروضات بر وفق فرمان منکو قان و اقتراح او ساخته شد و از جانب در بند متوجه بلاد گرجستان و اران و آذربایجان شد و کار شمار و قویجور و تقریر اموال باتمام رسانید و متوجه عراق شد، و هنگام غیبت امیر ارغون از حضرت همایون جماعتی بر قصد و غرض متفق شده بودند و جمال الدین خاص حاجب را بر سبیل اشرف یرلیغی گرفته چون بخراسان رسید و عرصه آن از مردان خالی دید کار فرا پیش گرفت و محاسبت آغاز نهاد و دست اخذ و تصرف بر گشاد تا چون امیر ارغون از ساختن مهمات عراق و آذربایجان فراغت یافت بر عزم استقبال پادشاه هولاکو بتعجیل بیامد و بمقام کیتو بخدمت رسید...

و چون امیر ارغون بخراسان رسید در رمضان سنه ست و خمسین II,260 و ستمایه سبب آنک امور خطیر حضرت مشاهده کرده بود باریکی آنرا دیده و احوال تفحص و استکشاف آنرا دانسته در محاسبات مناقشت فرمود و برچند کس از متصرفان سیاست راند و نیابت خویش در امور دیوانی و خاص بخواجه عز الدین که چون نام اخلاق او ظاهر بود و کفایت و درایت او بر خلاق ظاهر تفویض کرده ۱۱ و هر نوبت ابتدای II,261 احصا و تعیین قویجور و مال از خراسان رقتی این نوبت سبب تخفیف را کار شمار خراسان در توقف داشتند، و امیر ارغون متوجه حضرت هولاکو شد که در حدود اران بود چون بخدمت رسید و احوال عرضه کرد عازم گرجستان گشت و کار شماره و هزاره آغاز نهاد چون در نوبت اول قویجور میان ده نفر هفتاد دینار مقرر کرده بودند و سبب آنک اخراجات حشر و یام و اولاغ و مصالح لشکر از حد گذشته و

و ابرام کارها بدو مفوض شد بابتدا اورا یرلیغ و پایزه سر شیر داد و نایمتای و ترمتای را بنوکاری او معین گردانید و از جانب هر برادری قبلا و هلاکو و اریغ بوکا و موکا امیر بنوکاری موسوم گشت و در باب یاساهای مختلف که بیشتر آن سبب تخفیف رعایا بود یرلیغ فرمود و جماعتی را که در خدمت او بودند یرلیغ و پایزه داد، از ملوک ناصر الدین علی ملک را که در حکم شریک امیر ارغون بود در تمامت ممالک و بخصوصیت تومان نیشابور و طوس و تومانهای اصفهان و قم و کاشان بدو مفوض کرد، و ملک صدر الدین را که تمامت اران و اذربایجان را ملک بود بر قرار حاکمی و ملکی مقرر فرمود، و ملکی هراة و سیستان و بلخ و تمامت آن طرف تا چندانک حد هندوستانست و در تحت تصرف ایلی بود بر ملک شمس الدین محمد کرث ارزانی داشت، و امیر محمودرا کرمان و سنقران، و این جماعت را پایزه سرشیر داد و دیگران را برحسب مقدار هریک پایزه زر و نقره دادند و یرلیغها و بعد از آن بمراجعت ایشان اشارت راند، و شمار تمامت اقوامی که در خدمت ایشان بودند بگردند و همرا جامهای ختائی تشریف فرمود تا خربنده و شتریان را که مصاحب بودند و تمامت قوم با نواخت تمام و مزید عاطفت و اکرام بر وفق اشارت در خدمت امیر ارغون مراجعت نمودند، مقرر این حالات و سراج الدین شجاعی را روزی چند توقف افتاد و بعد از آن بر تقریر قاعده صاحب دیوانی بنام پلر و سراج الدین که از قبل بیکی بتیکچی بود و بعد از او آن مقام باریغ بوکا تعلق گرفته یرلیغ و پایزه گرفتند و در رجب سنه احدی و خمسین و ستمایه روان گشتند، چون امیر ارغون بخراسان رسید تمامت اصحاب صدور حاضر شدند و یرلیغها بشنوانید و یاساهای منکو قآن با عمال و متصرفان تقریر کرد و خط هریک باز سدد که قاعده آن منحل نگردانند و امور آن مهمل نگذارند و هر که بر خلاف آن رود و بر رعیت ستمی کند در معرض گناه و باز خواست باشد و بر وفق فرمان امرا و و کتبه را نامزد گردانید روزها در تعیین قوبجوری که فرمان شده بود مشاورت نمودند عاقبت مقرر کردند که بر ده نفر هفتاد دینار رکنی چون شماره کنند بریده گردانند تا سال بسال آن می رسانند و جهت تقریر شمار و قوبجور امرا و کتاب نامزد گردانید در خراسان و مازندران دو سهرا از امراء مغول که از قبل پادشاهزادگان آمده بودند و ناگو که خویش امیر ارغون بود و خواجه فخر الدین بهشتی را که الغ بتیکچی بود و صاحب عز الدین طاهرا که نایب مطلق بود در خراسان

ولایت بر چه نوع ممکن شود چنانکه درویشان آسوده مانند و ولایات
معمور گردد چه کلی داعیه همت باعثة ضمیر بر آن مقصورت که از
نفخات معدلت و نصفت اکناف آفاق معطر گردد و دست متعبدیان و ظالمان
از رعایای مملکت بر بسته شود و دعای خیر بندگان خدای عز و جل
بدولت روز افزون شامل شود و برکات آن بروزگار خجسته متواصل و
در آن شك و شبهت نماندست که هر کس بمصلحت ولایت و رعیت
خوبش دانابر باشد و ثلثه خلل واقف تر و بر حسب آن وقوف بتدارك
آن بیناتر بنا برین قضیت فرمود تا هر يك بعد از تدبر و تفکر جدا جدا II, 254
اقتصه نویسند و کیفیت مصلحت و مفسدت ولایت خود که سبب آن چیست
و تلافی آنرا چگونه می باید بموقف عرض رساند تا چنانکه رای عالی
اقتضای آن کند باصلاح آن اشارت راند، و پوشیده نیست که طیب
حاذق پیش از شروع در معالجت از علامات مرض و مبادی آن و قوت
و ضعف استکشاف نماید و بر دلیل و نبض خود را وقوف دهد تا چون
سباب و علامات آن بشناخت معالجه آسان شود و بر حسب مزاج دارو
آمیخته گرداند و معدلت پادشاه بمثابت طبیعی مشفق است که علل ظلم
و بیداد را بیک شربت سیاست و هیبت از مزاج روزگار زایل گرداند
بلک دم مسیحااست که مردگان انصاف را بیک دم زدن اشارت زنده کند،
بحکم فرمان هر کس قصه نوشتند و غصه روزگار عرضه گردانید روز
دیگر فرمان شد تا همه جماعت بدرگاه حاضر آمدند ایشان را ببارگاه
در آوردند و در همان شیوه مصلحت ولایت و رعیت سخن آغاز نهاد
و زبده رایها و مخلص سخنها آن بود که چون اخراجات گوناگون
و التماسات متلون از رعایا بسپارست و پراگندگی ایشان ازین سبب بر
شیوه که صاحب یلواج در ماوراء النهر مقرر کردست و آنرا قوبجور
خوانند تعیینی می باید کرد که يك نفس در سالی بحسب استظهار و
ثروت چه دهد تا چون آن مقدر مقرر ادا کند بار دیگر باو در سال
رجوع نمایند و بدان کس حوائتی دیگر نکنند برین جمعت مقرر
گشت و فرمان داد که مستظهری را ده دینار معین کنند و بدین نسبت
تا درویشی يك دینار و آنج ازین وجه حاصل شود در وجه اخراجات
حشر و یام و خرج ایلچیان صرف کنند و بزیادت ازین تعرض نرسانند
و بقسمت و دست انداز چیزی نگیرند و رشوت برطیل نستانند و هر
کاری II مصلحتی را یاسایی فرمود چنانکه بعضی در ذکر جلوس منکو II, 255
قآن مذکورست، و چون احکام و یاساها صادر گشت و امور آن
ممالک بر قرار بر امیر ارغون مقرر شد و حل و عقد امور و نقض

معین کرد وقت وصول بطوس شرف الدین گذشته بود امیر ارغون اموال نا واجب را که بر هر کس مقرر گردانیده بود تا بمصادره بستاند ترك گرفت و آن بدعت بر انداخت و مالهایی که حاصل شده بود روان کرد و متوجه حضرت شد و ملوک و کتبه و متلبسان اعمال در خدمت او روان شدند، چون بعد از حالت قآن پادشاهزادگان هر کس در نواحی و ولایت تصرف کرده بودند و اموال بیروات و حوالات اطلاق و یرلیغها و پابزها داده و آن خلاف احکام و یاساهای ایشانست بدین سبب امیر ارغون هر پایزه و یرلیغ که بعد از قآن پادشاهزادگان بهر کس داده بودند فرمود تا جمع کردند

ذکر توجه امیر ارغون بقوریلتهای بزرگ

در جمادی الاخره سنه تسع و اربعین و ستمایه عزیمت توجه بحضرت قوریلتهای مصمم کرد و باستحضار تمامت ملوک و امرا و کتبه چنانک فرمان بود ایلیچیان برفتند چون بحدود طراز رسیدند خبر بشارت جلوس منکو قآن بر سریر خانی بشنید...

II, 252 در منتصف صفر سنه تسع و اربعین و ستمایه بحضرت رسید و
II, 253 روز دیگر را جماعتی که مقارن او بودند آنجا رسیدند پیشکش کردند و او در زمره اعیان دولت منخرط شد و بر عقب ملک صدر الدین و خواجه فخر الدین بهشتی و جماعت دیگر از اکابر و معارف که سبب سرما و برف در راه مانده بودند در رسیدند و شرف تکشمیشی یافت و چون تمامت از کار پیشکش فارغ شدند پادشاه باستکشاف احوال ولایت و رعیت اشارت راند امیر بلغای با جمعی از امرا تمامت را حاضر گردانیدند و بحث آن از ملوک و صدور واجب داشتند بعد از آن امیر ارغون مشافهت اختلال امور اعمال و احوال قصور اموال که سبب آن تواتر حوالات نا واجب و تعاقب ایلیچیان و محصلان نا هموار بود عرضه داشت و بتقصیراتی که از بی ضبطی کار که موجب آن اقتضای روزگار بود مقر و معترف شد چون اقرار باهمال در امور و اعتذار از آن بینات واضح جلی مضاف شد پادشاه جهان پسندیده داشت و سوابق خدمات که در زمان گذشته التزام نموده بود بر رای او پوشیده نمانده بود بمزید عنایت و عاطفت امیر ارغون را مخصوص گردانید و بمزیت نواخت و سیورغاهیشی از اکفا و اقران ممتاز کرد منکو قآن فرمود تا تمامت صدور را که حاضر بودند جمع کردند و بر سیل استشارت و استقدام آراء هر کس را فرمود که تخفیف رعیت و ضبط

با او بفرستادند و کورکوز را بگرفتند و شرف الدین را از حبس بیرون آورد و آن حال در مقدمه مثبت است چون باردوی توراکینا خاتون رسیدند کورکوز را سبب سخنی که گفته بود در حبس بگذاشتند توراکینا خاتون ممالکی را که در تصرف کورکوز بود از آمویه تا فارس و گرج و روم و موصل بامارت و تولیت بر امیر ارغون مقرر فرمود و شرف الدین را در خدمت او با اسم الخ بتمکچی نامزد گردانید و دیگر اصحاب دواوین را بر قرار مقرر کرد، در شهر سنه احدی و ۱۱۰۲۴۴ از اربعین و ستمایه بخراسان رسید و یرلیقها بر خوانند و امور آنها مضبوط گردانید سیراقچین ایلچی را با جمعی دیگر از ایلچیان که بجهت تحصیل مال بقایا از اردوی توراکینا خاتون آمده بودند در خراسان بگذاشت و نظام الدین شاه را با او، و امیر ارغون متوجه عراق و اذربایجان شد چون بدهستان رسیدند شرف الدین را خبر رسید که در حضرت باتو جمعی قصد او کرده اند شرف الدین عازم آن حضرت شد و امیر ارغون متوجه تبریز گشت و امیر حسین و خواجه فخر الدین و جمعی را از کتبه بنیبات در خراسان و مازندران نامزد گردانید چون تبریز رسید امور آن حدود را که سبب مجاورت امراء بزرگ چون جورماغون و نایجو و جمعی که آن ممالک را ملک خویش میدانستند نا مضبوط بود در ضبط آورد و اموال آنها محفوظ گردانید و دست آن جماعت کشیده کرد و تمامت رعایا را از شریف و وضع چه بعضی که بحمای آن جماعت تمسک بسته بودند و چه جمعی که از ظلم و جور ایشان بسته از قبضه تصرف ایشان بیرون آورد و امور آن طرف را ساخته گردانید و بمجامعت و حسن معامت او صفار و کبار متابعت و مشایعت او مایل شدند و دلهای خلائق از حسن و اخلاق صید او گشتند و هواخواه دولت او آمدند و سلاطین روم و شام و حلب رسل بخدمت او روان کردند و بحمای و عنایت او توسل جستند و امیر ارغون جهت استیفای مال ایلچیان بدان اطراف فرستاد، و چون شرف الدین از اردوی باتو بمقام تبریز رسید بعلت بقایا مال بسیار بر اهل تبریز و غیر آن حکم کرد و امیر ارغون بدان رضا نمود و او بمالفت مینمود و هوی و ولای امیر ارغون در قلوب ۱۱۰۲۴۵ زیادت راسخ می شد و چون ایلچیان باستدعای متصرفان اطراف و سلاطین و ملوک آمدند در حرکت آمد و باستحضار ملوک و عمال نواحی بجوانب رسولان فرستاد پدرم صاحب دیوان را در ممالک اذربایجان و گرج و روم و آن اطراف قائم مقام بگذاشت و بوقا را بیساقی

بشهر آمده اند و بعضی خواص جاهه و سلاح او باز شناخته و صاحب آمد بعد از وقوف بر آن حال آن جماعت را بکشت و فرمود تا ترتیبی ساختند و شخصی مقتول را دفن یعنی سلطان بودست، و قومی میگویند جامهای دیگر بود که خواص او داشتند و او در لباس خرقه خرقه تصوف می کرد و در بلاد و عباد طواف می کرد، فی الجمله در هر حال که بود سپری شد و سریع زخم این جهان بی رحم سرسری،

ذکر احوال امیر ارغون

II,242

از قبيلة اويرات است و پدر او تايجو امير هزار بود و قبيلة اويرات در میان مغول از قبایل مشهورست و آن قبيلة اکثر احوال اولاد و احفاد چنگز سان باشند و سبب آنست که وقت خروج او چون ایشان بمظاهرت و معاونت پیش آمدند و بابلی مسابقت و مسارعت نمودند قضای حقوق آن قبيله را فرمان شد تا دختران امرای ایشان را باسران اروغ او مزدوج میکنند و دختری از آن خویش را نیز نام او جیجان یکی بزرگتر آن قبيله داد و بدین سبب است که تمام پادشاهزادگان از اويرات زير خواسته باشند و امير ارغون بعدما که از تعلیم خط ایغری فارغ شد و از سن صبی ترقی کرد اصناف بخت و سعادت او را تلقی نمود و باصغر سال بحضرت قاآن رفت و در زمره تیکچیان ۱۱ منخرط و منتظم گشت قاآن را روز بروز نظر تربیت بدو زیادت می افتاد و هنوز در غلوی کودکی بود که او را سبب مصلحتی بزرگ باقبان بهم بختای فرستاد و یکچندی آنجا بود و چون باز بخدمت قاآن رسید بتفحص احوال ادکو تیمور و کورکوز سبب آنک محل اعتماد تمام بود نامزد گشت و قوربغا و شمس الدین کمرکر را با او بهم مصاحب گردانید امیر ارغون چون بخراسان رسید تفحص احوال آغاز نهاد و بعد از آن بحکم فرمان تمامت جماعت را بحضرت روان کرد و او نیز متوجه آن جانب شد و در مقام حضرت معاونت کورکوز نمود و مظاهرت او کرد چون امور ممالک خراسان و عراق بر کورکوز مقرر شد امیر ارغون را بر کورکوز باسقاقتی فرمودند و در تدبیر کارها با او شریک و نوکر تا هر کار که باشد بمشورت و استطلاع رأی او سازد و بی او مداخلت ننماید، چون کورکوز باز بخراسان رسید و کار آن ممالک باستبداد و استقلال پیش گرفت امیر ارغون باز گشت چون بحضرت اردوی البغ ایف رسید بار دیگر باستحضار و استدعای کورکوز امیر ارغون را باز گردانیدند و قوربغا و جمعی را از ایلچیان

II,243

فرود آمد سلطان از آن تطیر کرد و دانست که علامتی است که شرفات شرف او در انحطاط است و حبالی امانی اورا عارضه اسقاط... فی الجمله روز دیگر را متوجه موغان شد و بعد از پنج روز مقام لشکر مغول از عقب او نزدیک رسید سلطان بارگاه و بنگاه را بیگانه روز بر جای بماند و بکوهستان قبان در آمد مغولان چون بنگاه سلطان خالی یافتند حالی عنان باز یافتند، و زمستان سنه ثمان و عشرين و ستمایه در ارمیه و اشنو مقام ساخت...

II.185 و سلطان متوجه دیاربکر گشت و چون حشم مغول با نزدیک جورماغون رسید بر مراجعت و ترک مبالغت و استقصا در طلب سلطان باز خواست بلیغ نمود که مثل چنان خصمی که ضعیف شده باشد و ستور تواری و استخفا بروی حال فرو گذاشته هم در آن وهلت چگونه II.186 اورا مهلت دهند و در جست و جوی سییل غفلت بر زند نایماس و اعیان امرا را با جماعتی از اترک پر کین چون کینه کشان افراسیاب از گرگین بر عقب او چون برق بفرستاد، و سلطان بر سییل یزک بوقو خان را باز گردانیده بود تا از مراجعت و مبادرت لشکر مغول استکشافی کند چون باذریبجان رسید خبر دادند که از عراق نیز دامه افتراق زده اند و ازیشان نه درین نواحی اثری و نه درین حدود خبری است بوقو خان بی سلوک شارع احتیاط که بر امانی حضرت بلک بر امرای دولت واجبست و عین فرض باز گشت و سلطان را بشارت غیبت ایشان داد،...

II.189 و چون سلطان با اندک فوجی روان شد اورخان را فرمود تا چندانک سبقتی گیرد علم را از جای نجنباند و مقاومتی کند، بر وفق آن اشارت طرفه العینی کوشش عاجزانه نمود و لشکر مغول بر آنک او سلطانست چون پشت بر گردانید ایشان دوان شدند و چون عقاب بر اعقاب روان چون دانستند که پای از دست داده اند و پی گرفته باز گشتند و بنگاه آمدند و اعیان و اجناد و ارکان ملک را بر شمشیر گذرانیدند و طعمه ذباب و لقمه ذئاب گردانید،...

II.190 در خاتمت حال او اختلاف است بعضی میگویند چون بکهستان آمد [آمد] شبانه در موضعی که نزول کرد کردان طمع در استلاب لباس او کردند و اورا زخمی محکم بر سینه زدند و ندانستند که چه کار کردند و چه صیدرا شکار، و این عجب نیست هر کجا همائی است در جنگال جفدی امتهنست و هر کجا شیری از پیکار کابی II.191 ممتحن، و استنباط این از آنست که آنجماعت جامه اورا پوشیده
۳۳

مردان مرتب که در حساب نیابند و بر بالای پشته صف کشیدند و نفاط و چرخ انداز با سپرهای گاو در پیش بایستادند از سوار و پیاده، چون وقود کارزار در التهاب آمد و کار بدان رسید که نسیم اقبال در تنسم آید و غنچه آمال در تبسم سلطان خواست که از عماری بیرون آید و بر زین نشیند ماسکه قوت چندان نبود که بامساک عنان وفا نماید عنان چون کار از دست برفت و اسب بی اختیار روی باز پس کرد و گامی چند برفت خواص گفتند که يك ساعتی سلطان را آسایش باید داد چندانك اقامتی حاصل شود و علمهای خاص بدان سبب باز گشت میمنه و میسرره چون آن حال مشاهده نمودند پنداشتند سلطانتست II, 182 که منهزم شد ایشان نیز بر گشتند و «هنوز لشکر خصمان بر آنک سلطان حیلۀ ساخته است تا ایشان را بهامونی کشد منادی از لشکر های ایشان بر آمد که هیچ کس از جای نجنبید و بر عقب ایشان نرود، چون لشکر سلطان پراکنده شد و بهر طرف روی نهادند امکان مقام نیارستند سلطان حیران بماند ضرورت روی باز پس نهاد و متوجه اخلاط شد و جماعتی را که بمحافظت آن موسوم بودند باز خواند و بخوی شد ...

سلطان را خود از صدمۀ که بر رخسار بخت او لطمۀ بود هنوز هیچ اند مال حاصل نشده که خیر رسید که جورماغون نوین از آب آمویہ گذشت وزیر شمس الدین یلدرجی را بمحافظت قلعه کیران موسوم فرمود و حرم آنجا بدو سپرد و سلطان بتبریز آمد و باز آنک II, 183 میان او و «امیر المؤمنین و سلاطین شام و روم اختلاف بود رسولان نزدیک ایشان فرستاد باعلام عبور لشکر پادشاه و پیغام آنک لشکر جرار از عساکر تار در کثرت و شوکت چون مور و مار نه قلاع خواهد ماند نه امصار و مردان این طرف را رعب و هراس ازیشان در صمیم دلها متمکن شدست و چون من از میان بر خیزم بدست شما مقاومت ایشان ممکن نشود و من شما را سد اسکندرم از شما هرکس يك فوج با علمی مدد دهند تا چون آوازه موافقت و مطابقت ما بدیشان رسد دندان ایشان کند شود و لشکر ما نیز قوی دل، و قلب قضینا ما علینا، و اگر درین باب تهاون نمایند خود بینند آنچه بینند ...»

دولت با قوت و طالع مسعود پادشاه عالم چنگز خان کلمۀ ایشان در اختلاف انداخت و امل سلطانرا یأس و خیبت بدل ساخت ناگاه خبر II, 184 رسید که لشکر مغول بسراب رسیده است، برآب سلطان نیز متوجه «و ناحیت بشکین شد و در سرائی که شب وصول نزول کرد سر سرای

را از این احوال اعتبار تمام است در آنوقت که سلطان ملکه را بخویش
 راه ۱۱ داد دیگری ملکه را بخویش راه داد سال باخر نرسید که مخدّمه ۱۱.177
 ملك اشرف در دست سلطان آمد، میسند نکس آنچه بخود نپسندی، مال
 و نعمت بسیار از خزانه ملك اشرف بر داشتند و از مستظهران شهر
 اضعاف آن حاصل کرد و تمامت خزانه سلطان باز بمال و جواهر وافر
 معمور شد و لشکر از غارت و تاراج مستظهر گشت.

۱۱.۱۸۰

ذکر حرکت سلطان بحرب سلطان روم

چون فتح گرج بر دست سلطان میسر شد و آن چنان قومی
 که بمناعت جانب و حصانت معاقل و کثرت مال و شوکت رجال از دست
 تصاریف زمان و طواریق حدثان در امان بودند و مشاهیر قروم و صنادید
 شام و روم با ایشان از بیم قتال و بأس راسا سراس کرده بلك بعجز
 و قصور روی تافته بمتابعت او گردن نهادند و فتح اخلاط نیز پیوند
 آن فتوح و غبوق آن صبح شد هیبت او در آن اقالیم شایع شد و
 خشونت و بأس او مستفیض، ملوک روم و شام بر متابعت مدینه السلام
 تحف و هدایا مطایبا فی مطایبا بجناب سلطنت و پارگاه با تمکین
 و مکنت او روان کردند و حضرت او بار دیگر ملجأ کرام و کبار
 شد و حشم او انبوه گشت و کار با شکوه آمد و خزاین موفور و
 نواحی بعدل او معمور شد...

و سلطان از اخلاط بجانب ملازجرد آمد و از آنجا بخرتبر
 و سلطان را ضعفی مستولی شده بود، و در اثناء آن سلطان ارزروم ۱۱.181
 قضای حقی را که او وقت محاصره اخلاط بمدد علیّه و کوشی نشانده
 بود بانواع مبرات و کرامات مخصوص شد و عرضه داشت که سلطان
 علاء الدین با ملوک حلب و شام مصالحت کرده اند و بر قصد سلطان
 موافقت نموده و در جمع عساکر متشمر شده و پیوسته تهدید می نمایند
 که اگر سلطان را بر در اخلاط بعلوفه ارزروم مدد نرفتی اورا سامان
 اقامت ممکن و میسر نشدی، باقوت ضعف و ضعف قوت هم از آنجا
 براند، چون لشکر بیابان موش رسید شش هزار مرد که متوجه مدد
 شام بودند بر ممر لشکر سلطان افتادند بر مدار ایشان بایستادند و در
 يك لحظه همه را بقتل آوردند، بعد از چند رور که لشکر بیکدیگر
 نزدیک رسید سلطان روم و ملك اشرف و سلاطین و ملوک آنممالک
 بیکدیگر رسیدند و چندان آلت و ساز و عدت و عناد جمع کرده و

حوب مشغول شدند جانین منجنیق بر کار کردند و تیر دست و چرخ
 چون تکرک ریزان گشت مبارزان جنگ افروز شب و روز بر دروازه‌ها
 حمله می آوردند و شهریان نیز ردا آنها حمله می کردند تا ایام و
 شهر برین حمله بگذشت قحط و غلا در اندرون شهر پدید آمد و
 ایشان در خفیه مسرعان بی‌غداد و روم و شام می فرستادند تا بنزدیک
 سلطان شفیح شوند امیر المؤمنین المستنصر بالله و سلاطین روم و
 شام رسولان بشفاعت تجاوز از زلات اخلاطیان چند نوبت بفرستادند و
 چون سکان آن قبول طاعت نمی کردند و جهال اخلاط را سبب عفونت
 اخلاط دماغ بر سودا شده بود هشتم صریح دهان کشاده بودند و بهذیان
 قبیح زبان کشیده و بیکبارگی شیطان غوایت در عروق و عقول ایشان
 روان گشته از قبول نصیحت خویشان را کر ساخته بودند و بر مکاوحت
 معسر کشته قرب ده ماه برین بگذشت عاقبت اهل شهر از گرسنگی
 معطر گشتند سلطان لشکر را بفرمود تا از جوانب حمله کردند و
 خویشان را در شهر انداختند سلطان و امرای او از شتم و فحش
 ارباب آن در خشم و عصبه تمام بودند فرمود تا لشکر از بامداد تا 11. 176
 چاشتگاه قتل کردند تا چون نایره غضب سلطان تسکین یافت بر آن
 مساکین رحمت کرد و باحترقان دمای ایشان اشارت فرمود، سلطان در
 سرای ملک اشرف نزول کرد و مجیر الدین برادر ملک اشرف و مملوک
 او عز الدین ابیک در حصار اندرونی رفتند بی آب و زاده، مجیر الدین
 بخدمت سلطان بیرون آمد در حق او اعزاز و اکرام تقدیم فرمود و
 پیغام عز الدین ابیک و التماس ابقا برو و میثاق عرضه داشت، سلطان روی
 بمجیر الدین آورد و گفت با دعوی اسم سلطنت رسالت زر خرید
 محنت از همت چگونه رخصت می یابد برو حرجی نیست چنانک خواهد
 می کند او داند، چون مزاج سلطان بعدم التفات سخن او دیدند
 دانستند که وقت لجاج نیست، ابیک بیرون آمد و قومی را در زیر
 جامه زره پوشانیده بود و زوینها بدست ایشان داده تا وقت دخول
 تهمیج فتنه کند و سلطان را ناگرفتی زند مفردان ابواب را چشم
 بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شر است مانع دخول
 ایشان گشتند و ابیک را تنها بخدمت سلطان در آوردند بدو التفاتی نکرد
 و بحسب آنجماعت اشارت فرمود، تا چون جمشید افلاک قصد سفر شام
 کرد و خرشید املاک عزم حلوی شام و متوجه دخول ایوان با
 دختر ایوانی که منکوحه ملک اشرف بود آن شب خلوت ساخت و
 کینه که در سینه از راه دادن ملکه بود باز خواست، و صاحب بصیرت

آن زمان آواز تحسین ملائکه ارضی بملا اعلی رسید و ندای الحمد لله الذی نصر عبده بمسامع ثقلین رسید و فریقین از مشاهده این حال که رستم زال را امثال آن میسر نبود تعجب نمودند و هر يك ۱۱

II.174

همی گفت هر کس که این رستمست ۱۱ و یا آفتاب سپیده دهست

و چون آن چند کس که هر يك صفدری بودند و پشت لشکری در يك لحظه لقمه يك سوار شدند و طعمه کلاب و کفتار گشت فشل و هراس بر آن مدایبر غالب شد و از لشکر اسلام خوف و هراس غایب، سلطان هم از آن موضع بسر تازیانه اشارتی کرد مردان کار پای در نهادند و لشکر گرج روی بر گردانید آثار فتح الباب ظفر ظاهر گشت و انوار حسن الماب نصرت چهره کشاد و در يك لحظه فضا از کشته بسیار پشته ناهموار شد و روی زمین از خون اطلس گون گشت، و چون آن مدایبر را کار از تدبیر بگذشت و مزوران را رای از تزویر جز گریز بهنگام و استمساک باذیال شام و توارى در سجوی ظلام و ما الله بظلام چاره ندیدند اطراف و اکناف دشت و کوه از غلبه زفیر و صراخ ایشان در تموج آمد و زمین از صهیل و شهیق بهایم هایم در تر جرج، چندان غنایم حاصل شد که باغنم التفاتی نمی رفت و نعمت چنان عام شد که انعام در حساب نمی آمد، و چون بنوی دین نبوی قوی شد و آوازه هیبت و شمت سلطان در آفاق طاری گشت و این بشارت باطراف فرستادند ملوک و اشراف باز ازو حسابها بر داشتند و سلطان از آنجا عزم اخلاط کرد،

ذکر حرکت سلطان بأخلاط و فتح آن

چون سلطان اول نوبت بر عزم عراق از اخلاط باز گشت و ولایه اخلاط حصار آنرا افراشته بودند و باره آن انباشته کرده درین وقت چون سلطان آنجا رسید باعلام وصول خویش رسولان فرستاد و بحضور ۱۱ II.175 ایشان اشارت فرمود، از اجابت آن ندا اجانب شهر که حکام ایشان بودند ابا نمودند و در ممانعت زدن گرفتند و دروازاها بسته کردند و ندانستند که بخت خود بلگد می زنند و از خار خشک بستر نمند می سازند، چون سلطان از قبول نصیح ایشان مأیوس گشت لشکر را فرمود تا بر مدار شهر حلقه زدند و خانها ساختند و مجانبی و آلات دیگر را از تیر چرخ و نطق ترتیب دادند و از اندرون شهر هم بکار ساختن

اعلام قفقاق را دید بر یمین و بیست هزار مرد گزین سلطان قشقر را پیش خواند و یکتا نان و قدری نمک بدو داد و نزدیک قفقاقان فرستاد و حقی که در عهد پدر خویش در وقتی که ایشان را مقید و مندل کرده بود و سلطان باطایف حیل ایشان را از آن خلاص داده و نزدیک پدر شفیع شده یاد داد و گفت اکنون در روی من مگر قضای آن حق را شمشیر می کشید لشکر قفقاق از این سبب باز ایستادند حالی از موضع خود دور گشتند و از ایشان یکسو شد، و چون لشکر گرج صفوف بیاراستند سلطان رسوای نزدیک ایوانی که سرور ایشان بود فرستاد که شما امروز از دور رسیده اید و آسمان کوفته باشند و مردان خسته امروز هم برین نمط بایستیم جوانان جنگجو از هر جانب يك يك در میدان آیند و بر سبیل مجادله و مطارده دستی بر هم اندازند تا ما امروز نظاره کنیم و کار فردا کناره، ایوانی را این سخن نیک موافق افتاد و از جوانان کند آور و دلیران دلاور يك سرور که با کوه بضخامت پهلو میزد در میدان آمد و ازین جانب سلطان منکر وار

11.173

|| لشکر برون تاخت برسان شیر * به پیش هجیراندر آمد دلیر

و خاکی از جوانب نظاره کنان سلطان هم در تک اسب تکبیر گویان یکی نیزه زد بر کمر بنداو * که بگسست خفتان و بر بنداو

آن ماعون از اسب بر زمین افتاد و جان بداد سه پسر داشت جدا جدا بنوبت در می آمدند و سلطان بقوت و قدرت خدای عز و جل یکضربت می زد و بر عقب پدر بدوزخ می فرستاد... از ناواری دیگر بجهت کوه بیستون بانیزه مانند ستون بر مرکبی چون هیکل فیل در تاخت... و بارگیر سلطان از کثرت تعب از اقدام باز مانده و نزدیک شده که در شکال احجام افتد و از ناوور هر لحظه حمله می آورد و سلطان بچابک دستی آنرا رد می کرد متواتر برین جمله حملها آورد و سلطان را زخمها زد و کارگر نیامد کار سخت شد و نزدیک رسید که شیطان رحیم بر سلطان رحیم غالب شود و شاه در دست دیو سیاه افتد باز چون حمله او بسلطان نزدیک رسید سلطان در تک اسب بزیر جغت

یکی نیزه زد بر سر اشکبوس * سپهر آن زمان دست او داد بوس

دولت خاندان او بودند و روز مصاف هیچ کار نکردند پیش او آوردند و مقنعه بر سر انداختند و گگرد محلات بگردانید و جماعتی را که در عداد امارت نبودند و در آن روز که روز فرع اکبر بود در موقف قتال و نزال تقدم کرده بودند و قدمی در نهاده و بصدق دمی پای داشته بعضی را لقب خانی داد و قومی را ملکی و خلعت و تشریف و ایشانرا بر کشید و بازار ایشان را رواج داد،

ذکر مراجعت سلطان با گرجستان

و از آنجا در شهر سنه خمس و عشرين و ستمایه بگرجستان رفت و چون سلاطین روم و شام و ارمن و آن حدود از بطش و انتقام و رکض و اقتحام او هراسان بودند با یکدیگر بیعت کرده بودند و بدفع او يك تیغ شده و لشکر گرج و آلان و ارمن و سریر و لکزیان و قفقاق و سونیان و ابخاز و چانت و شام و روم جمله مجتمع شدند و با ایشان متفق مردانی که پختگان آتش روزگار و ۱۱.۱۷۱
 نخبگان روزگار بودند، و سلطان بجوار ایشان بمندور رسید نزول کرد و از قلات آلت کفاح و عدم رجال سیوف و رماح و تکاثر سواد دشمن و تغییر احوال زمن پریشان بود و با وزیر یلدرجی و ارکان حضرت مشورت فرمود یلدرجی صواب در آن دید که چون عدد مردان ما صد يك ایشان نیست از مندور بگذریم و آب و هممه را اریشان باز داریم تا ایشان در گرما ضعیف شوند و اسبان لاغر و لشکرهای دیگر که بهر جانبی اند بما رسند آنگاه از قدرتی و بصیرتی تمام روی بکار آریم و اندیشه کارزار کنیم، سلطان از آنجا که اقتدار او بود در عصب شد و دواتی که در پیش او نهاده بود بر سر وزیر زد و فرمود که ایشان رمة گوسفند اند شیر را از کثرت گله چه گله، یلدرجی از گفته ناسامان پشیمان شد و بجنایت آن پنجاه هزار دینار تسلیم کرد، سلطان فرمود که هر چند کار سختست و مشکل اما چاره جنگست و توکل نتوان دانست که دست کرا خواهد بود، در خزانه بگشادند و رمهای اسبان حاضر کرد و امرا و خواص با اوساط و عوام چندانک توانستند بر داشتند و مستعد گشت، چون لشکر ها رسیدند با طبل و ۱۱.۱۷۲
 بوق و جمال و نوق صف صف از پس یکدیگر ایستاده و محاربت را آماده لشکر سلطان را بنسبت خود از دریائی جوئی و در میدان خود گوئی می پندارند ... چون لشکر گرج در رسید لشکر سلطان نیز سلاح پوشیدند و سلطان بمطالعه ایشان بر پشته بلند بر آمد نشانها و

جبن در خواهیم داد هیچ بقا ممکن نیست باری مقاومت اولیتر و صبر
 اگر فضل باری یاری دهد خود ما و شما رستیم و اگر کار بنوعی
 دیگر باشد از درجه شهادت و فضیلت سعادت محروم نمایم قال الله تعالی
 یا ایها الذین آمنوا اذا لقیتم فئۃ فائتوا و اذکروا الله کثیرا لعلکم تفلحون،
 جمله یکدل و یک زبان از سلطان قبول کردند و سلطان لشکر را
 تعبیه داد و قلب و جناحین را تسویه میمنه را برادر بی وفا و همتای
 پر جفای خود غیاث الدین سپرد و میسره را مستظفر کرد و خویشتر
 در قلب بایستاد و صاف آراست خواست تا میمنه و میسره را فرماید II.169
 تا در موافقت او در قلب و موازاة خود حمله کنند برادرش غیاث الدین
 با ایلمچی پهلوان و خواص خویش و جمعی دیگر عمان بر تافت...
 سلطان جلال الدین ازین سبب مستشعر شد و از لشکر متفر و بازین
 همه روی نگردانید و بر قلب حمله کرد و دست راست لشکر مغول
 دست چپ سلطان را بر داشت و دست راست سلطان دست چپ مغول را
 و لشکرها یکدیگر مختلط شدند و لشکر مغول از پس قلب سلطان
 در آمدند و علم سلطان از جایگاه برفت و دست راست بر عقب دست
 چپ می دوانید چنانک هیچ کدام را از یکدیگر خبر نبود و سلطان
 در قلب افتاده و بیرون جنیبت کش کس با او نمانده از جوانب بدو
 محیط شدند و سلطان چون نقطه در دایره یکی را از اسب می انداخت
 و دیگری را اعضا می خست تا از میان بجست و بلورستان افتاد و در
 دره مقام کرد و از هزیمتیمان یکان و دوگان ناگهان می رسیدند و
 بخدمت او متصل می شدند و کسی را از اهل اصفهان و لشکر از
 حال او خبر نه بعضی بر آنک او را در معرکه انداخته اند و بعضی
 بر- آنک گرفتار شده است و لشکر مغول تا بدر اصفهان آمدند و از
 آنجا بتعجیل تمام بی هیچ لبث و مکث در مدت سه شبانروز بری
 رانندند و از آنجا نیز متوجه نشاور شدند و باز گشتند، و سلطان
 II.170 بجانب اصفهان روان شد و مبشران در مقدمه بفرستاد و او بر عقب
 ایشان، تمامت مردان و زنان باستقبال او رفتند و مقدم او را قدم
 مسرات دانستند و ذهاب بلیات... و سلطان از اکثر اعیان حشم در
 خشم بود فرمود تا خانان و سروران را که مهربان حضرت و نام یافتگان

و هر ديه و قلعه که در حدود تفلیس مشحون با حزاب ابلیس بود تمامت را مستأصل کرد و حشم را غنایم بی حد و اندازه حاصل گشت و کنشتهای تفلیس که از قدیم الایام باز ذخایر نفایس در عمارت آن صرف کرده بودند ویران کرد و بر آن مواضع صوامع اسلام اساس نهاد، ناگاه ۱۱ منبیهان رسیدند که براق ریفه وفاق از گردن بر کشیده II.165 است و از کرمان بر عزم استخلاص عراق روان شده سلطان بر قصد براق مراکب براق صفت در پیش زد و چون برق بجست و از لشکر آنچه توانست با خود بیرون برد و چون باد عرصه خاک می بسود و چون آتش هوای بالا می کرد و در منازل و طرق لشکر آزو باز می ماند بپفده روز از تفلیس بحدود کرمان راند و از لشکر سیصد سوار زیادت با او مصاحب نه براق حاجب چون آوازه سلطان بشنید خدمتهای بسیار بخدمت او فرستاد و تمهید عذر کرد، سلطان بر عزم استبحام روزی چند باصفهان آمد و بزرگان عراق روی بخدمت او نهادند...

II.167 ۱۱ دیگر باره خبر رسید که گرجیان جمعیت کرده اند و وزیر یلدرجی که سلطان او را قائم مقام خود در تفلیس بگذاشته بود باخطرات بتبیریز آمدست و از شام ملك اشرف حاجب علی را باخطلاط فرستاده است و هر چند روز تاختن می آورد و ملکه از خوی باخطلاط رفته است و حاجب علی او را بخود راه داده و گرجیان باز بتفلیس آمدند و مساجد را اخراب و مسلمانان را عذاب میکنند، سلطان ازین اخبار موحدش پریشان و پیچان شد و در حال عازم اذربایجان گشت،...

II.168 سلطان چون بنواحی اخلاط رسید لشکر هرکرا می یافتند می کشتند و هر چه ۱۱ می دیدند می برد تا بدر اخلاط رفتند و لشکریان خود را در شهر انداخت و دست بغارت و قتل بردند فقیر و زفیر از مردان و زنان بر خاست سلطان خواص را بفرستاد تا آن جماعت را از شهر بیرون کنند عوام نیز غوغا بر آوردند جماعتی لشکریان کشته شدند و باقی را بیرون کردند و کار از تدارک بگذشت حشم سلطان را چنانک خواستند باز راه ندادند که در آنجا روند، و چون خبر وصول نایماس و تاینال بجانب عراق رسیده بود و امکان قرار نبود از آنجا برعزم عراق بتبیریز آمد و از آنجا باصفهان شد و شذاذ لشکر و افراد مردان هرکجا بودند روی بخدمت سلطان نهادند و لشکر مقول نیز بری رسید و سلطان مستعد کار شد و میشمم کارزار و جمله اعیان و خانان را حاضر کرد آع، گرانمایگان را زلشکر بخواند، وگفت کاریست بزرگ که تصدی کرده و بلائی عظیم پیش آمده اگر تن بمعجز و

بگشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعهٔ شرك در شرك
 فنا افتادند و اهل ضلال گزیدهٔ ضلال عطب شدند و اولیای سلطان
 منصور و او ذای شیطان مقهور گشت الم یروا کم اهلکنا قبلهم من القرون
 انهم الیهیم لایر جمعون، آن روز چون بشب کشید هم آنجا نزول کردند
 و روز دیگر... ۱۱ بصحرای لوری آمدند غباری انگیخته شد که یکدیگر
 II, 163 را کس نمی شناخت چون تسکین یافت و آفتاب بالا گرفت گرجیان
 را دیدند چون صید مانده در دامها افتاده پنج پنج و ده ده در هر
 خیل هر کس گرجیئی را می دید مه گشت تا بدین نوع بسیار
 نیز نیست شدند و بر عقب یاران برفتند و لوری را امان داد،
 و از آنجا قلعهٔ علیاباد رفت استیمان کردند بدیشان نیز آسیبی نرسانید،
 و تمامت ماه حرام و صفر در لشکر مقام ساخت و چون غرهٔ ربیع
 الاول دیدند سلطان را تماشای شکار هوس کرد جریده باسواری چند
 براه برفت و گرجیان را چون خبر شد پانصد سوار مرد انبای جد و
 چهار روان کردند مگر سلطان را ناگهان بکمند کید صید کنند و
 آتش اسلام را منطقی... سلطان چون ایشان را از دور بدید دانست
 که سیلابی عظیم است مگر از مهاب ریاح دولت نسیمی از عنایت
 حضرت عزت و جلالت بدمد و خاک ادبار در چشم آن خاکساران
 باشد محاربت آغاز نهاد و بنفس خود حملهای که یک مرد پانصد را
 بار نشانند می کرد و در هر نوبت چندرا ازیشان می انداخت لشکر
 سلطان را چون از این حال خبر شد فوجی از لشکر سلطانی بدمد
 آمد و آن مخاذیل را هر لحظه قوم می رسید تا زیادت از ده هزار
 شدند و اور خان بجوار تفلیس پناهد و بر رکنهای آن لشکر بداشت
 II, 164 تا عاقبت سلطان با فوجی از خواص تکبیر گویان اروی بر آن مخاذیل
 نهاد و بشمشیر و نیزه طورا یمینا و طورا شمالا بسیاری ازیشان را
 بر خاک انداخت... چون اهل گرج زخم گرز او دیدند راه گریز
 گرفتند چون مداخل شهر را برجال مشحون یافتند عنان بجانب جیحون
 یافتند و از ترس و هراس باسلاح و افراس خود را در آن آب آن
 خاک پایان بر باد می دادند و باتش دوزخ می رفتند... و متوطنان
 قلعه چون آن حالت دیدند دست بچنک بردند چون لشکر قدم اقدام در
 نهادند و بزخم تیر اختر دوز و ناوک جگر سوز ایشان را مضطر و
 عاجز کردند خزانهٔ قیز ملک را در آب انداختند روز دیگر طلب امان
 کردند، سلطان متمس ایشان را مبذول داشت و بنفس خود بايستاد
 چندانک آن قوم از منازل سلطان در گذشتند و بحد ابخاز رسیدند،

احتمال خواسته که او را در چاه اغتیال اندازند و به روباه بازی آن شیر پلنگ جوهر را در حبل حیل مقید کنند در مصاحبت لشکر بفرستاد و سلطان جریده قصد خریدۀ نه بزر خریدۀ خود کرد و متوجه خوی شد و از آنجا متوجه گرج گشت و در دون که سرحد گرج است بیکدیگر پیوستند و در مقدمه سلطان ملک طشت دار را برسات نزدیک قیز ملک فرستاد و قیز ملک زنی بود که پادشاه تمامت گرج بود و از امیر المؤمنین ابو بکر رضی الله عنه روایت است که چون خبر بدو رسید که شاه عجم زنی است **II, 161** گفت ذل من اسند امره الی امرأة، ملک طشت دار روزی بر لب رودخانه کر بود قیسی مست که کشیش میخوانند از نزدیک شلوه میرسد با ملک طشت دار تعدی میکند و میگوید نزدیک ملک لشکر روان کند تا در درۀ مارکاب سلطان را با لشکر فرو گیریم و جزا و مکافات او بجای آریم، ملک طشت دار همان لحظه کشیش را بمی کشد و چون مرغ پیران با نزدیک سلطان میرسد وقت صبحی که آواز مؤذنان مؤذیان صلوۀ را از خواب بیدار میکردند نزدیک سلطان رسید و از مصدوقۀ حال و خدیعت فرقه ضلال بیگاهانید فرمود تا اختیار و اعتبار را شلوه و ایوانی را حاضر کردند و چهل امیر دیگر در صحبت ایشان و فرمود که با شما کنکاج می رود که بکدام راه اولیترست راه غرس یا راه درۀ مارکاب شلوه و امرا گفتند که بر راه غرس بلادی حصین است نزدیکتر چون بانجا رسیم باو ازۀ سلطان لشکر اوسط راهاست و بتفلیس نزدیکتر چون بانجا رسیم باو ازۀ سلطان لشکر پراگنده شوند و ولایت تفلیس مسلم کنیم و مستخلص گردد، سلطان را چون حقیقت خبث عقیدت آن منافقان معلوم شد با شمشیر که داشت **II, 162** بر خاست او شلوه را بدست خود ضریبا بر میان زد و بدو نیم کرد و خون او شمشیر را ملوث کرد و بفرمود تا تمامت ایشان را بدوزخ فرستادند و با امرای خود مشورت نمود تا بکدام راه روی نهد هر کس مصلحتی دیدند سلطان فرمود رأی من آنست که چون ایشان از احوال شلوه و ایوانی بی خبر باشند و منتظر آنک تا از ایشان خبری رسد مفاصۀ بسر ایشان رسیم، بر مصلحت دید خود بر فور با ده هزار مرد پر جگر روان شدند تا بیای عقبه بند پنبه که عقب را پرواز از آن بحساب تواند بود از اسب پیاده شد و لشکر بر عقب او روان، و عول و غول او را میدید از شرم پیاده روی و ترس خویش خود را انداخت، تا وقت انفجار عیون صبح بدان فجار سر نگوینار از کمر می حرب سخت گشت و بتیر و شمشیر دست رسید و از جانبین کار

چون کار روزگار چنانک عادت اوست دولت اتابکی را بزوال رسانید و ملک او را بسطان جلال الدین انتقال کرد و حشم و خدم از جوانب روی بدو نهادند کفره فجور گرج طمع بر تملیک ولایت مستحکم کردند تا ابتدا سلطان را برانند و ملک تبریز مسلم کنند و بعد از آن بیغداد روند و جاثلیق را بجای خلیفه بنشانند و مساجد را کلیسیا و حق را باطل کنند درین تمنی زور و اباطیل غرور با اعتماد شوکت رجال و شکست رماح و نصال جمعیتی ساختند و زیادت از سی هزار مردار کار تعبیه دادند و حرکت کرد... خبر چون بسطان رسید و هنوز گروه او انبوه نشده بود و اختلال احوال او بابتلال مبتدل نگشته باجمعی که داشت بی تفکر و تردّد روی بجمع گرج کرد هنگامی که نور بام ظلمت شام را می راند بخوابگاه گرج رسید در دره کربی و ایشان مست شراب و افتاده خراب... پیش از آنک گرج دست بچنگ برند سلطان پای درنهاد و ایشان را دستبردی نیکو بنمود و در آن دره کربی غاری بود در راه گذری مضیق چون بعد غور عقلا عمیق گرجیان همچنان سوار بر آن می زدند و خود را در آن می افکندند و سروران فتن و شیران زمان شلوه و ایوانی با دیگر اعیان گرجی را دستگیر کردند و در زنجیر کشیدند با نزدیک سلطان آوردند و شلوه شبیه رجال عادی بضخامت جثه و وقامت و فحامت جاه و زعامت، چون نزدیک سلطان رسیدند فرمود که کجاست صولت تو که گنفته بودی صاحب ذو الفقار کجاست تا زخم شمشیر آبدار بیند شلوه گفت این کار دولت سلطان کرد بعد از آن اسلام برو عرضه کردند گفت دهاقین را رسمی باشد که در میان جالیز چشم زخم را سر خر آویزند حضرت بستان اسلام را شلوه نیز سر خر باشد اما خود حاشی II.160

السامعین کون خری تمام بود، فی الجملة چون سلطان مؤید و کاهران با دار الملک تبریز رسید و از هیبت او در آن ممالک بر دلها رعشت و بر دشمنان دهشت غالب شده بود و لشکر او بنسبت گذشته بسیار جمع شده شلوه و ایوانی را اعزاز فرمود و بر اندیشه آنک ایشان در استخلاص گرج معاون باشند با مزید اکرام مرند و سلماس و اورمیه و اشنو را بدیشان داد... و لشکر بسیار از پیاده و سوار معد و آماده کرد و شلوه و ایوانی را که بر وفق مزاج او سخنها گفته بودند و تقبلها و تکفلها کرده و بمواعید عرقوبی سلطان را مفرور کرده و برسن

و انتقال بنخجوان رود و بعد از آن سلطان بنخجوان آید و عقد بندد سلطان بنشان انگشتری بفرستاد...

بعد از دو روز ملکه امرا و اعیان کبراء شهر را بخواند و گفت سلطانی بزرگ است که بظاهر شهر نزول کردست و اتابک را قوت ازعاج و اطراد او نه و اگر با او مهادنه و مصالحه نرود و شهر بغلبه مستخلص کند همان کند که پدرش در شهر سمرقند کرد اگر صلاح باشد قضاة او و معارف را نزدیک او فرستیم و با او میثاقی کنیم که حرم اتابکی و متصلان او را تعرضی نرساند و تعلقی نکند تا هر کجا خواهند بروند و شهر بدو تسلیم کنیم آنچه رای من اقتضا نمود اینست آنچه شمارا که ارکان اتابک آید مصاحبت مینماید هم باز باید گفت، تمامت متفق الکلمه گفتند رای ملکه رأیی ملکانه است و اندیشه عاقلانه قاضی القضاة عزالدین قزوینی را که از اعیان افاضل و علمای عصر بود با جمعی حجاب نزدیک سلطان فرستادند و التماس عفو و اغضا کردند بقراری که بملکه و متعلقان اتابکی تعرضی نرساند تا هر کجا خواهند بروند، سلطان ملتمس ایشان را باسعاف مقرون کرد و اجازت داد تا چنانک خواهند بروند، روز دیگر را که دست فلک تیغ خرشید از نیم آفاق بر کشید اعیان و امرای اتابکی و ارکان شهر یکبارگی بااصناف خدمتیا و نثارها ببارگاه سلطان حاضر آمدند و بساطی که فلک چنر او بود بوسه دادند و از جبین سلطان آثار بشر و انطلاق و مکارم اخلاق معاینه دیدند... و ملکه نیز بر خوی خود عزم خوی کرد و سلطان در سنة اثنین و عشرين و ستمایه در شهر آمد بکامرانی و اهالی آن بمقدم او تہانی نمودند و سلطان روزی چند آنجا مقام فرمود و بعد از آن بنخجوان آمد و بفتاوی ائمه بر ملکه مالک شد و راه گذر اتابک را سالک، و در آنوقت اتابک در قلعة النجه بود چون خبر وصول سلطان بنخجوان بشنید دانست که اندیشه چه باشد درد اندرون که بی درمان بود باعث بیرون متظاهر شد و هم در آن روز از غم و غصه جان تسلیم کرد... او از روی انصاف برمنکرات افعال خاصه آنچه تعلق باهل و حرم II,158 داشته باشد در همه عادات نامحمود است و از امثال این حرکات قبیح و کارهای ناپسندیده تنفر طباع ظاهر شود،

چاره کارزار و دفع کار میبایست ساخت چون قوم او عشر آن لشکر
 نبود فوجی را در مکه بداشت و خود پانصد سوار بایستاد بر قاب و
 جناحین بریشان ۱۱ دو سه نوبت حمله برد و پشت بر گردانید لشکر قشتمور II, 155
 پنداشتند تا لشکر بهزیمت رفت روی بر عقب ایشان دادند کسانی که در
 کمین بودند از پس ایشان در آمدند و سلطان باز گشت و بریشان
 دوانید و ایشان بهزیمت شدند سلطان بر پی ایشان تا نزدیک بغداد بیامد
 و از آنجا سلطان باز گشت و بر جانب دقوق زد و آتش غارت و
 نهب در آن ناحیت بر افروخت... از آنجا چون بگذشت جاسوسان
 رسیدند که مظفر الدین با لشکر اربیل میرسد و در مقدمه حملی روان
 کردست و میخواهد تا تعبیه سازد و مفاصه بر سر سلطان کمین کشاید
 سلطان بنهرا فرمود تا برقرار روان شدند و با سواران دلیر از جانب
 کوه برفت چندانک معلوم او شد که لشکر ازو برگذشت آنگاه باشجاعان
 شجاع آسای تاختنی برد چنانک مفاصه بسر مظفر الدین رسید و چون
 در قبضه اقتدار او آمد سلطان شیوه اغماض و عفو را ملتمس شد با
 اکرام و احترام ملوک و اورا هم در آن موضع که بود نگذاشت که
 فراتر آید مظفر الدین از صادرات افعال خجل شد و استغفار کرد و
 اظهار تأسف بر آنک تا امروز بر ضمیر منیر سلطان وقوف نیافته بودم
 و برحلم و رزانت او اطلاع حاصل نداشته سلطان در مقابل آن سخنیهای
 پادشاهانه راند و سبب آنک در زمان مظفر الدین با وجود رعایای لوز
 و کرد که خون حجاج حلال دانند راهها ایمن و فتنها ساکن شدست II, 156
 مدح و اطراء گفت بانواع تشریفات و فنون کرامات و مظفر الدین
 باشارت و اجازت سلطان با شهر رفت و بخدمات بسیار از هر جنس
 تقرب جست، و سلطان ار آن نواحی بجانب اران و اذربایجان روان
 شد و در آنوقت حاکم اتابک اوزبک بود قوت محاربت اورا پای نداشت
 جریده از تبریز بگریخت و منکوحه خود ملکه دختر سلطان طغرل را
 در شهر بگذاشت... فی الجمله چون بدر تبریز آمد و بمحاصره
 مشغول شد و اعیان و حشم اتابکی آنجا بودند محاربت سخت میکردند
 چون ملکه دانست که انترعاج سلطان ممکن نیست و در اندرون نیز
 از اتابک کوفته خاطر بود در خفیه نزدیک سلطان فرستاد و اظهار
 مکاشحتی کرد که اورا با شوهرش اتابک بود و فتاوی ائمه بغداد و
 شام در معنی وقوع تطبیقات ثلاثه که تعلیق کرده بود نزدیک او فرستاد
 و میعاد نهادند که با سلطان مصالحه کنند و ملکه اجازت یابد تا با احوال

و ایلچیان را یرلیغ دادند، و ایلچی بغداد را بعد از اعزاز یرلیغ باز گرفتند و امیر المؤمنین را || الوکهای خشم آمیز فرستاد سبب شکایتی I, 213 که سیرامون پسر چورماغون ازیشان گفت، و ایلچیان الموت را بآذلال و اهانت باز گردانید و جواب تذکره را که آورده بودند فراخور آن بخشونت تمام جواب نوشتند، و چون از مهمات امور و معظمت کارها فراغتی روی نمود بعد از اجازت و تقدیم مراسم خدمت پادشاه زادگان بر عزیمت مراجعت باز گشتند و از فرموده و گفته کیوک خان بترتیب فرستادن لشکرها و نامزد کردن امرا مشغول گشتند،

II, 153

ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجانب بغداد

در اوایل شهر سنه احدی و عشرين و ستمایه عزیمت کرد تا بجانب تستر رود و زمستان آنجا مقام سازد بر سمیل بزرگ ایلچی پهلوان را در مقدمه با دو هزار مرد روان کرد و خود بر عقب روان شد و در آن گذر سلیمان شاه بخدمت او رسید و خواهر خویش را بدو داد، و چون سلطان بشابور خواست رسید و شابور خواست شهری بزرگ بودست II, 154 || مشهور و معروف و ذکر آن در تواریخ مسطور رسمی بیش نمانده مدت یکماه آنجا مقام ساخت امرای لور بخدمت او آمدند، چون مراکب قوی شدند بر راه بغداد روان شد و بر آن بود که امیر المؤمنین الناصر لدین الله او را مدد دهد و ازو در روی خصمان سدی سازد باعلام وصول و اندیشه خویش رسولی فرستاد امیر المؤمنین بر آن سخن مبالغاتی نمود و انتقام آنچه از پدر و جد او در روزگار گذشته صادر شده بود هنوز در دل مانده بود از ممالیک که درجه امارت یافته بودند قشتمور را با بیست هزار مرد از شجعال رجال و سروران ابطال نامزد کرد تا سلطان جلال الدین را از نواحی ممالک او برانند و قصاد طیور را بجانب اربیل فرستادند تا مظفر الدین نیز ده هزار مرد بفرستد تا سلطان را در میانه گیرند قشتمور پیش از آنک میعاد وصول لشکر اربیل بود مغرور بکثرت عدد خود و قلت مدد سلطان بیرون رفت چون سلطان نزدیک رسید کسی نزدیک قشتمور فرستاد که ارادت ما از مبادرت بدین جانب استیمان است بظل ظلیل امیر المؤمنین چه خصمان قوی دست بر آورده اند و بر بلاد و عباد استیلا یافته و هیچ لشکر را پای مقاومت ایشان نه اگر از خلیفه مددی یابم و بمراضی او مستظهر باشم دفع آن جماعت کار منست قشتمور از استماع آن نصیحت خودرا کمر ساخت و صف لشکر آراست سلطان را نیز بضرورت ۹

چون از کار چشنها فارغ شدند ابواب خزاین قدیم و حدیث فرمود تا گشاده کردند و اجناس جواهر و نقود و اثواب آماده و مصلحت آن مهم و تقسیم آن برای و صواب دید سرقویتمی بیکی که حاکم ترین آن قوریلتای بود مفوض کرد، اول نصیب پادشاهزادگان که از نسل و تبار پادشاه جهانگیر چنگز خان از مرد و زن حاضر بودند بدادند و هر کس که در خدمت و مصاحبت ایشان بود از شریف تا وضع و مسن و رضیع همچنین، و ترتیب نوینان و امراء تومان و هزار و صد و دوماه بشمار و اعوان و انصار هر یک را و سلاطین و ملوک و کتاب و ارباب اعمال و متعلقان ایشان را برین منوال، و کاین من کان هر کس دیگر را که حاضر بودند بی نصیب نگذاشتند بلك هر يك فراخور خود حظی شامل و بهره کامل یافتند، و بعد از کفایت آن مصلحت مهمات الملك و تفحص امور آغاز نهادند...

I, 210

و بعد از تقدیم این مصالح در کار لشکر و فرستادن آن با کتاف

I, 211

جهان مشورت کردند چون معلوم شد که از اقلیم ختای منزی که اقصای ختای است از طاعت منزه اند و از ایلی بر کرانه سبتای بهادر و جغان نوین را بدان حد نامزد کرد با لشکری گران و سپاهی فراوان، بجانب تنک و سنکهای همچنین، و بطرف مغرب ایلیچیکتای و لشکر بسیار نامزد، و امر فرمود تا از طرف هر پادشاهزاده از ده نفر مرد دو نفر بدو پیوندد و آنچه در آن حد اند تمامت بر نشینند و از تریک از ده دو بروند و ابتدا از ملاحظه کنند و قرار آن بود که بنفس خود او نیز حرکت کند بر عقب، و اگرچه تمامت لشکر و ایلی را بحکم ایلیچیکتای فرمود اما بتخصیص کار روم و گرج و حلب و موصل و دیاربکر بدو حواله کرد تا کسی دیگر در آن مداخلتی نمیوندد و مال آن را سلاطین و حاکمان آن مواضع با او جواب دهند، و ممالک ختای با بصاحب معظم یلواج و ماوراء النهر و ترکستان و بلاد دیگر که در تحت تصرف امیر مسعود بک بود هم بدو ارزانی داشت، و عراق و ادرببیجان و شروان و بلور و کرمان و فارس و طرف هندوستان بامیر ارغون سپرد، و از امرا و ملوک که تعلق بهر يك ازیشان داشت همه کس را در آن وقت یرلیغ و پایزه فرمود و مهمات بدیشان حواله و ایشان را بیایزه سر شیر و یرلیغ مخصوص گردانید، و سلطنت روم بر سلطان رکن الدین سبب انک بحضرت او آمده بود مقرر فرمود و برادر بزرگتر او را معزول، و داود پسر قیز ملک را محکوم حکم داود دیگر کرد، و سلاطین تاکور و حلب

۸

سلطان رکن الدین و سلطان تاکور و از گرجستان هر دو داود، و از حلب برادر صاحب حلب، و از موصل ایلیچی سلطان بدر الدین لؤلؤ، و از دار السلام بغداد قاضی القضاة فخر الدین، و سلطان ارزروم، و ایلیچیان فرنک، و از کرمان و فارس همچنین، و از علاء الدین الموت محتشمان قیستان شهاب الدین و شمس الدین، و ابن جماعت هریک با چندان حمل که لایق چنان حضرتی باشد بیامند و از اطراف دیگر چندان ایلیچیان و رسل بود که قرب دولا هزار خرگاه جهت ایشان معد 1. 2. 6 کرده بودند و تجار با نقایس و طرایفی که در مشرق و مغرب می خیزد، چون چنین جمعیتی که کس مشاهده نکرده بود و در تواریخ نیز مثل آن مطالعت نیفتاده مجتمع شد و از کثرت خلایق بیابان فراخ تنگ گشت و در جوار اردو موضع نزول نماند و مربع حلول متعذر شد... و ماکول و مشروب غلابی تمام گرفت و محمول و مرکوب را علف نماند مقتلمان پادشاهزادگان در تقلید امور حانیت و تفویض مقالید مملکت بیکی از اولاد قآن متفق اللفظ و الکامه شدند کوتان در آن هوس بود بعالت آنکه جد او بدو اشارتی کردست و قومی بر آن بودند که سیرامون را چون سن امتداد بگیرد مستعد تقد آمور ملک تواند بود و از میان فرزندان کیوک بغلبه و شطط و اقتحام و تساط معروف و مشهور بود و برادر بزرگتر و ممارست صعب امور بیشتر کرده و سرا و ضرا مشاهده نموده کوتان اندکی معنول و سیرامون طفل و نوراکینا خاتون بجانب کیوک راغب و بیکی و پدران او در آن مصلحت با او متفق و بیشتر نویمان و معتبران با ایشان در این باب منطبق بخانی بر کیوک و جلوس او در دست ملک یک زبان شدند و کیوک چنانک رسم باشد ابائی می نمود و با این و با آن حوالت می کرد تا عاقبت کار باختیار عملة علم قام آنروز تمامت پادشاهزادگان جمع آمدند و کلاهما بر 1. 2C7 داشتند و کمر باز گشادند و یکی دست بیسو و دیگری هردو بگرفتند و اورا بر تخت حکم بر بالش پادشاهی نشانند و کاسه گرفتند و خلایق که حاضر بودند اندرون و بیرون بارگاه سه نوبت زانو زدند و اورا کیوک خان نام نهادند و بر عادت خود خطبا بدادند که سخن اورا و فرمان اورا تغییر نکنند و دعاها گفتند و بعد از آن بر عقب آن بیرون بارگاه آمدند و سه نوبت آفتاب را زانو زدند و چون باز بر سریر عز آرام گرفت و پادشاهزادگان در یمین و خواتین بر یسار از غایت لطافت هریک چون در یمین بر کرسیها نشستند...

فآن در آن سال که دعت حیات را وداع خواست کرد و از نعمت دنیای دنی امتناع نمود ایلیچیان باستحضار کیوک فرستاده بوده تا زمام مراجعت معطوف کند و عزیمت و نهمت بر مبادرت بحضرت او مصروف، بر وفق امثال اشارت رکاب مسارعت گران کرد و عنان مسابقت سبک و چون نزدیک شد که پس آمت که بعد مسافت حاصل شود بقرب مجاورت مندفع گردد و حجاب میبانت و مهاجرت مرتفع قضای میبرم نازل شد و چندان مهلت نداد که تشنگان بادیة فراق بقطره از زلال وصال سیراب شوند و پدر و پسر دیده را بجمال یکدیگر مکتحل کنند، چون از این خبر حادثه بی درمان کیوک را اعلام دادند در حرکت زیادت تعجیل واجب داشت و سوز واقعه او را فرا زمین نگذاشت تا بایمیل رسید و از آنجا نیز سبب آوازه آمدن اوتکین مقامی نکرد و متوجه اردوی پدر گشت و بوصول او اطماع طامعان منحسم شد و هم در جوار آن اقامت فرمود، و بر قرار امور مملکت برای مادرش تورا کینا خاتون مفوض بود و حل و عقد و نقض و ابرام مصالح در دست او I, 204 و کیوک التزام یاسا و ااعداد را در کار ملک مداخلتی نمی پیوست و مجاذبتی نمی جست، و چون ایلیچیان باقاصی وادانی عالم باستدعای پادشاه زادگان و نوینان و استحضار سلاطین و ملوک و کتاب روان شده بود هرکس از مساکن و اوطان انقیاد فرمان را در حرکت آمدند...

پادشاه زادگان هریک با خیل و خدم و لشکر و حشم خود در رسیدند چشم آدمی زاد از ترتیب ایشان خیره بود و چشمه عیش مخالفان از موافقت هریک تیره سرقوییتی بیکی و فرزندان او با اهبتی و عدتی که مالا عین رات و لا اذن سمعت بابتدا در رسیدند، و از طرف مشرق کونان با اولاد خود اوتکین و فرزندان و ایلیچتای و اعمام و عم زادگان دیگر که در آنحدود مقیم میباشند، و از اردوی I, 205 جغتای قرا و بیسوا و بوری و بایدر و یسنبوقه و نوادگان پسران و احفاد دیگر، و از جانب سقسین و بلغار چون بانو بنفس خود نیامد برادر بزرگتر خود هردو و برادران خردتر شیبان و برکه و برکجار و تقایمور را بفرستاد، و نوینان معتبر و امرای سرور که تعلق ببر جانبی داشتند در خدمت پادشاه زادگان بیامدند، و از طرف ختانی امرا و منصوبان اعمال، و از ماوراء النهر و ترکستان امیر مسعود بک و در موافقت او بزرگان آن حدود، و در مصاحبت امیر ارغون مشاهیر و معتبران خراسان و عراق و لور و آذربایجان و شروان، و از روم

I, 113 چنگز خان چون بسمرقند رسید و بر مدار آن حلقه کشید خبر شنید که سلطان محمد از آب ترمذ گذشته و اکثر لشکر و اعیان و وجوه حشم را در قلاع و بقاع پراکنده کردست و با او زیادت مردی نمانده و او خایف و متوزع ضمیر از آب گذشته چنگز خان گفت پیش از آنک برو جمعیتی گرد آید و از اطراف اشراف بدو پیوندند و مدد او دهند کار او باید ساخت و دل از او برداخت و از سروران امرا یمه و سبتای را گزین کرد تا بر عقب او بروند و از لشکر که با او بودند بنسبت تعیین کرد سی هزار مرد که هر یکی ازیشان و هزار مرد از لشکر سلطان گرگی و رمه گوسفند جنوده آتش و نیستانی خشک...

I, 116 [مغولان] بلاد و نواحی عراق را بیشتر کشش و غارت کردند و از آنجا باردیبل رفتند و بمحاصره مستخلص کرد و قتل و نهب و چون فصل زمستان بود بموغان رفتند و زمستان آنجا بودند و آن سال از کثرت وقوع تلوچ طرق مسدود گشته بود جمال الدین ایبه و جمعی دیگر در عراق باز فتنه و آشوب از سر گرفتند و عصیان آغاز نهادند و شحنة را که در همدان بود بکشتند و علاء الدوله را سب ایلی بگرفتند و در قاعه کربت محبوس کرد و چون وقت بهار آمد یمه بر انتقام قتل شحنة بعراق آمد جمال الدین ایبه هر چند بایلی پیش آمد فایده نداد و او را با جمعی دیگر بکشت و از آنجا برفتند و تبریز را ایل کرد و مراغه و نخچوان را و آن ولایات تمامت کشش کرد و اتابک خاموش بایلی پیش آمد او را کاغد و التمغا داد و از آنجا باران آمدند و بیلقان را بگرفتند و بر راه شروان روان شد و چون بدریبد رسیدند و کس نشان نداده بود که هیچ لشکر از آنجا گذشته باشد یا بحرب شده حیلتی ساختند و از آن بگذشتند و لشکر توشی در دشت ققچاق و آن حدود بودند با ایشان متصل شدند و از آنجا بخدمت چنگز خان رفتند،

دانشمندان معاصر گرجی در تبعاتی که به مسائل تاریخ گرجستان در قرن ۱۳ میلادی اختصاص داده شده، از اثر جوینی استفاده‌هایی کرده‌اند. ولی مجموع اطلاعات جوینی در باره‌ی گرجستان بطور کامل بدینوسیله در دسترس علاقمندان قرار داده میشود. متن فارسی «جهانگشا» از چاپ دانشمند نامدار ایران میرزا محمد ابن عبدالوهاب قزوینی اقتباس گردیده است. ضمناً به متن فارسی ترجمه‌ی گرجی با حواشی و توضیحات مفصل الحاق شده است. بنظر حقیر انتشار متن فارسی اطلاعات جوینی درباره‌ی گرجستان و ترجمه‌ی گرجی آن به امر توسعه و پیشرفت جستجو و تبعات متخصصین در باره‌ی تاریخ گرجستان و روابط آن با ایران در قرن ۱۳ میلادی کمک خواهد کرد.

رواز کیکنادزه

پیشگفتار

«تاریخ جهانگشای» اثر مورخ نامی و رجل سیاسی قرن ۱۳ میلادی علاء الدین عطا ملک جوینی یکی از بهترین منابع و مأخذ تاریخی دوره‌ی مغول می‌باشد. در این کتاب ذیقمت که نامبرده تدوین آنرا در سال ۱۲۶۰ میلادی پایان رسانیده است سرگذشت چنگیزخان، وارثانش و همچنین لشکرکشی‌های آنها علیه خوارزمشاهیان و اسماعیلیه مفصلاً نقل گردیده است.

جوینی همعصر و شاهد بسیاری از وقایع منقوله بوده و ضمناً از مأخذ شفاهی و اسناد رسمی و سایر منابع کتبی متعددی که متأسفانه اینک در دست ما نیست، استفاده کرده است. لذا «تاریخ جهانگشای» یکی از معتبرترین منابع تاریخی درباره‌ی تاریخ مغول، آسیای میانه و ایران قرن ۱۳ میلادی می‌باشد. در عین حال این کتاب حاوی اطلاعات جالب توجهی در باره‌ی ممالک قفقاز و منجمله گرجستان است. باید متذکر شد که اطلاعات جوینی درباره‌ی وقایع مربوطه‌ی حمله‌ی مغول به آذربایجان، ارمنستان و گرجستان و همچنین اخبار مندرجه درباره‌ی لشکرکشی جلال‌الدین بگرجستان در بعضی موارد چنانکه شاید و باید کامل و صحیح بنظر نرسد. مع هذا براساس تطبیق و مقایسه‌ی اطلاعات جوینی با منابع تاریخی عربی، ارمنی و گرجی منظره‌ی نسبتاً کاملی از مبارزه‌ی ملل قفقاز بر علیه خوارزمشاهیان و طایفه‌ی مغول حاصل می‌گردد.

«تاریخ جهانگشای» بمثابة منبع معتبر تاریخی از دیربازی مورد توجه محافل علمی و ادبی واقع گردیده است. مورخین دوره‌ی استیلای مغول و اعصار بعد از این کتاب ذیقمت استفاده‌های زیادی کرده اند. نکته‌ی جالب این است که صاحب اثر تاریخی مجهول المؤلف گرجی قرن ۱۴ میلادی اثر جوینی را خوب میشناخته و از قرار معلوم همین تدوین فصل تاریخ دوره‌ی چنگیز کتاب جوینی را منبع اساسی خود قرار داده است.^۱

^۱ R. Kiknadze, Persian sources of the fourteenth-century Georgian anonymous chronicle, «Caucasian and Near Eastern Studies», II, Tbilisi, 1962, p. 157—158; R. Kiknadze, Sources persanes du chroniqueur anonyme Géorgien du XIV-e siècle, «Revue de Kartvélogie», XV—XVI (№ 43—44), Paris, 1963, p. 177—178.

زیر نظر
جمشید گیوناشوبلی

فرهنگستان علوم جمهوری کرهستان شوروی
کمیون نشر منابع و مآخذ خارجی در باره کرهستان

اطلاعاتی در باره کرهستان

از کتاب

تاریخ جهانگشای

تألیف

علاء الدین عطا ملک الجونی

مترجم فارسی و ترجمه کره‌ای با مقدمه و حواشی بویلی

رواز یکیناوزه

بنگاه نشریات فرهنگستان علوم جمهوری کرهستان شوروی

تیبیلیسی - ۱۹۷۴